

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Søllerød bogen 1984

Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune

Søllerødbogen 1984

udgivet af

Historisk-topografisk Selskab for

Søllerød Kommune

Søllerødbogen 1984 er sat med Linotype Janson.
Papiret er Patricia offset papir.
Typografi: Erik Ellegaard Frederiksen IDB.
Sat og trykt hos Poul Kristensen, Herning, i 1500 ekspl.

Redaktion af Selskabets publikationer:
Stadsbibliotekar *Annalise Børresen*,
Søllerød Kommunebiblioteker,
Biblioteksalleen 1-5, 2850 Nærum. Tlf. (02)80 04 86

ISBN 87-87113-60-0

Manuskripter, der ønskes optaget i årbogen, bedes sendt til redaktøren,
stadsbibliotekar Annalise Børresen, Søllerød Kommunebiblioteker, 2850 Nærum.

Eftertryk uden kildeangivelse er ikke tilladt.
Ved aftryk i større omfang må tilladelse indhentes gennem redaktionen.

INDHOLD

Bomænd og byfolk i 1700-tallets Søllerød
Af universitetslektor, dr. phil. *Erik Helmer Pedersen* 9

Dagliglivet på Havarthigården i 1870-80'erne
Af seniorstipendiat, cand. phil. *Bodil K. Hansen* 101

heri:

Vekslende Themaer. Artikel i Nationaltidende om
Hanne Nielsen 1883

Af forfatteren *Herman Bang* 132

Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune
Beretning 1.6.1982-31.12.1983
Af arkivleder, cand. phil. *Niels Peter Stilling* 141

Selskabet i året 1982
Beretning 1.1.1982-31.12.1982
Af professor, dr. phil. *Roar Skovmand* 145

Selskabets regnskab 1.1.1982-31.12.1982
Af ingeniør *Werner Ruff* 152

Selskabets bestyrelse pr. 1.1.1984 154

Bomænd og byfolk i 1700-tallets Søllerød

Af Erik Helmer Pedersen

INDLEDNING

For blot hundrede år siden levede de fleste mennesker i vort sogn af landbrug og hermed beslægtede erhvervsformer. Kun de færreste havde dog egen bedrift; i langt de fleste tilfælde fik man sit udkomme ved at arbejde for andre. I dagens Søllerød bærer landbrugsjorden ikke afgrøder, men huse af forskellig størrelse; kun naturparken omkring »Rygård« minder os om vor agrare fortid. En kokage midt på landsbygaden i Søllerød ville i dag blive anset som ganske upassende og ildelugtende og ville i øvrigt snart blive fjernet af kommunens fejmaskine.

Bønderne i Søllerød er forsvundet og med dem en helt fundamental viden om den måde, hvorpå stedets naturressourcer tjente til livets underhold for den lokale befolkning. Den historiske litteratur er heller ikke meget indholdsrig på netop dette punkt. Sognets historie i det 18. og 19. århundrede er i mangt og meget at ligne ved et langvarigt livtag mellem bønder, i samtiden ofte kaldt bomænd, og byfolk om landbrugsjordens rette anvendelse. Som man vil vide, gik sidstnævnte af med sejren, og da historien normalt ikke skrives af eller for den tabende part, har vi endnu Søllerøds bondehistorie til gode. Nærværende artikel skal da ses som et forsøg på at udfylde den ramme, som Eiler Nystrøm for snart trekvart århundrede siden satte op omkring sognets historie i ældre tid – her

*Søllerøds
forsvundne
bønder ...*

*Eiler Nystrøm og
Hans Ellekilde
lægger den
historiske grundvold*

benyttet efter den reviderede udgave fra 1938: »Fra Nordsjællands Øresundskyst«. Herudover står forf. i stor gæld til Hans Ellekilde, som i to banebrydende afhandlinger: »Christian Colbjørnsen og Nærum« (Søllerødbogen 1951) og »Søllerød sogn 1682« (sst. 1954-55) har trukket sider af bondelivet frem af historiens mørke. Ikke mindst afhandlingen om Colbjørnsen er medrivende læsning og vidner smukt om sin forfatters evne til at skildre hverdagslivet i lyst og nød. Historien bliver her nærværende på en meget personlig måde.

Det kan her være på sin plads at understrege, at Eiler Nystrøm, Hans Ellekilde og nærværende forf. langt hen ad vejen har brugt de samme kilder som grundlag for fremstillingen. Ejendoms historien bygger således på de skøde- og panteprotokoller for Københavns Amts Rytterdistrikts Birk,¹ som opbevares i Landsarkivet for Sjælland. Københavns amts arkiv sammesteds giver i sammenhæng med Rentekammerets arkiv på Rigsarkivet mulighed for at belyse de sider af bondetilværelsen, som lokal- og amtsadministrationen beskæftigede sig med. Det enevældige styres posekiggeri og administrationsiver har for en fjern eftertid haft den positive virkning, at en stor mængde »sager« er blevet behørigt arkiveret og dermed bevaret til vore dage. Det er imidlertid en kendsgerning, at nærværende skildring lige så lidt som Nystrøms og Ellekildes arbejder er fuldt dækkende i forhold til den historiske situation, en forsker kunne aftegne efter års intense studier i nævnte arkiver. Som allerede antydnet er det her hensigten at belyse sammenstødet mellem bøndernes og bybefolkningens modstridende interesser i jordens besiddelse og brug. Selv om de historiske begivenheder står så nogenlunde skarpt aftegnet, er det righoldige materiale næppe i stand til at dokumentere alle træk i forløbet.

Med dette forbehold in mente vil vi da i det følgende søge at skildre jordkonfliktens opståen og udvikling i Søllerød fra ca. 1740 og til 1790. Ved periodens begyndelse er Søllerød sogn stadig et bondesamfund, hvor man i fortsættelse af en tusindårig tradition dyrker landsbyens

marker, skove og enge i fællesskab. Lidt efter lidt dukker byboerne op med deres ønsker om »lyststeder« ude i den smukke natur, og da landsbymarkerne omkring 1770 udskiftes, d.v.s. at jorderne samles omkring den enkelte ejendom, er det først og fremmest byboerne, som presser udviklingen igennem. Samtidig får bønderne overladt deres ejendomme til fri ejendom, »arvefæste«. Omkring 1790, undersøgelsens anden ydergrænse, har en ny generation af udskiftede – og i nogle tilfælde udflyttede – selvejerbønder fået et så sikkert fodfæste, at de er i stand til at holde stillingen omtrent et hundredår. Derefter kommer bysamfundets endegyldige fremtrængen med de konsekvenser, enhver Søllerød-borger af i dag kender.

BAGGRUNDEN

*Søllerød opmåles
9/8 1682*

Som nævnt har Hans Ellekilde i sin afhandling om Søllerød sogn i 1682 skildret datidens bondesamfund, sådan som det er opmålt og beskrevet i Christian V's matrikel af 1688, den første samlede registrering af Danmarks jord. Skatterne til staten skulle fra nu af pålignes landmændene ud fra en vurdering af jordens kvalitet og ydeevne. For hvert enkelt sogn i landet foreligger derfor en markbog – for vort sogn dateret 9/8 1682 – hvori alle landsbymarker med deres underopdeling i åse (stykker) og agre er registreret. Udtrykt i tønde hartkorn – på 1 td. htk. går der fra 2 til 20 td. land – er ejendommens anslæde skatteevne derefter registreret i de tilsvarende modelbøger, som atter igen er summeret op for hele landet i nævnte matrikel.²

*Markbogen af 1682
en grundlæggende
kilde*

Ellekilde refererer derefter markbogens oplysninger landsby for landsby i rækkefølgen Søllerød – Øverød – Nærum – Holte – Trørød – Vedbæk med tilhørende enkeltgårde og bebyggelser. Som vi senere skal se,³ har de 6 landsbyer i alt 43 gårde og 57 huse med i alt 281,89 td. htk. og 1159,1 td. land. Det svarer gennemsnitligt til 4,1 td. land pr. td. htk.

eller sædejord af god sort, d.v.s. næstbedste kvalitet af i alt 6 vurderingsklasser. De fleste ejendomme var i 1682 fæstegårde og -huse under Dronninggård, en hovedgård, som Frederik III i 1661 oprettede til sin dronning Sophie Amalie.⁴ Hver enkelt hus og gård havde sit eget nummer i Dronninggårds jordebog og var dermed underlagt de skiftende kgl. ejere til og med prinsesse Sophie Hedevig, Christian V's datter. Tre år før prinsessens død 1735 var Søllerød sogns bøndergods blevet henlagt under Københavns Amts Rytterdistrikts birk. Fæsterne fik derved status som kgl. rytterbønder, men da dette begreb i de selvsamme år mistede sin oprindelige betydning, måtte Søllerød-jordbrugerne akkurat som landets øvrige 60.000 fæstebønder svare de kgl. skatter samt betale gårdleje i form af landgilde (korn eller penge) og hoveri (pligtarbejde på herregården eller et dertil svarende beløb). Enkelte af sognets bøndergårde havde dog på landmålingstiden private ejere. Det drejer sig om to gårde, nr. 2 og 5, i Søllerød, som henholdsvis ejedes af Ulrik Luft og Peder Resen, og gård nr. 9 i Nærum, som Lyder Stiftens enke Margrethe havde i besiddelse.

Vi skal nu i det efterfølgende se, hvorledes det gik sognets gårde og huse med tilhørende beboere i det følgende århundrede. Her må forudskikkes den bemærkning, at den voksne, mandlige bondebefolkning fra 1733 var stavnsbundne, d.v.s. forpligtet til at tage ophold på det gods, hvor man var født. Det hører også med i billedet, at tiden fra ca. 1720 og frem til 1750 er en nedgangsperiode for dansk landbrug. Først da priserne på landbrugsprodukter stiger fra midten af århundredet, lysner situationen. Det var dog først henimod århundredets slutning, at gårdmandsklassen for alvor begyndte at gøre sig gældende.⁵

*Byboere kommer til
i Søllerød by*

Eiler Nystrøm har i sin bog, s. 305-29 med tilsvarende noter, s. 665 f. ret indgående skildret historien bag Søllerøds slotsbebyggelse. Alligevel kan det være på sin plads at gå lidt nærmere ind på de enkelte faser i udviklingen. Søllerødgårds oprindelse kan med sikkerhed føres tilbage til det krohus, som Ulrik Luft⁶ ejede i 1680'erne. Desuden besad han som nævnt gård nr. 2, og det er velsagtens denne gårds stuehus med tilhørende have, som med tiden blev til et fyrsteslot. I 1686 købtes gården af grevinde Marie Elisabeth Ahlefeldt, storkansler Frederik Ahlefeldts hustru i 2. ægteskab. Hendes fæster, Christopher Christensen, måtte 23/2 1692 afstå et stykke af sin toftejord til naboen, sognedegn i Søllerød Jacob Hansen Helsingør i gård nr. 3. Jordstykket, som skulle bruges »til en liden have at indlukke«, lå i Skovhugsvangen øst for degnens jorder.⁷ På samme tid skiftede Søllerød kirke ejer. Christian V solgte 17/11 1688 kirken med tilhørende rettigheder til biskop Hans Bagger. Dennes enke Søster Svane overdrog 23/1 1699 kirken til Matthias Moth, søn af den kgl. livlæge Poul Moth. Derved kom Moth i besiddelse af to huse tæt op ad kirken. Det ene blev til den senere »Mothsgård«. Gård nr. 2's stuehus var i mellemtiden kommet i overkrigssekretær Thomas Balthazar von Jessens besiddelse. Han videresolgte det 19/9 1710 til kancellisekretær i Tyske Kancelli Friedrich Esmarch, og dermed var »Esmarchs gård« en kendsgerning. Et andet hus, som ejedes af skiftende præster i Søllerød, blev 11/10 1732 købt af rådmand Johan Diderich Beckmann. Dets udsatte placering mellem landsbygaden og det Esmarch'ske palæ betød dog, at det senere måtte give plads for nok en slotsudvidelse.

Moth'erne i Søllerød

*En
ståltrådsfabrikant
som kirkeejer*

Moths kirkelige besiddelser blev efter ejerens død i 1719 overtaget af svigersønnen, stiftsamtmænd, baron Chr. Gyldenchrone, som i 1728 afhændede dem til justitsråd Michael Basballe og rådmand Nicolai Buurmester for 3.800 rd. Næste ejer blev en kobbersmed Poul Badstuber, som samtidig besad Brede værk og forpagtede Nymølle under Frederiks-

dal og Dronninggård godser.⁸ I 1738 fik han overladt Nymølle ganske gratis mod en årlig afgift på 200 rd.⁹ Til gengæld skulle han fabrikere jern- og ståltråd. Ved at omdanne værkerne til en art stamhus dec. 1738 havde han dog taget munden for fuld og måtte et par år senere optage tre lån på i alt 13.000 rd.¹⁰

I det ene øjeblik en kobbersmed med fabrikantstatus, i det næste en greve af kgl. byrd. Sådan må Søllerøds beboere have oplevet situationen omkring 1740, da Frederik III's sønnesøn til venstre hånd Frederik Danneskiold-Samsøe slog sig ned i sin farmor Sophie Amalie Moths by. Først købte han 15/5 1740 Esmarchs gård af enken Frederikke Selmer for 1250 rd.¹¹ Dernæst afstod tre fæstebønder noget toftejord i Kirkeskovsvangen (førhen Skovhugsvangen), ca. 4 td. land, og dertil en bondegårds bygnings- og haveplads til greven mod 16 rd. i årlig leje. Desuden indgik Danneskiold-Samsøe flg. særaftale: »Som bonden Ole Pedersen i Søllerød hans gård er min grund ibidem (sst.) for nær beliggende, så at den ikke uden alt for stor *incommodité* (gene) såvel for ham selv som for mig dér kan forblive, dels formedelst hans vinduer går ind i min have, som ikke kan tillades, hvorfor de og i sal. etatsråd Esmarchs tid er blevet tilslagne, dels og bygningerne på samme gård ganske er forfaldne, som gør stort udsyn i min gård og have, som han og ikke kan tilkomme uden at gå i min grund og have, så at på det, at vi begge kan befries fra denne *incommodité* har jeg Frederik greve af Danneskiold-Samsøe således ved forvalter Laurs Nielsens imellemhandling forenet mig med bemeldte Ole Pedersen, at han til foråret, når sæden er lagt, bortflytter sin gårds bygning til en anden udvist byggeplads i byen ...« Desuden fik Ole Pedersen 3 rd. i årlig afgift, ligesom Danneskiold-Samsøe fæstede sin byggegrund af kronen. Dernæst udkøbte han over to omgange Poul Badstuber: først et stykke kirkejord »fra skovens skel .. og fra norden til sønder fra klokkerjorden af til den almindelige farvej ...« og dernæst (11/12 1741) kirkeejendommene for i alt 4.800 rd. Det store byggeri, han da var i gang med, finansierede han bl.a. ved et lån på i alt 13.000 rd.,

*Bønderne må ikke
kigge ind til
Danneskiold-
Samsøe*

Dørstykke på Bernstorff Slot, 2. halvdel af det 18. århundrede. Foto i Byhistorisk Arkiv.* Forrest ses Søllerød sø, hvor kvinderne er i gang med at vaske tøj. På skrænten oven over hulvejen op mod kirken og præstegården ses Danneskiold-Samsøes »vandmaskine«, Søllerøds første vandtårn.

* Hvor intet andet er anført, findes illustrationen eller en fotografisk gengivelse heraf på Byhistorisk Arkiv, Gl. Holtegaard.

*Slotsbyggeriet
1741-42 sætter folk
i arbejde*

han fik i Det kgl. Søkvæsthus.¹² Det får stå hen, om han samtidig tjente nogle penge ved på livstid at forpagte Dronninggårds landbrug for 537 rd.¹³ Udover at hans husholdning og byggeri skaffede stedet »en meget god næring«, som forvalteren på Dronninggård udtrykte det, ved vi ikke meget om Danneskiold-Samsøes 15 år i Søllerød. Johan Jacob Bruuns prospekt fra 1753, som Knud Voss har skildret i sin bog »Bygningskunst i Søllerød 1670-1970« (1970), viser os et anlæg med en to-etagers hovedbygning og to sidefløje. Fra altanen øverst oppe havde ejeren som chef for den udrustede flåde et vidt udsyn, ikke alene til bønderne på de omgivende marker, men også til skibene på Øresund og bådene på Furesøen.

*Slottet har sit eget
vandtårn – og
springvand*

To dokumenter fra 1755 gør det imidlertid muligt for os at tage herlighederne lidt nærmere i øjesyn. Næste ejer, grev Frederik Ludvig Dehn lod anlægget vurdere bygning for bygning, således om disse er placeret på grundplanen hos Nystrøm, s. 318. Uden at gå i detaljer kan vi her nævne, at der udover den 65 m lange og 12 m brede hovedbygning er en række mindre huse og bygninger inkl. køkken, »loc« (flertal af det latinske »locum«) og laboratorium. Den vidt berømmede »vandmaskine«, 13 m høj og 5 m i kvadrat, hvis trækraft leveres af en hestegang, videregiver som et moderne vandtårn sit oppumpede indhold til slottets springvand og til staldgården. Slottets kapel, 20×10 m, har 15 stk. »vindueskarme med vinduer af böhmisk glas«. Den hele herlighed vurderer taksatorerne til godt 30.000 rd., i 1984-kroner et tocifret millionbeløb. Danneskiold-Samsø sælger sine »Søllerød-bygninger«, kapellet, den Esmarch'ske gård, Moths gård, Kirkeskoven, den indhegnede Degnemosse og forpagtningen af Dronninggård for 16.000 rd. Hovedbygningen rummer i 1. etage grevens værelse, kabinettet, soveværelser, gæsteværelse, spisestue og to gallerier. På 2. sal er der en suite med mindre værelser og rum til tjenestefolkene. Måske holdt den skibs- og havnekyndige generaladmiralløjtnant mest af at arbejde i sit laboratorium. Et lille træk kan tyde herpå. Niels Jensen Klokke fik ved fæstebrev af 6/5 1752

*Niels Jensen
Klokker passer tiden*

bekræftet, at han fortsat kunne bruge sit 12-fags hus på kirkens grund inkl. 3 små agre på Øverød mark og en kålhøve. Til hans pligter hørte også at holde opsyn med kirkens ur »såvel i henseende daglig at optrække det som at holde det i rigtig gang efter det på min egen gård stående urværk og solskive ...«¹⁴

Grevens arbejde med at skabe sig et herskabeligt anlæg fik konsekvenser for de omkringboende. Bymændene i Øverød afstod 1742 mod 20 rd. om året deres andel af Degnemosen mellem Kirkeskoven og deres mark. Her skulle vandet opstemmes til en fiskedam. Ved samme lejlighed indgik greven og bønderne fra Søllerød, Holte og Øverød en forening, hvorefter førstnævnte fik ret til at indhegne og dermed indtage Kirkeskoven. Den grevelige familie havde sin egen livlæge, hofmedicus Johan Peter Homuth. I 1753 fæstede han en grund, som tidligere brugtes af husmand Matthias Johnsen.¹⁵ Her byggede han sig et hus med 4 stuer, køkken og spisekammer »med loft over hele huset ...« samt en stald. I årlig grundleje betalte han 11 rd. til fire gårdmænd. Det fremgår af det skøde, hvorved han i 1755 overdrog sin ejendom til den tyskfødte kadtuntrykker Peter Wasserfall og dennes svigersøn, generalauditør Johs. Conrad Kersting. Købesummen var 680 rd.¹⁶ Selv endte den tidligere hofmedicus sin karriere i et lille embede i det sydlige Ditmarsken.

*»Carlsminde«
grundlægges i
1750'erne*

Set med de bofaste Søllerød-borgeres øjne var 1755 et omskiftelsesårs. Den nye slotsherre, medlem af General-Landøkonomi- og Kommercekollegiet m.m. F. L. Dehn, vidste man intet om. Homuths gård havde skiftet ejer, og medicineren og veterinæren Balthazar de Buchwald, specialist i jordemodervirksomhed og kvægsyge overtog 31/12 1757 et lyststed i Øverød. Professorkollegaen, dr. jur. Peder Kofod Ancher, ofte kaldt den danske retshistories grundlægger, købte 22/11 1756 overjæger og skovrider Veit Christensen Lintners lyststed sammesteds for 410 rdl. plus 2 rd. til de fattige.¹⁷ I 1758 fæstede Ancher Matthias Johnsens afståede gård nr. 5 på godt 3 td. htk. mod den sædvanlige indfæstningssum på 4 rd. Johnsen fik i stedet overdraget gård nr. 2, men måtte

L. A. Ring: Carlsminde, 1904. Maleri i privateje. Lyststedet fik sit navn i begyndelsen af det 19. århundrede, hvor det ejedes af Bolette Rudolphine Berg. Bygningen stammer antagelig fra 1780'erne.

*Bønderne i Søllerød
på retræten i
1750'erne*

allerede et par år senere afstå den igen til Lars Hansen. På samme gårdnr. havde Christen Børgesen i 1755 fæstet Morten Olsens gårdpart.¹⁸

Klart nok var Søllerødbønderne på retræten i 1750' og 1760'erne. På gård nr. 3 henfristede Hans Nielsen en kummerlig tilværelse, og det

samme kan siges om kollegaen i nr. 4 Svend Johansen. Lidt penge kunne de dog tjene ved at leje jord ud til byggegrunde, såsom til officeren, major Johan Heinrich Meyer 1756ff. Christen Børgesen fik på sin side en årlig ekstraintægt på 15 rd., da hans gård klods op ad slottet blev flyttet i 1764. Den nye slotsherre, den franske feltmarskal og danske hærorganisator C. L. Saint-Germain, til hvem kongen havde købt Søllerødgård for 16.000 rd. foråret 1763, fik endvidere tilkøbt Bechmanns gård for 800 rd.¹⁹ Tilsvarende måtte Hans Bollerups hus vige til fordel for en udvidelse af stalden. Da Saint-Germain faldt som offer for indre intriger, fik arvepins Frederik slottet som sommerbolig.

På landsbygaden i Søllerød kunne man efterhånden se flere standsklædte personer end træskoklaprende bønder. Ofte stævnede de dog samme sted hen, hvad enten man skulle høre pastor Treschow prædike i kirken eller købe forsyninger i byens butikker. I hus nr. 6 havde Søren Jensen 29/7 1763 fået bevilling på at sælge ferske og tørrede fedevarer. Var man tobaksforlegen, var adressen Lauritz Schwindts tobakshandel, forudsat ens smag ikke gik højere end »indenrigs fabrikerede tobakker, såvel røgtobak, spunden og kommet i ruller eller karduser, eller anderledes forarbejdet uden forskel af sorter og snustobak, det være sig i stænger eller dåser, omskåret, malet eller på anden måde tilberedt«²⁰ Endelig kunne man jo gå på kroen, hvor Frederik Bohnsted siden 1766 havde bevilling til at »holde samme værtshus og de rejsende såvel som andre med fornøden logementer samt spise- og drikkevarer til nødtørftighed og en billig betaling ...« Øllet og brændevinen skulle man dog tage fra Holtegård. Kromanden skulle vogte vel på, »at dette værtshus hold ikke til noget fylderi og tidsspilde for bonden eller andre vorder misbrugt ...«.

Butikslivet i datidens Søllerød

Øverød – fredet for byfolk

Med sine 6 gårde, to landgildehuse, 5 lejhuse (»holthuse«) og 3 gadehuse var Øverød i 1682 en ganske almindelig bondelandsby. Dette billede ændrede sig ikke meget i næste århundrede, da den, som Nystrøm

udtrykker det s. 329-32, savnede nabobyen Søllerøds »romantiske beliggenhed«. Som vi har set ovenfor, fik dette naboskab dog visse følger for Øverød som for andre byer i sognet, idet Øverød-mændene i 1742 måtte afstå deres del af Degnemosen og tillade indhegning af Kirkeskoven. Måske var græsningsproblemet dog ikke så påtrængende her som andre steder, idet et tingsvidnebyrd fra 1714 anslag, at der kunne græsse 160 stk. stort og 160 stk. småt kvæg på deres vang eller noget mere end i Holte, Nærum og Søllerød. Ved senere forening med Holte og Nærum fik gårdene i Øverød hvert 3. år en ekstra-høst på 10 læs hø pr. gård.²¹ I 1755 fik byen dog en tilflytter udefra, idet admiralitetsskriver Lorents Thomsen fæstede hus nr. 5, opbygget af Gunder Pedersens gård nr. 4.²² I hus nr. 13 boede historikeren P. F. Suhm siden 1766. Han udvidede i 1773 sin grund med et stykke jord fra gård nr. 5. I 1776 købte han via en stråmand kommandørinde Elisabeth Lucia Judichærs landsted »Skovlyst«, således at han og stedets beboer, jomfru Anne Charlotte Gielstrup uforstyrret kunne nyde privatlivets glæder.

*Nærum – byfolkernes
andet store
interesseområde.*

Ved landmålingen 1682 var Nærum så ubestridt sognets største landsby med sine 12 gårde og 10 jordløse huse. Udover sine tre vange: Mellemvangen mod øst-sydøst, Vestervangen mod sydvest-vest og Heydisvangen, senere Strandmarken mod nord-nordøst havde byen et overdrev mellem Øresund og Dyrehaven. I de tre vange var der henholdsvis 9, 13 og 7 åse med tilsvarende 229, 196 og 139 agre. Dertil kom engpartier i de tre vange og en indhegnet enghave af ret stor udstrækning, Maglemosen. Hver gård var på en 7-8 tdr. htk. med et tilsvarende areal på godt 30 tdr. land. De 11 gårde var fæstegårde under Dronninggård, nr. 9 var som nævnt i Margrethe Lyder Stiftens' eje. Desværre har vi ikke fået nogen situationsplan overleveret, men ved at sammenholde oplysningerne fra skøder og andre ejendomsdokumenter med det såkaldte »rytterdistriktskort« fra 1771²³ og et prospekt fra 1766²⁴ ses det tydeligt, at gårdene nr. 9-12 lå vest og nord for gadekæret. Set med liebhaverøjne var belig-

Valdemar Kolling: Søllerød kro i 2. halvdel af det 19. århundrede. Maleri tilhørende Niels Chr. Broberg. Kroen ligger idyllisk bag gadekæret og med kirken som nærmeste nabo. I det 18. århundrede var præstefruen undertiden også krokone.

genheden her alt for god til bondebrug. Her kunne bygges pragtfulde boliger, på een gang tilstrækkelig fjernet fra landsbyens hverdagsliv og alligevel ikke afsondret. Udsigten over mod Holte og Søllerød var desuden alle pengene værd. Rundt omkring var en del småsøer og damme, som gav mulighed for lidt fiskeri.

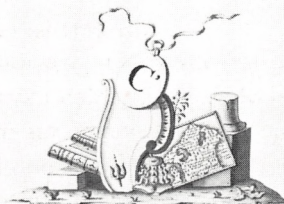
Med Eiler Nystrøms bog i hånden kan vi følge de mere kendte ejendommers historie fra landmålingstiden og frem til ca. 1740. I samme periode var de 12 gårde blevet gjort lige i hartkorn eller med et fremmedord egaliseret til 5 tdr. 1 skæppe (skp.) htk. Dermed betalte fæsterne samme afgifter. Det forenkede jo godsforvalterens regnskabsføring, men andre momenter kunne, som vi skal se, bringe uorden i systemet. En person med stærk interesse for stedets naturressourcer var overførstær og skovrider på Københavns amt, Werner Bent Clodi, som arvede stillingen efter sin farbroder Johan Berend Clodi, en tid lang ejer af Holtegård (død 1718). Udover at eje en gård i Nærum forpagtede W. B. Clodi i 1720'erne fiskeriet i en række damme: Sortemose-, Kallehave-, Råben- og Launske dam. Bygningerne til gården i Nærum solgte han til bonden Lars Christoffersen. Da overførstæreren døde i 1740, overtog efterfølgeren Veit Christiansen Lintner ikke alene stillingen, men også gården. Det skete ved offentlig auktion 31/8 1741. Salget skete på den betingelse, at jorden, som stadig tilhørte kronen, fulgte avlsbygningerne.²⁵ De 2 tdr. 7 skp. hartkorn overlod han straks til sin nabo, gårdmand og senere sognefoged Ole Hansen, og der blev herefter udstedt fæstebreve på de to gårdsparter. Ved den lejlighed fik Ole Hansen desuden overladt et 12-fags hus, som derpå blev revet ned med henblik på genopførelse på Ole Hansens grund til en bekostning på 53 rd. Til gengæld påtog Ole Hansen sig at betale alle skatter og afgifter på Lintners gård. Lintner havde desuden rådighed over Skyttehaven og de derværende fiskedamme mod en årlig betaling til tre af byens bønder på 3 rd.²⁶

Når forvalter Laurs Nielsen blev afkrævet denne redegørelse, hang

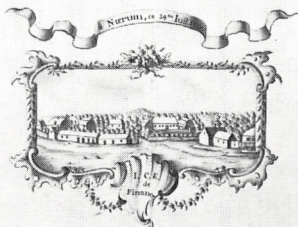
*Forstfolkene meget
interesseret i
Nærum-området*

*Ole Hansen bliver
1741 Nærums
største gårdbruger*

A
MONSIEUR
BOLLE VILLUM LUXDORPH,
CONSEILLER D'ETAT DE S. M. DANOISE, MAITRE DES REQUÊTES ET
SECRETARE DE LA CHANCELLERIE DANOISE, ASSESSEUR DU HAUT
TRIBUNAL, MEMBRE DE LA SOCIÉTÉ ROIALE DES SCIENCES &c.
A L'OCCASION DE SON JOUR DE NAISSANCE.

est avec la joie la plus vive, **MONSIEUR**, que je prends l'occasion, que m'offre l'heureux jour de **VOTRE** naissance, pour **VOUS** assurer de mes très-humbles respects, le ferois coupable au dernier point, & je m'accuserois moi même de la plus grande négligence, si je manquois à m'acquiescer de mon devoir envers **VOUS**. Je ne saurois être assez insensible, pour pouvoir oublier tous les bienfaits, dont **VOUS** m'avez comblé, & toutes les marques, que **VOUS** me donnez encore tous les jours, de Vos bonnes grâces. Non. Je m'en souviens, et je m'en souviendrai toute ma vie; mais quelles preuves **VOUS** en donnerai-je! — **VOUS** m'obligez à mille remerciemens & toute fois je me vois dans l'impuissance de **VOUS** témoigner ma reconnaissance, comme je le souhaite. L'ai crû, qu'il valoit mieux **VOUS** faire cet aveu, que de demeurer dans un silence, qui pourroit passer pour une marque d'ingratitude. Je ne puis que faire des vœux. — Que le Tout-puissant **VOUS** fasse révoir plusieurs fois le jour d'aujourd'hui! Qu'**Il** **VOUS** fasse jouir d'une prospérité parfaite, et qu'**Il** **VOUS** comble de ses benedictions! — Conservez-moi, **MONSIEUR**, l'honneur de Vos bonnes grâces, et soiez persuadé, que je tâcherai toujours de m'en rendre digne en quelque manière.

I. C. E. de Finance's fransksprogede fødselsdagshyldest 24/7 1766 til »Bolle Villum Luxdorph, medlem af statsrådet, referendar og sekretær i Danske Kancelli, assessor ved Højesteret, medlem af Det kgl. danske Videnskabernes Selskab etc.« Over teksten ses Luxdorps våbenskjold, i vignetten tv. et billede med et kort over Nordsjælland og nederst ses landliggerkvarteret i Nærum en miniature. Midtfor har vi Luxdorps 12 fag lange hovedbygning af mur og bindingsværk, behængt med tegltag. Bag vinduerne gemmer sig fire stuer, en forstue og en storstue. Forrest th. Ole Hansens gård, tv. Staffeldts lystgård og Borres sommerbolig »Sophieshøj«, senere »Nærumgård«.

*Rentekammeret har
uorden i
gårdsregnskabet*

det sammen med, at Lintner i mellemtiden havde afstået sin gård til bogsamleren, skønlåden, digteren og møntsamlere Bolle Willum Luxdorph, der netop var blevet maitre des requêtes (referendar) i Danske Kancelli. Handelen gjaldt kun gårdens bygninger. Rentekammeret må dog have fået nys om det særlige Lintner/Ole Hansen-arrangement, som rent faktisk fritog overjægeren for alle kgl. skatter. Landmåler Peder Schoustrup blev derfor – mod løfte om fri rejse – beordret til at tage til Nærum for at rede trådene ud. Han nåede dog ikke frem til nogen endelig konklusion, og hans efterfølger Peder Moldrup Balle blev derefter sat på samme opgave 20/8 1754. Efter omfattende studier i marken og lige så vidtløftige beregninger ved skrivebordet kunne Balle 12/4 1755 rapportere tilbage: Det drejer sig slet ikke om gård nr. 11, men om nr. 10. Luxdorph bruger ikke noget af gårdens hartkorn. Det er i stedet fordelt mellem Ole Hansen, som har 4 tdr. 3 skp., og to andre bønder Hans Pedersen og Christopher Nielsen med hhv. 1 og ½ skp. Til gengæld har Luxdorph fået overladt et stykke jord på godt 7 skp., 85 m lang på nord- og sydsiden, der hhv. vender ind mod Ole Hansens gård og mod Luxdorfs engstykke, bredden er 72 m på østsiden ind mod Ole Hansens toft og 46 m på den side, som grænser til Luxdorfs egen toftejord. Luxdorph råder desuden over et stykke jord, kaldet Skyttehaven, som han har mageskiftet sig til med nogle bønder i Holte mod at afstå noget jord ved Vedbæk.²⁷ Trods arrangementets noget private karakter fik Luxdorph kgl. godkendelse af sin handlemåde 30/6 1755.²⁸ I Ole Hansens tid skulle herfor betales 1 rd. 24 skilling (sk.) og derefter 3 rd. ekskl. skatter og hoveripenge. I 1764 blev Luxdorfs have udvidet en sidste gang med et stykke toftejord i Heydisvängen på godt 2.000 kvadratalen. Den udsendte landmåler mente dog ikke, at jord af så dårlig kvalitet (4. sort) kunne ansættes til noget videre. Ole Hansen havde udover dette stykke af sin toftejord overladt sin fornemme nabo »endnu en liden strip ... beliggende på en stejl bakke og ganske med unge asketræer begroet, så at det ej for agerjord kan beregnes og heller ikke

*Ole Hansen og
Luxdorph deler
mellem sig*

Jean Francois de Jonquières: Strandmøllen ca. 1790. Akvarel i privateje. Kunstnerens mor Cecilie var søster til Fr. de Coninck. Jonquières-familien kom som reformerte til Danmark omkring 1790 og ejede en overgang Folehavegård i Hørsholm. Helsingør landevej passerer lige gennem bygningskomplekset på Drewsens papirmølle. Til venstre i baggrunden Nærum overdrev og Retræte i Skodsborg.

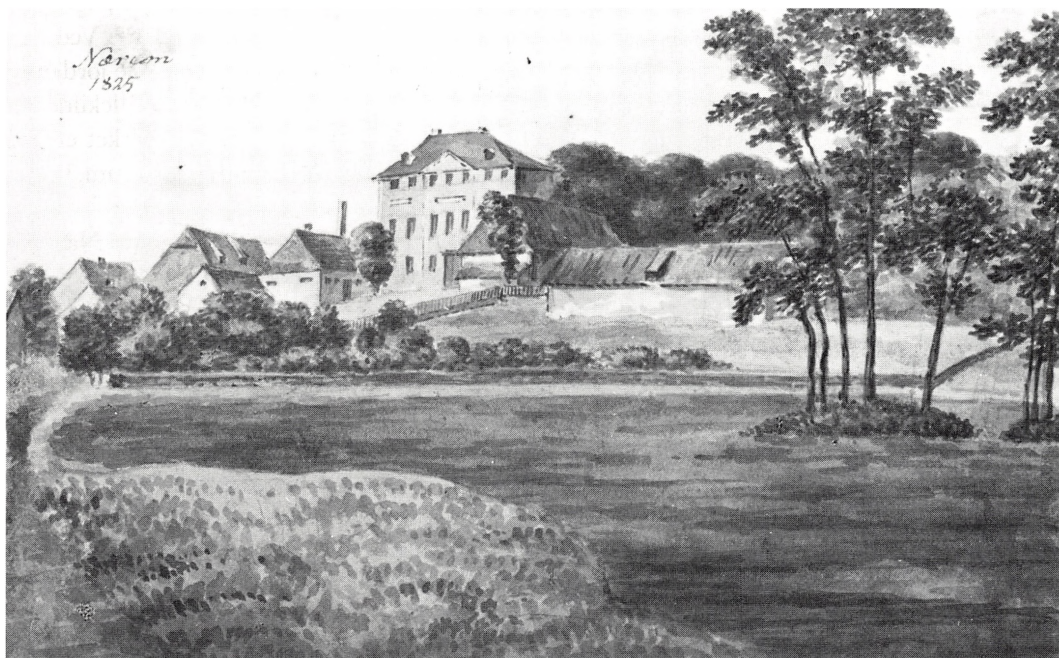
udi eng eller græsning for noget kan være at anse, så forlangte Ole Hansen derfor ikke nogen afgang udi hans hartkorn ...«²⁹ Ved kgl. resolution af 4/5 1765 godkendtes også disse aftaler, dog skulle jorden nu følge Luxdorps ejendom.³⁰ Afgift: 1 rd. om året. Hans Ellekilde har sikkert ret i, at Luxdorff hjalp Ole Hansen med at få udvirket en kgl. bevilling af 13/10 1767 til at holde kro for tilrejsende til Nærum.³¹ Den ene tjeneste er vel den anden værd.

Bøndergårde kan flyttes, men skal da bygges op igen

Men Lintner/Luxdorff er ikke det eneste fremmedelement i Nærum i disse år. Højesteretsadvokat, senere kirkeinspektør Andreas Lowson, som fæstede et ældre lyststed (Nystrøm s. 334), fik i 1745 lov til at flytte en bygning til en nabogård, beboet af Peder Nielsen, for at undgå ildsvåde og anden ulejlighed. Bonden fik i stedet 100 rd., så han kunne bygge sig en ny gård. En del af hans jorder blev overdraget to gårdsæder (husmænd). Når flytningen var tilendebragt, kunne Lowson overtage den ledige grund for 2 rd. om året.³² Fire år senere købte Lowson på offentlig auktion et nabohus på 7 fag til 70 rd. Det ejedes siden 1740 af Jacob Nielsen, som havde tilladelse til at »drive et lidet krohold ..«³³

Skolen i Nærum synes 1754

Det er allerede antydnet, at 1750'erne udgør et vendepunkt i Nærums historie. Kgl. godsforvalter Laurs Nielsen døde 12/3 1754 og hans embede blev derefter besat med amtsforvalter Frederik Ludvig Lemvigh, som virkede i stillingen til sin afsked i 1766. Skiftet afstedkom flere ting, såsom en synsforretning over skolerne i Trørød og Nærum. Sidstnævnte sted var den 6-fags stråttækte bygning i »temmelig god stand«. I skolestuen var 4 fag vinduer, i dagligstuen 2. Inventaret bestod af 1 lille firkantet bord, 3 træstole, 1 bogskab med lås, et langt bord samt 3 høje og 4 lave bænke. Bogskabet rummede 1 Brochmands postil, 1 ny og 1 gl. bibel, 10 stk. Ny Testamente, 20 stk. Pontoppidans katekeser, 44 evangeliebøger, 40 Luthers lille katekismus og 36 abc-bøger.³⁴ Ingrid Markussens spørgsmål,³⁵ om Laurs Nielsen fik positivt svar på sin ansøgning af 1751 om nye bøger til de 5 prinsesseskoler, kan derfor besvares bekræftende. Det får stå hen, hvad børnene lærte i en sådan skole. I 1753 skulle 10

O. J. Rawert: Nærum 1825. Akvarel på Det kgl. Bibliotek. I forgrunden gadekæret, bagest »Sophiehøj«, det senere »Nærumgård«, opført ca. 1785 af den juridiske hjerne bag de store landboreformer, Chr. Colbjørnsen.

bønder fra Nærum sammen med skovrider Lintner underskrive en aftale med papirmager Johan Drewsen den Ældre på Papirmøllen (Strandmøllen). De skulle afstå et lille stykke af overdrevet, der var kommet til at ligge inde i Drewsens have. »Så længe kan mindes« havde det været brugt som tørreplads for klude og lærred. Hvert år til Mikkelsdag (29/9) skulle Drewsen betale bymændene 4 rd. i kompensation. De 8 under-

*Bønderne hjælpes
med korn og
tømmer*

skrev sig med initialerne til deres navne, de to med egne underskrifter (Matthias Nielsen og Ole Hansen).³⁶ Der var god brug for pengene i disse år. Ved kgl. resolution af 23/8 1756 fik 5 gårdmænd i Nærum. Trørød og Virum både pengehjælp til at købe heste for samt materialer til bygningsvedligeholdelse. Gregorius Nielsen i Nærum, som et par måneder i forvejen havde fæster »Broder Hansens i armod fragangne gård ...« (nr. 6) og som derfor ikke skulle betale indfæstning, fik i hjælp til såning 4 tdr. rug, 10 tdr. byg og 10 tdr. havre. Desuden fik han eftergivet den restance på godt 67 rd., som havde ophobet sig i forgængerens tid. Problemet med ubesatte fattigmandsgårde kunne dog også løses på en anden måde. Forvalter Lemvigh fæstede i 1757 Anders Andersens afståede halvgård i Nærum (nr. 3) og i 1759 overtog han halvdele af Gregorius Niensens armodsbefængte gård. Desuden købte han bygningerne til gård nr. 11.³⁷

*Staffeldts lystgård
bygges op*

Pengene sad åbenbart lidt løsere andetsteds. Justitsråd Jacob Lowson købte 20/7 1759 sin broders lystgård på auktion, men allerede året efter solgte han den videre til overstaldmester Vilhelm Ditlev Verner von Staffeldt for 1.500 rd. Næste ejerskifte på Staffeldts lystgård kom først i 1801, da Chr. Colbjørnsen købte den for at lægge den ind til sin egen lystgård umiddelbart sydvest herfor. Forvalter Lemvigh havde i mellemtiden fået sin afsked, og derved var et par gårde og et lyststed blevet ledige. Gård nr. 11 blev overtaget af superkargo i Asiatisk Kompagni Eliesar Dyssel, men da han snart efter døde, solgte hans arvinger gården videre til hofagent Peter Borre, boende Strandgade 44 i København. Han fik straks kgl. tilladelse til at måtte flytte Anders Niensens bondegårdsbygninger til et nærmere anvist sted. Desuden godkendte kongen den aftale, Borre 8/2 1766 havde indgået med nogle bønder i Nærum om mageskifte. Herved fik Borre sine jorder samlet på eet sted i Vestervangen, dér hvor nu Wesselsminde ligger. Det drejede sig om 10 holmsagre tæt op ad hans eget vænge og 15 af de såkaldte »å-stykker«: 6 tdr. land mest »udygtig jord«. Desuden fik han 10 holmsenge ud for de tilsvaren-

*Udskiftningen i
Nærum indvarles
1766*

de agre samt å-engen. »Tvende uvildige og kyndige bønder ...«, Lars Nielsen og Jens Nielsen fra Holte, havde takseret jorden til 27 tdr. land udsæd og 14 læs hør.

Bønderne fik lidt mere jord end før ved mageskiftet, men Borre skulle alligevel svare skatter og afgifter af 5 tdr. 1 sk. htk.³⁸ Det var en slags betaling for at få sin jord samlet på eet sted. Udskiftningen i Nærum var kommet i gang, og det i mere end een betydning. Lyststederne i byen samlede sig på den ene side af gadekæret, bøndergårdene på den anden. De bortflyttede gårdmænd havde fået nye bygninger, og lyststedernes ejere en fin udsigt uden forstyrrende lyde og dufte.

Holte – seks mod een?

Når Eiler Nystrøm (s. 348-59) skal skildre Holtes udvikling, slår han straks ned på Holtegård med dens lange og rigt varierede ejendoms historie. Han går her tilbage til skovfoged Hans Merckels tid i 1660'erne, hvor gården fik eneret på at forsyne sognets beboere med stærke drikke. Dette privilegium på at nyde frit bryggeri og brændevinsbrænderi, d.v.s. uden afgift, fulgte de efterfølgende ejere, men de var til gengæld også forpligtet til at brygge, brænde og levere dygtige og gode varer, som det udtryktes. Ulovlig brænding i sognet ville blive straffet med en bøde på 10 rd.³⁹ I 1735 solgte brygger Rasmus Rasmussen gården til en dame fra Holstebro, Karen Soelgaard, som da havde fulgt fire ægtemænd til graven. En købmand Kellinghusen i København finansierede købet med et lån på 3.000 rd.⁴⁰ Da hun 7 år senere overdrog gården til Poul Badstuber på Bredeværk m.m., lod hun 4.000 rd. stå i ejendommen. Dette sælgerpantebrev overtoges af Badstubers efterfølger på Holtegård, hofmaler Jørgen Lassen. Da generalbygmester Laurids de Thura 11/6 1756 købte ejendommen, var det en købmand i Kristiania (Oslo), som stod bag med et lån på 6.000 rd.

Holtegårds øl- og brændevinsmonopol

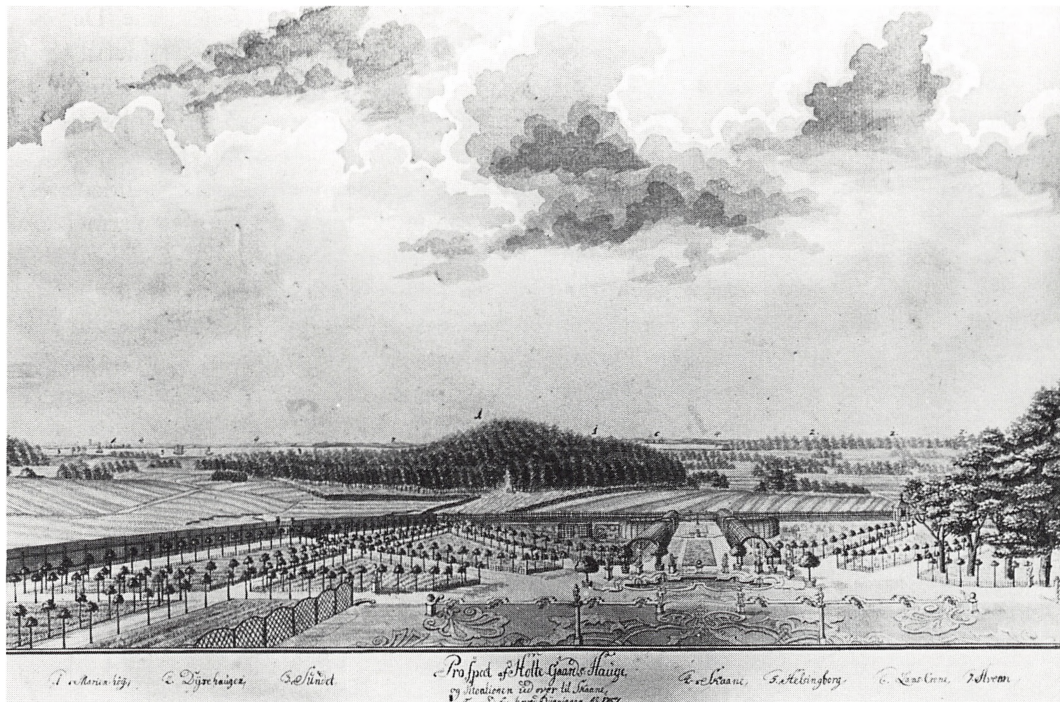
Dukker Holtegårds historie da med mellemrum ud af stavnsbåndshundredets mørke, ved vi straks meget mindre om de øvrige beboere i landsbyen Holte, beklageligvis nu kaldt »Gl. Holte«. I 1682 ejedes de 6

gårde og de fleste af byens 20 huse uden jord af Sophie Amalie. De fleste husmænd gjorde ugedagshoveri til Dronninggård og betalte dertil fra 40 til 20 sk. i årlig landgilde. Syv såkaldte »holtehusmænd« betalte holdspenge til Dronninggård, men forrettede deres ugedag på Holtegård, da deres huse stod på gårdens grund.

*Holte brænder
1746*

Og så er vi nødt til at springe et halvt århundrede frem i tiden, hvor næste efterretning om Holte-mændene foreligger. I 1746, nærmere bestemt 11/10, skete noget frygteligt: En voldsom ildebrand lagde fire gårde øde. De skadelidte var Jens Hansen i nr. 2, Lars Nielsen i nr. 4, Anders Bendtsen i nr. 5 og Lars Nielsen i nr. 6. Efter indstilling fra amtmanden kom Rentekammeret imidlertid bønderne til hjælp i form af 2 års skattefrihed, godtgørelse for 4×40 fags bygninger = 160 rd. og løfte om udvisning af nogle af skovens gamle egetræer, dertil 368 flække-stolper, sidebånd, tækkekæppe, tømmer m.v. Desuden fik de 18 tdr. rug og 18 tdr. byg i fødekorn og i tilgift det fornødne såkorn.⁴¹ Til hverdagslivets fortrædeligheder hørte for bønderne i Holte også trætter med Holtegårds skiftende ejere – og med deres fæller i de omliggende byer, især Nærum, om den rette grænsedragning mellem markerne. Lad os belyse dette ud fra tre eksempler, alle hentet fra 1750'erne. I de første to tilfælde optrådte kongen som ejer af 6 bondegårde i Holte som den ene part, og den aktuelle ejer af Holtegård som den anden. Hofmaler Jørgen Lassen havde ført en sag ved Højesteret om overdrevets rette fordeling, og da retten gav ham medhold, måtte det samlede jordtilliggende omfordeles. Dette skete ved to aftaler af 6/8 1753 og 24/7 1754. Herved fik 5 af de seks gårde samme hartkornstilliggende (5 td. 2 sk. 1 fjerdingkar (fjk.) og 5/6 ottingkar). Til gengæld fik den 6. gårdbruger kontant erstatning for den jord, han havde mistet. Lassen fik en større del af overdrevet samt ret til at indhegne sine tre fiskedamme dérstedes: Moers, Svends og Carudse dam mod afkortning i de tildelte læs brænde fra skoven.⁴² Generalbygmester Thura var derimod mere optaget af æstetiske problemer, da han i 1757 fik tilvejebragt et mageskifte mellem sig og de seks

*Holtegårds ejer
vinder sag om
overdrevet*

J. J. Bruun: Gl. Holtegårds have og marker set fra hovedbygningen 1757. Original tegning på Øregård Museum. I baggrunden ses de ageropdelte marker, adskilt fra Marienhøj med stengærder, så de ævredgræssende køer ikke skal forville sig ind på de private enemarker.

*Thura mageskifter
jord med bønderne
1757*

bønder. Thura ville gerne have et stykke jord – resten af Smedetoften – omkring Holtegårds have fra Holte vangeled ved Hans Jensens gård (må være fejl for Jens Hansen!) til Gåseholmen ved den 3. skelsten, 57 m bredt i den øverste ende og 186 m langt. I bytte ville han give marken vejstykkerne, 120 m langt »østen og sønden for siden, digt ind og langs til Ugle-bakken ...« Mod nord var længden 131 m, bredden i den vestlige ende 96 m og i den østlige 106 m. Desuden fik gårdmændene 20 rd. een gang for alle, desuden forbeholdt de sig ret til at anlægge og nyde forsvarlig kørevej over Holtegårds mark rundt om den afståede jord og Uglebakken i stedet for som nu at køre bag om bemeldte bakke. To år senere fik Thura lov til at indhegne de afståede jorder, men til gengæld mistede han retten til at slippe sine kreaturer løs på bymarken, når bønderne efter høst »opgav ævred«, d.v.s. nedtog gærderne omkring de nu afhøstede marker. Desuden skulle han selv sørge for behørig lukkelse og markfred for sin jord.⁴³

Holte mænd havde nu deres marker for sig selv, og denne eneret fik de yderligere befæstet, da de 31/5 1759 indgik en forening med deres fæller i nabobyerne Nærum og Øverød. De afstod her et stykke ager og eng i Maglemosen, værd 8 læs hør, til fællerne i Nærum. Af Øverød fik de et stykke jord på 238×90 m, beliggende ved Holtes mark. Nærum tillod på sin side, at Holte og Øverød »må indhegne og separere deres marker fra vores og beholder (dem) for sig selv alene til eget brug ...« Det gav Holte og Øverød den fordel, at de »til hver gård hver 3. år kan høste en 10 læs hør til hver by, som vi ellers ikke kan høste noget strå af, når den lå til fælles med Nærum by, så kan vi og tøjre vores kreaturer på ageren, som ellers ikke kunde ske ...« Den næsten 2 m brede og 2 m dybe grøft mellem de implicerede bymarker skulle være så forsvarlig holdt, at den ikke kunne forceres af kreaturerne. Det var her Holtes opgave at oprense og vedligeholde grøften fra Nærum by og til Søllerød mark. Nærum var helt fritaget for dette arbejde. Forslagsstilleren var forvalter Lemvigh, som for en sikkerheds skyld afrundede aftalen med at skrive, at det hele

*Holte og Øverød
mænd separerer sig
fra Nærum*

arrangement var »grundet på den fælles nytte og fordel og intet ubilligt eller fornærmeligt er derudi ...«⁴⁴

Efter en kort overgangsperiode 1760, hvor ejeren hed grev Christian Ditlev Reventlow til Christianssæde på Lolland,⁴⁵ blev Johan Eilitz, i øvrigt Reventlows sekretær, ejer af Holtegård 1760-76. Skøde- og panteprotokollerne fra denne tid vidner om, at egnens beboere brugte ham som pengeudlåner. Om hans virksomhed som proprietær ved vi så at sige intet – kun dette, at han efter ansøgning – og mod at betale 20 rd. – fik overladt et begravelsessted i Søllerød kirke. Det skulle førhen have tilhørt gården.⁴⁶ Holtegård havde nok fået sine marker for sig selv, men som vi senere skal se,⁴⁷ var det ikke nogen garanti for et godt udbytte. De seks andre gårde i byen klarede sig bedre, uanset om de havde markerne til fælles, eller om de dyrkede deres jord hver for sig.

Trørød – i al stilfærdighed

Som Ingrid Markussen beretter i Søllerødbogen 1971, s. 32 f. var en af prinsesseskolerne fra 1721 oprettet i skoleholderen Caspar Fidelers gadehus, som ved samme lejlighed blev gjort afgiftsfri. Ved forvalter Lemvighs syn over skolebygningen 25/6 1754 blev den beskrevet som en 8-fags bygning, gammel og brøstfældig. Til skolen hørte desuden et lille tørvehus. De tre fag vinduer hørte til skolestuen. I bogskabet fandtes som i Nærum Brochmands postil, Pontoppidans katekeser o.s.v. Til Nærums 36 abc-bøger svarede dog kun 24 i Trørøds tilfælde.⁴⁸

Trørøds ressourcer var i det hele taget noget mere beskedne end f.eks. Holtes. Byen havde i 1682 kun to vange: Stokkevadsvangen syd for byen og Stensvangen nord for, men til gengæld blev de begge tilsået hvert år. På de fire skovhaver i overdrevet Holte skov kunne der desuden dyrkes boghvede. Selv om de ikke selv rådede over skov, havde Trørøds 7 bønder tilstrækkeligt med gærdselsmateriale i de to vange. I byen fandtes kun tre huse, der ydede 40 sk. i landgilde og ugedagshoveri til Dronninggård. Af de 7 gårde var de to halvgårde. Vurderet ud fra oplysningerne i Dronninggårds godsregnskab fra 1750'-1760'erne levede

bondebefolkningen i Trørød et stiltfærdigt, lidt fattigt liv. To gårdmænd fra byen, Peder Andersen og Hans Larsen, var med i den gruppe på 5 nødstedte, som i henhold til kgl. resolution af 23/8 1756 fik støtte til køb af heste samt bygningshjælp.⁴⁹ Da der forekommer temmelig mange fæsteskitter i denne periode, må vi nok konkludere, at Trørød da hørte til gruppen af dårligt stillede bondelandsbyer.

*Vedbæk-Skodsborg –
Øresund lokker*

Det gamle fiskerleje Vedbæk havde i 1682 kun een mark: Nyhavevang nord og øst for byen. Jorden henlå mestendels til 6 små gårde, desuden fandtes 4 landgildehuse med græsningsret på overdrevet, 3 skp. htk. til hvert hus. I det 5. og sidste hus boede en fisker, der brugte 3 sildegarn og 2 flyndergarn. Det samme gjorde to af landgildehusmændene. Der var også mulighed for ferskvandsfiskeri i nogle damme på overdrevet. I 1720'erne var dette forpagtet ud til overførster W. B. Clodi, som havde en gård i Nærum. Som kompensation fik Vedbæks bymænd hvert år en mindre sum penge. Der var også industri i byen. Som Nystrøm beretter (s. 389-97) tilkom der i 1600-tallet dels en kobbermølle, dels 1690 en teglovn (på Teglbakken). Da der imidlertid var mangel på »tjenlig materie«, fik enkefru Marie Cathrine Erichsen den årlige afgift af værket forvandlet fra 6.000 sten om året til 10 rd.⁵⁰ I 1752 købte ejeren af lystgården Enrum teglværket.

*Anna Maria Köster
– Vedbæks store,
gamle dame*

Om Enrums ejendomshistorie er vi takket være Nystrøms skildring temmelig godt informeret. Ejerrækken: Michael Fabritius – Johan Frederik Wever – J. B. Descarrières de Longueville har det tilfælles, at husesets frue i alle tre tilfælde var én og samme person, nemlig Anna Maria, f. Köster. Desuden havde de det tilfælles, at de som jordbrugere betragtet var fæstere under Dronninggård med dertil svarende rettigheder og pligter. Set på denne baggrund forekommer det, som om J. F. Wever i mere end een forstand krænkede gældende love og bestemmelser, da han i foråret 1757 tog sig selv til rette. Han indgrøftede nemlig et stykke jord af Nærum strandmark langs sin grund ved Helsingør landevej eller som

*Anna Maria
Kösters ægtefælle
nr. 2 indgrøfter
jord fra bønderne i
Nærum*

den hedder i dag Strandvejen. Det pågældende stykke jord hørte til 4 bønder i Nærum: Morten Pedersen (nr. 1), Peder Larsen (nr. 2), Gregorius Nielsen (nr. 6) og Anders Nielsen (nr. 8). De havde atter lejet det ud til en skovfoged Ole Hansen, som brugte det til pløjeland. Med god grund følte bønderne sig krænkede over denne selvtaget og klagede 7/5 1757 til amtmænd. Denne måtte efter inspektion på stedet medgive klagerne, at det »ikke kunne skønnes bedre, end at etatsråden havde uret på sin side ...«. Forvalter Lemvigh fik da ordre til at »forsvare bøndernes jord, så Hans Majestæt ingen skade skulle lide ved nogen ejendoms formindskelse ...«. Klagemålet blev da indbragt for birketinget i Ballerup, og her måtte Wever indgå et forlig med følgende indhold: 1) at de fire bønder fik 3 rd. i erstatning, 2) at han skulle betale 20 rd. i sagsomkostninger og 3) at han skulle fæste jorden mod en årlig afgift på 2 rd. 4 mk. til de fire bønder.⁵¹ Men Wever fik kgl. koncession på sin tilgrøftede jordlod, stor 240 m×15 m, og det var nok det vigtigste for ham. Da Wevers enke, nu enkefru de Longueville, 3/12 1765 fik koncession på at besidde Enrum med tilhørende jorder på godt 1½ td. htk., skulle hun ud over at betale de sædvanlige skatter og afgifter holde en gårdsæde på stedet, da familierne på landet ikke måtte formindskes.⁵²

*Enrum får
strandgrund*

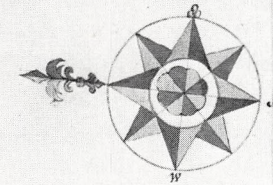
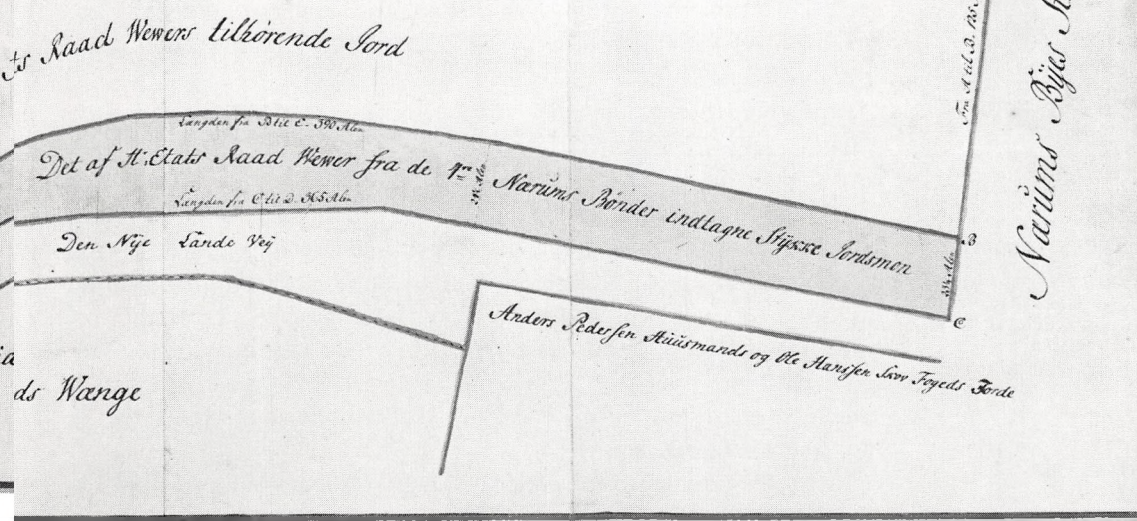
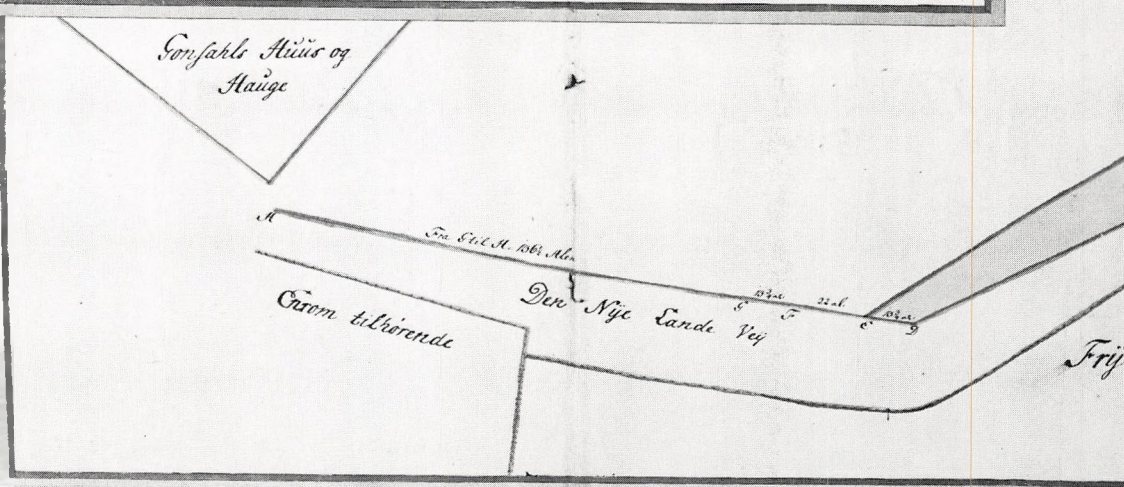
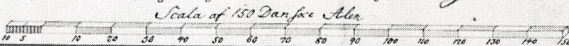
Anna Maria Köster kunne tilsyneladende ikke få jord nok. I 1750'ernes slutning fæstede hun strandridder Jens Hedelands afståede plads, som han i 1754 havde overtaget efter sin afdøde forgænger, Frederik Taysen.⁵³ Af højesteretsadvokat P. S. Balling, som i 1765 havde fæstet to huse med tilhørende hønsegård og have samt et vænge, tidligere henlagt til lysestøber Jens Wests gård, købte hun 28/4 1768 en gård og et vænge.⁵⁴ Da Jens Hedeland omkring 1760 afstod sit strandridderhus til fru de Longueville, overtog han samtidig en lille gård knapt 1 td. htk. efter den forrige fæster, Christen Haagensen, som på sin side rykkede over i et lille 1/4-hus på grunden. I 1763 afstod Hedeland sin gård til Jens West. Denne rådede i forvejen over en gård på henved 2 tdr. htk., som han i 1760 havde overtaget efter Johan Heinrich Gonzales. I 1761 udvi-

Situations og Opmaaling's Carte

Over den af H. Etats Raad Wewer foretagne Indtegnning om den Naar tilhørende Jord i Nærums Bygs Kæng ved Næbø, med derved indtagne Nye Lande, som efter derom foretagne Indtegnning, stillet den 27 Junii 1757, skal tilhøre de 4^e Nærums Bygs Bønder, navnlig Morten Petersen, Peder Larsen, Gregorius Skjølfsen og Anders Skjølfsen, opmaalt den 12^e Augusti sidstleden, efter Ansøgning af de 3^e Vidner, som derom ved benyttede Indtegnning ere afhørte, navnlig Jørgen Hanssen, Michel Bendtsen og Ole Hanssen som Foged, i følge det Høioblivige Rente Cammer Collegii hoi respectivse Ordre af 12^e Augusti, næst forhen, i det overværede af velb. H. Etats Raad Wewer selv, saa vel som H. Cancellie Raad og Rente Forvalter Lemings Fuldmagtig M. Balle og forfattet Næbø den 30^e Augusti 1757.

Ud: A. B. C. D. E. F. Indtegnet med et Digte som med Pils Traar er besat. Fra C til F er allene med Sagler indtegnet. Fra G til H er ogsaa indtegnet med et Digte, som dog ikke med Traar er besat.

Produced ud: L. H. van der Kieken
Landm. P. Moldrup Balles
Dagorden d. 12^e Septemb. 1757.

Landmåler Peder Moldrup Balles kartografiske rekonstruktion af J. F. Wevers lodsejer selv-tægt over for fire bønder i Nærums. Opmålingen er sket 18/8 1757. Som man vil se, har Helsingør landevej fået en ny linjeføring nærmere stranden. Længere nede mod Vedbæk stikker et hjørne af J. H. Gonzales' gård og strandgrund frem.

*Dronning Caroline
Mathilde vil have
hus ved vandet*
1771

dede West atter sine besiddelser, idet han fæstede Jørgen Jacobsens gård samtidig med, at Jacobsen fæstede et lille hus på gårdens grund. Da West kort tid derefter gik fallit, blev Gonzales' gård Rønnedal solgt til varemægler og brygger Jens Wedege. Næste ejer af det idylliske sted ved Sundet blev ingen ringere end dronning Caroline Mathilde, men det er tvivlsomt, om hun nåede at tage det i besiddelse. Som bekendt blev hun tre måneder senere detroniseret i forbindelse med kuppet mod Struensee. Huset blev 27/8 1772 købt af Conrad Alexander Fabritius, Anna Maria Kösters søn af første ægteskab, og dermed var det indlemmet i komplekset omkring Enrum. Det er imidlertid vigtigt at holde fast ved, at Enrum allerede fra 1760 havde direkte adgang til vandet via den gamle strandriddergård.

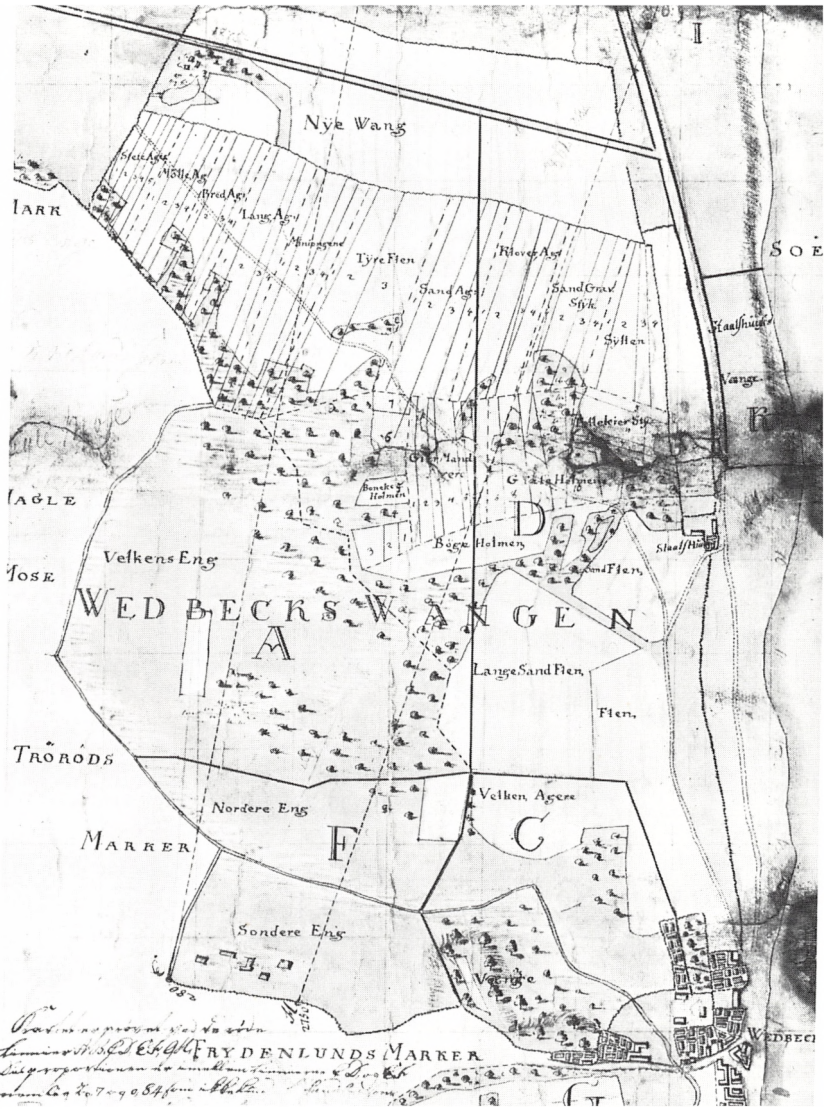
*Vedbæk opmåles og
indeles (udskiftes)*
1771

Under alle omstændigheder var fru de Longueville omkring 1770 Vedbæks største grundejer. Hun ejede ikke alene gård nr. 1 og 2, men også 6 huse (nr. 12-17 i godsregnskaberne). En anden ejendomssamler var Lorents Frederik Wilcken, som havde købt to gårde af West's fallitbo. Han stod derfor som ejer af gårdene 3, 4 og 6, som efter inddelingen og opmålingen 1771, sådan som den er fastholdt på rytterdistriktskortet fra samme år, udgjorde henholdsvis godt 86, 65 og 17 tdr. land. Kromand Johan Henrik Greve, som 16/6 1770 havde købt kroen med tilhørende gård nr. 5, var efter 1771-opmålingen en jordbesidder af omtrent samme størrelsesorden som Wilcken. Tre jordlodder på 50, 41, og 12 tdr. land var blevet hans del.

Nærum-bøndernes overdrevsjorder langs Helsingør landevej – fra Pa-

Rytterdistriktskort over Vedbæk september 1771. Originalkortet findes på Matrikeldirektoratet. Det ses tydeligt, at L. F. Wilcken (A) og kromand Henrik Greve (D) har delt Vedbæksvängen og Nyvängen imellem sig. De ni husmænd har fået et jordstykke til deling ude ved overdrevets østligste kant. De første bogstaver af ordet »OVE(RDREVET)« ses i den beskadigede del af kortet.

Kortet er her beskåret.

*Drewsen på
Papirmøllen, nu
kendt som
Strandmøllen*

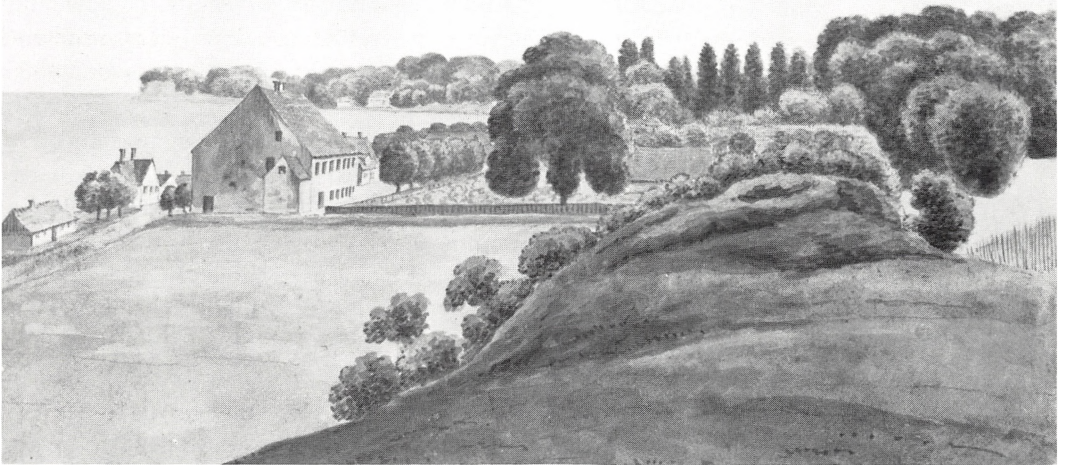
pirmøllen i syd til Vedbæk i nord – havde fra gammel tid udøvet en stor tiltrækning på såvel de fastboende som de tilrejsende. Som det skildres hos Nystrøm, s. 363-76, voksede det nuværende Skodsborg frem af et par husmandshuse, der med tiden blev ejendommene Retræte (hjørnet af nuværende Skodsborgvej og Strandvejen) og Skodsborg (sanatoriet).

Det er ikke her stedet at komme ind på de skiftende ejerforhold, alene med undtagelse af Papirmøllen. Siden 1693 drev familien Drewsen her industrivirksomhed, først med papirtilvirkning på basis af gamle klude, dernæst med maling af korn til gryn. Fabrikken blev derfor udvidet over flere omgange, og som vi har set, måtte bønderne i Nærum afstå jord hertil. I 1766 erhvervede Johan Drewsen sig nogle jorder på Nærum mark, og fire år senere fik han et mageskifte i stand med gårdmændene i Nærum. Han afstod et stykke af Maglemosen, som førhen havde hørt til en gård i Rungsted, mod nogle englodder, tilhørende syv bønder. Det skete med direkte henvisning til »den allernådigste forordning af 28. juli 1769, hvorved fællesskabets ophævelse er tilladt og anbefalet ...«⁵⁵ Det følgende år blev Drewsen selv gårdejer, idet han 24/9 købte halvgård nr. 7 i Trørød af Peter Andersen Nellemanns enke Johanne Marie. Gården var på godt 3 tdr. htk. agerjord og nogle skæpper skovskyld. Til en datidig industrivirksomhed hørte heste, og de behøver meget og godt foder. Det var da såre fornuftigt af Drewsen at skaffe sig en god høhøst. Det hører da med til historien, at han dermed var med til at fremskynde udskiftningen.

DAGLIGLIVET I SØLLERØD – SET PÅ VRANGEN

Der var to ting, man altid talte om i sognet i tiden mellem stavnsbåndet og udskiftningen: slotsbyggeriet i Søllerød og grænsedragningen mellem de forskellige byer. Begge samtaleemner førte lige ind i de livsvigtige spørgsmål om ressourcernes fordeling og anvendelse. Alene det at skaffe

Retræte og Strandmølle
1825

O. J. Rawert: Retræte fabrik 1825. I baggrunden Strandmøllen. Akvarel på Det kgl. Bibliotek. Industristatistikeren O. J. Rawert lavede i tusindvis af tegninger og akvareller under sine mange rejser i ind- og udland. Her har han en sommerdag 1825 fastholdt en oliemølle i arbejde. Bemærk den af naturen fritlagte skrænt, hvorfra kunstneren har fastholdt sit motiv.

*På kirkestævnet
oplæses de kgl.
ordrer*

*Godsforvalteren på
Dronninggård
Søllerøds
berredsfoged*

*Præsten fører de
lokale registre – og
holder øje med
moralen*

det fornødne ildebrændsel var et stort problem. Hver gang en mose eller et tørveskær blev indhegnet, svandt mulighederne ind for at få tørv nok til en hel vintersæson. Bønderne i byen kunne nok give deres mening til kende om de ulemper, sådanne dispositioner kunne påføre befolkningen, men ellers havde bondebefolkningen tilhørernes noget stumme rolle, når præsten eller sognefogden ved søndagens kirkestævne forkyndte de kgl. beslutninger og afgørelser.

Den lokale øvrighed var som tidligere anført amtsforvalteren, der samtidig var forvalter ved Frederiksdal og Dronninggård godser. Til hans embedsområde hørte også de sager, som vi i dag normalt henfører under politiet. En del af sin myndighed måtte forvalteren dog dele med sognepræsten. Som fastsat i forordningen af 24/9 1708 om fattigvæsenet på landet udgjorde præsten i samarbejde med sognets »vigtigste og bedste mænd« den lokale fattigkommission. Det var denne kommissions opgave at sørge for, at de nødstedte rundt omkring i sognet fik mad og klæder til husbehov. Da præsten i forvejen førte stedets kirkebog, sådan som det var blevet ham pålagt ved kongebreve af 1645-46, måtte han iflg. sagens natur vide besked med alt og alle i sognet. Hans tienderegistre fortalte ham også ager for ager i hver by, hvorledes bønderne dyrkede deres marker – medmindre de som tilfældet var i Søllerød havde fået deres tiendeydelser afløst med en pengesum. Til brug for de skatteopkrævere, som på forpagtningsbasis sørgede for personskatternes inddrivelse, skulle præsten desuden skrive i mandtal over skattepligtige og -fritagne. Da myndighederne 23/9 1762 drejede skatteskruen nok en omgang ved at indføre en nærmest permanent »ekstraskat«, skulle præsten også forsyne den skatteopkrævende instans, i dette tilfælde godset, med de nødvendige mandtal.

Sognepræsten i Søllerød og forvalteren på Dronninggård brevvekslede da jævnligt om spørgsmål, som i mere end een forstand kunne være af livsvigtig betydning for beboerne. I henhold til Danske Lov, 6. bog, kapitel 13, artikel 1 skulle sognepræsten indberette til øvrigheden, om

1e Vue de Søllerød

Jean Francois de Jonquières: Vue de Søllerød c. 1790. Akvarel i privateje. En tjenestekarl vover sig ned ad trappen med to mælkebeholdere over skulderen. I døren tv. ses en mand, måske præstegårdsforpagteren, som nok skal ud og se til koen, der tygger drøv i vænget.

der i det forgangne år var sket lejermål, d.v.s. samleje uden for ægteskabets rammer med påfølgende graviditet til følge. Den 23/7 1742 kunne forvalter Laurs Nielsen da som offentlig anklager oplæse for birketinget flg. skrivelse, han havde fået fra pastor A. Cramer i Søllerød:

»Trinitatis søndag (20/5) havde et besøvet kvindfolk fra Øverød, navnlig (ved navn) Anne Nielsdatter en søn til dåben; blev kaldet Niels og bar Henrik Ottensens hustru i Øverød ham, hvor kvinden har fået sit foster og er til huse; og blev udlagt til barnefader en karl fra Øverød, navnlig Jens Jensen, som er død.«

Følgelig indstillede Lars Nielsen den indstævnedede pige til dom og straf efter loven. Den anklagede nægtede ikke sin skyld, men hævdede at være »fattig og nøgen«, følgelig kunne hun ikke betale en evt. bøde. Om den udlagte og desværre bortgangne barnefader, som havde tjent ved gårdmand Ole Jensen i Søllerød, oplystes det, at han døde i yderste armod. Der var dårligt nok penge til, at han kunne komme i jorden. Dommen faldt 6/8 s.å. Anne Nielsdatter skulle bøde 6 rd. Kunne hun ikke betale, skulle hun i henhold til en forordning af 19/8 1734 lide korporlig straf. Desuden skulle hun skrive offentligt i kirken om sin synd. Domsudskriften slutter da således: »I mangel af bødens betaling har forommeldte Anne Nielsdatter båret fiddelen* udi 2de timer på birketinget, som herved attesteres af Jens Gyfting«. Han var stedets birke-dommer.⁵⁶

I de årlige lejermålssager optræder soldater ofte som den besøvende part. Der gives dog eksempler på, at soldater kunne føle sig som den krænkede part. I høstens tid 1751 blev musketér Peder Fyrstenbergs kone Anna Larsdatter iflg. hendes egen opfattelse voldtaget, mens hun arbejdede i Mellemvangen i Søllerød. Den skyldige skulle være en vis Peder Larsen, som dengang tjente hos sognepræsten, men nu var blevet

* Violinlignende straffeinstrument af træ med huller, hvori forbryderens hals og håndled bliver fastspændt.

*Seksuelt samkvem
bører ægteskabet til*

*Voldtægt i Søllerøds
Mellemvang?*

Erik Pauelsen: Næsset set fra Rudersdal 1786. Vægmaleri i I Håndværkerforeningen i København. I forgrunden tv. ses en smedje, th. er karle og piger fredeligt sysselsat med at høste. Karlen fører leen, og pigen binder negene op ved hjælp af snoede halmbånd.

gårdmand i Nærum. Den alvorlige anklage mod Peder Larsen fik dog først mund og mæle nogle måneder senere, da Fyrstenberg af Peder Larsen blev afkrævet et forfaldent lån på 10 rd. Fyrstenberg ville ikke betale en skilling tilbage og tilføjede truende, at dersom Anna lavede til barsel, skulle Peder Larsen ikke slippe med at betale 10 rd. Straffen for voldtægt var da hængning. Af den senere undersøgelse fremgår det, at Anna »skal straks ved sin hjemkomst fra marken have givet tilkende og beklaget sig over denne medhandling samt fremvist de hende sit legeme tilføjede blå og blodige sår ...«, men uheldigvis var påstanden ikke blevet

bekræftet gennem tingsvidner. Anna havde en morgenstund opsøgt degenen i Søllerød, Chr. Westberg, og spurgt, om han mon kunne gætte, hvem der var blevet voldtaget ude i Mellemvangen. »Og da han gættede på én og anden, svarede hun, at det var ikke nogen af dem, og derpå gik hun hjem. Dagen derefter kom hun atter igen til skoleholderen og sagde, (at) den kone, hun fortalte om forrige dag, var hende selv, og at Peder Larsen havde voldtaget hende ...«. Dommen 16/7 1753 lød på frifindelse, »thi hverken er hendes råb og skrig om hjælp hørt, ej heller er set blåt kød eller revne klæder på hende; hun har ikke straks klaget over nogen vold for naboer og naboersker eller på kirkestævne ...«, siges det i dommens præmisser.⁵⁷

Søllerød-præstens fhv. tjenestekarl slap altså med skrækken. Sådan gik det ikke en anden karl fra Søllerød, som i 5½ år havde tjent hos Ole Pedersen i gård nr. 3. På vej hjem fra torvet i København havde Jens Larsen en novemberdag søgt ind hos slagteren i Lyngby for at få ild på sin pibe. Slagteren ytrede da sådan lidt tilfældigt, at han godt kunne bruge en slagtestud. Det klarer jeg, sagde så Jens Larsen, og gik sporenstregs til Søllerød. På gaden foran Ole Pedersens gård fik han fat i en stud og trak den så til Lyngby. For de penge, slagteren gav ham for dyret, gik han hen på kroen og fortalte her om sine meriter. Ole Pedersen blev alarmeret og hentede straks sin stud hjem. Slagteren fik sine penge tilbage, og forbryderen blev fængslet. Som fastsat i en forordning af 4/3 1690 blev Jens Larsen 7/1 1744 dømt til at ende sit liv i galgen. Desuden skulle han betale tviegeld* til kongen og i øvrigt have sin hovedlod (arv) forbrudt. Sagens omkostninger påhvilede også ham. Kongen benådede ham dog 14/2 1744, og straffen blev i stedet livsvarigt tugthus. I arresten erklærede Jens Larsen 20/2, at »han var ganske fattig og ikke ejede nogen midler eller formue til tviegeld, hovedlod eller pågående

*Om at skaffe
slagteren i Lyngby
en stud*

* Dobbeltbøde til hhv. kongen og den bestjålne.

omkostninger ...« To dage senere blev han indsat til afsoning i Citadellet Frederikshavn.⁵⁸

Lokaladministrationen fik stadig pålagt nye opgaver. Lige siden 1697 havde hjemmebrænding været forbudt på landet. Som vi har set, fik Holtegårds brænderi et lokalt monopol på fremstilling af beruselsesmidler. Forbudet blev gentaget og indskærpet 23/11 1757, og samtidig blev lovens håndhævere instrueret om at foretage årlige eftersøgninger efter de famøse remedier. Ved forvalter Lemvighs første tur til Nærum kom ganske interessante ting for dagens lys. »Peder Larsen husmand, som for ulovligt krohold var mistænkt, tilstod at have holdt lidet kro med at sælge for en skilling øl og brændevin til de af byens folk, som sådant behøvede, hvilke varer han tilkendegav at have taget på Holtegård ...«. Han havde dog kun 2½ pot (liter) på lager og bedyrede højt og helligt, at han aldrig skulle gøre det igen. Hos gårdmand Ole Hansen, den senere sognefoged og kromand, fandt Lemvigh og hans to vidner »en kedel med rand, hvorfor samme blev ifølge forordningen istykkleslået og gjort ubrugelig og derefter leveret Ole Hansen tilbage. Dog tilkendegav han, at med samme kedel nogen tid af ham var blevet brændt brændevin, men brugtes (nu) allene til at brygge med ...«. Hos Hans Saxesen i Trørød fandt den brændevinssøgende patrulje en tilsvarende kedel. Også den blev istykkleslået.⁵⁹ Ti år senere var Ole Hansen atter i søgelyset. Ved en razzia 25/11 1768 fandtes mærkeligt nok ikke spor brændevin på kroen. Ole Hansen ventede dog hvert øjeblik, at vognen fra Holtegård skulle komme med de bestilte varer. »Og brændevin sværk fandtes ikke«. ⁶⁰ Måske har man ikke ledt de rigtige steder.

*Bønderne må ikke
brænde brændevin*

*Ole Hansen får sin
brændevinshedel
slået i stykker*

I 1750'erne grundlægges en opinion om landbrugs-anliggender

I 1750'erne begyndte regeringen for alvor at interessere sig for landbrugets udviklingsmuligheder. På kongens fødselsdag i 1755 blev undersåtterne for første gang i landets historie bedt om at ytre sig om »alle sager, der kan være tjenlige til at opretholde landets flor ...«. I et særligt tidsskrift, »Danmark og Norges økonomiske Magazin« 1757-64, blev de indsendte afhandlinger da publiceret.⁶¹ Selv om projektmagerne mest beskæftigede sig med rent landbrugstekniske emner, veg man dog ikke tilbage fra at drøfte mere omfattende spørgsmål, først og fremmest landsbyfællesskabet i alle dets afskygninger. I fortsættelse af den opståede debat nedsatte regeringen en kommission »til landvæsenets fremtarv og nytte«, vor første landbokommission.⁶² Dens fornemste opgave var at få sat udskiftningen i gang, og det skulle ske på de overdrevsstrækninger, der lå hen som uopdyrkede jordreserver mellem landsbyerne. Indtil de en dag kunne blive opdyrket, skulle de fra at være en fælles græsmark for bønderne i vedkommende landsby(er) forvandles til indhegnede, privat-ejede lodder. For at få sikrere grund under fødderne bad man amtmændene om lokale redegørelser for overdrevsforholdene. De punktformede spørgsmål nåede på denne måde frem til godsforvalter Lemvigh, og efter et par måneders betænkningstid var han 25/3 1758 rede til at svare amtmændene:

Godsforvalteren indberetter 1758 om sognets overdrev

I sognet findes tre overdrev: i Vedbæk, Nærum og Holte. Vedbæk overdrev strækker sig i en bredde på godt 600 m og en længde på ca. 1 km fra Øresund og til Hørshom amt. I syd udgøres grænsen af Maglemosen og Sandbjerg, i nord af Smidstrup. »Nærums overdrev er kuns liden og ringe ...«, hedder det videre i indberetningen, ikke stort andet end strækningen omkring Helsingør landevej fra Papirmøllen til Strandmarken. Rækværket ved Dyrehaven er dets vestlige afgrænsning. Storskovsoverdrevet i Holte er delt mellem Holtegård, Holte, Trørød og Øverød på den ene side og udensognsbyerne Sandbjerg, Høsterkøb,

Ravnsnæs, Bistrup og Birkerød på den anden. Alle sætter de efter behov kvæg og bæster ind herpå. Den derværende skov er derimod kgl. ejendom, men ved en delingsforretning af 29/12 1756 har Holtegård fået en part heraf, ligesom bønderne nyder udvisning af tjørne og gærdselstræ. Ved samme lejlighed har Holtegård også fået 5 tørvemoser og en mindre del af Femsølyng. I alt regner man med, at der årligt kan fås 3.600 bondelæs tørv fra overdrevet, og af træ 3.200 skovlæs. Landevejen mellem København og Hørsholm løber igennem overdrevet. Det giver nogle afgrænsningsproblemer vedr. Søllerød- og Hørsholmbøndernes anparter, men Lemvigh advarer desuagtet mod at udskifte overdrevet, »thi hvad som syntes at kunne blive til fordel for een by, ville være skade for en anden; det kommer an på, hvad Hørsholmerne intenderer ...«. Problemet er at skaffe materiale til markernes indhegning. Holtegård lider næppe nogen nød, men hvad med bønderne? De har ikke gærdselsstave nok, og graver de grøfter, skrider de let sammen på grund af den løse jord. Der er desuden stor mangel på sten til diger, og de få, som findes, bliver kørt sammen til Frydenlunds og Dronninggårds markskel. På Vedbæk overdrev ligger bønderne her i evig kiv og spektakel med mændene fra Smidstrup, »Hans Kongel. Majestæts bønder i Vedbæk til mærkelig (betydelig) skade og fornærmelse ...«. Konkurrenterne nordfra sætter nemlig alt for mange bæster og høveder ind på græs, både »stort og småt (så) at vrimmel af kvæg og bæster derpå går og sulter fordærvet«. I forvejen giver det sandede areal ikke græs nok. Der burde graves en grøft på 300 m, »men at hver af de 5 bønder i Vedbæk skulle have sin part for sig, sker vel ikke ...«, skriver forvalteren lettere resigneret. Nærums bønder har til gengæld deres overdrev for sig selv, men her kan til gengæld kun græsse en 24 høveder. »Grunden er sandet og skarp, giver jammerlig græsning ...«. Han fraråder en udskiftning, da bønderne har for langt at køre (underforstået: det er bedre at lade en hyrde passe dyrene i fællesskab).

Om eksisterende fællesskabssystemer siger Lemvigh, at Søllerød er i

*Der savnes
materiale til
indbegning af
markerne*

*Nærums overdrev
det nuværende
Skodsborg*

*De fattige bønder
har god brug for
overdrevet*

fællesskab med Øverød, Nærum og Holte (1. år) og Virum (2. år) om Geelsvangen og Kirkeskovsvangen. Derved kommer Øverød, Holte og Nærum hvert 3. år i fællesskab med hinanden og med Søllerød. Mændene i Trørød har ikke fællesskab med nogen, men bruger begge deres vange hvert år. Det samme gælder Vedbæk med deres mark, som de hvert år har inde. Markerne er dog intetsteds adskilt ved gærder, og der er ingen aktuelle planer om at ændre dette, da »det ville give fangsmændene (brugerne af overdrevet) og bønderne, som er kuns i ynkelig tilstand, en del bekostning med arbejde og flere markled og hegns holdelse ...«. På de to godser findes ikke nogen lodsejere eller bønder, der har fået deres jord udskiftet og indhegnet for sig selv. Som det vil være bekendt, er jorden delt op således, »at den ene må bære byrden med den anden i henseende fra hans ej længst bortliggende ...«. Lemvigh slutter sin lange indberetning med et hjertesuk over, at enken efter hofbygmeister Nicolai Eigtved rent fordærver den plan, hendes afdøde ægtefælle havde om en storstilet, fælles afvanding af Maglemosen, ved at lægge sig i proces med bønderne.⁶³

Sådan lyder amts- og godsforvalter Lemvighs noget mistrøstige vurdering af Søllerød-bøndernes situation 1758. Der er intet, som tyder på, at forholdene ændrede sig til det bedre det næste årti. Kongevejens anlæggelse måtte da blive det eneste lyspunkt, da man herigennem fik lettere adgang til det store marked i København. Ville man forbedre deres situation, stod den udvej åben at give dem deres gårde i selveje (»arvefæste« som det da kaldtes), kombineret med en omlægning af hoveriet fra en arbejdspligt til en pengebetaling. Noget sådant var sket på enkedronning Sophie Magdalenes gods Hørsholm 1759-61, på Københavns magistrats gods Bistrup 1763 og på J. H. E. Bernstorfs gods i Gentofte 1764.

Signalet til gennemgribende reformer på de kgl. godser blev givet i januar 1766. Frederik V var død, og den nye konge Christian VII var meget optaget af bøndernes beklagelige situation. Han var her under

*Er arvefæste
løsningen?*

*Bønderne i
Københavns amt
bliver arvefæstere
1766*

*– men jagten og
skoven er fortsat
kongens*

stærk påvirkning af sin lærer, schweizeren Salomon Reverdil, som havde undervist den vordende konge i tidens nye tanker om menneskenes fundamentale ligestilling. Amtmændene på København, Frederiksborg og Kronborg amter blev da bedt om at overveje, hvorledes man kunne give de kgl. bønder arvefæstestatus. Københavns amtmand Jens Juel Vind anbefalede da også at gøre bønderne til arvefæstere, men mente dog, at hoveriets evt. afløsning krævede tid til dyberegående overvejelser. Rentekammeret gik i sin forestilling til kongen 28/4 1766 ind for at løse de to spørgsmål uafhængigt af hinanden og indstillede derfor, at de »nuværende fæstere gives skøder på stederne fri og uden betaling ...«. De skulle dog som hidtil gøre hoveri subs. svare hoveripenge, ligesom de fortsat skulle være bundne til fødestavnen. Herlighedsrettigheder som at gå på jagt eller hugge brænde i skovene var dog stadig forbeholdt kongen. Den kgl. resolution af 6/5 1766 fulgte denne indstilling, idet det dog betonedes, at ejendomsretten indbefattede såvel jorden som bygningerne.⁶⁴ Den 21/7 var Lemvigh klar med skøderne til gårdene. I 10 punkter opregnedes afståelsens rækkevidde såvel som de vilkår, hvorunder det skete. Uden forbehold af nogen art fik den tidligere fæster følgende tilsagn: at han »og hans arvinger eller hvem han og de dertil på lovlig måde gør berettiget skal nyde, bruge og beholde til evindelig ejendom (gården), så at de derover på lovlig måde frie må disponere, således som han og de bedst ved ...«. Selv om det i par. 6 udtrykkelig betones, at de er at betragte som selvejere, skal de dog fortsat betale skatter og afgifter som fæstebønder. Det kgl. forbehold omkring retten til at bruge skoven på deres jorder blev formuleret i tre ganske vidtgående punkter. I par. 4 hed det bl.a., at bønderne mod behørig erstatning måtte acceptere de mageskifter, der kunne blive resultatet af den fremtidige grænsedragning mellem ager og skov. Men man diskuterer ikke med en veldædig gavegiver og da slet ikke, når han er en enevældig konge af Guds nåde.

I Søllerød sogn var det godt 193 tdr. htk. bøndergods, som herved fik selvejerstatus eller ca. 4 % af de 5.100 tdr. htk., krongodsafståelsen i

Københavns amt omfattede. Vi ved ikke, hvordan sognets bønder modtog denne meddelelse, men fra Vangede foreligger et bønligt andragende til kongen om fortsat at være fæstere. Alt skulle være som i salig Frederik V's tid.⁶⁵

*Bønderne får 1768
deres skøder på
gårdene tinglyst*

For vort sogns vedkommende blev arvefæsterskøderne tinglyst ved birketinget 30/5 og 6/6 1768.⁶⁶ Det drejer sig om følgende bønder:

<i>Søllerød</i>	tdr. htk.
Gård nr. 2 Lars Hansen og Christen Børgesen	5.2
Gård nr. 3 Hans Nielsen	5.2.2
Gård nr. 4 Svend Johansen	5.2.2
Gård nr. 5 Svend Johansen/Christen Børgesen/ Hans Nielsen/Lars Hansen	3.2.1
<i>Øverød</i>	
Gård nr. 1 Matthias Olsen	6.4.2.2
Gård nr. 2 Peder Nielsen	4.6.2.1/6
Gård nr. 3 Hans Pedersen	do.
Gård nr. 5 Gunner Pedersen	do.
Gård nr. 6 Peder Pedersen	do.
<i>Trørød</i>	
Gård nr. 1 Anders Pedersen	6.4.2.2
Gård nr. 2 Hans Saxesen	2.7.2.0
Gård nr. 3 Morten Larsen	6.0.0.0
Gård nr. 4 Peder Nielsen	2.0.2.0
Gård nr. 5 Niels Pedersen og Anders Larsen	2.6.3.0
Gård nr. 6 Broder Pedersen	6.0.0.0

Nærum

Gård nr. 1 Morten Pedersen	5.1
Gård nr. 2 Niels Andersen	5.1
Gård nr. 3 Christopher Andersen og Albrekt Gudmandsen	do.
Gård nr. 4 Matthias Nielsen	do.
Gård nr. 5 Peder Larsen	do.
Gård nr. 6 Gregorius Nielsen	do.
Gård nr. 7 Anders Andersen	do.
Gård nr. 8 Anders Nielsen	do.
Gård nr. 9 Ole Nielsen	do.
Gård nr. 12 Ole Hansen	8.0.0.0

Holte

Gård nr. 2 Niels Christophersen	5.2.1
Gård nr. 3 Jørgen Larsen	5.2.1.5/6
Gård nr. 4 Lars Larsen	do.
Gård nr. 5 Anders Bendsen	do.
Gård nr. 6 Jens Nielsen	do.
Gård nr. 7 Lars Nielsen	do.

Summa summarum: 34 gårde. Det bemærkes, at ingen af bylandmændene fik deres gårde overladt til ejendom. Til gårdene i Nærum, Holte og Trørød hører også en del skov, sat i skovskyld.

Det var om disse nyetablerede selvejerbønder, at Lemvighs efterfølger som amts- og godsforvalter S. C. Buschmann udformede sin indberetning af 30/4 1768. Landbokommissionen af 1757, som havde fået udstedt en forordning i tre dele 1758-60 om overdrevs-fællesskabets ønskelige ophævelse, var i mellemtiden blevet afløst af Landvæsenskommissionen af 27/10 1767. Dens opgave var i første række at fremme og forbedre landvæsenet, »især for at lette så vidt muligt bondestandens vilkår«. ⁶⁷ Denne socialpolitiske målsætning blev fastholdt også, efter at kommissi-

*Ny landvæsens-
rapport 1768 siger,
at Søllerøds bønder
lider nød*

*Bønderne kunne jo
forpagte
Dronninggårds
jorder*

onen 15/4 1768 var blevet omdannet til et ministerium under navnet Generallandvæsenskollegiet. Det skulle især virke for ophævelse af det »skadelige fællesskab«, for overgangen fra fæste til selveje, for hoveriets mulige bestemmelse og for en modernisering af tiendeopkrævningen. Følgelig spurgte kollegiet 30/4 1768 samtlige amtmænd, grever og baroner om deres syn på de veje og midler, man skulle tage i anvendelse. Svaret lød så at sige enstemmigt, at alt skulle forblive, som det var. »Jo mindre bonden har at forrette, jo mere doven og efterladende er han«, sagde herren til Gl. Køgegård. Retfærdigvis må det siges, at Buschmann i sin indberetning ikke bærer nogen nådigherreholdning til skue. Han forstod godt bøndernes problemer, hvad enten de kaldtes fæstere eller selvejere. Han kunne oplyse, at Dronninggårds bønder tidligere havde købt sig fri for hoveri mod årligt at betale 16 mk. pr. td. htk. Med de tilsvarende tiendepenge blev det 3 rd. 2 mk. pr. td. htk., »en afgift, som overgår deres kræfter (og som) er den fornemste årsag til den slette tilstand, hvorudi de nu for tiden befindes og (som) inden kort aldeles ruinerer dem ...«. Byrderne *måtte* nu lettes, uden at det dog skulle gå ud over de kgl. indtægter. For ham var den bedste løsning at omlægge forpagtningssystemet. For øjeblikket havde F. L. Dehn forpagtningen af Dronninggård på livstid, men da det åbenbart ikke var nogen god forretning for ham, havde han bortlejet sine rettigheder, bl.a. til kanonfabrikant J. F. Classen, Frederiksværk. Hvis Hans Majestæt som enhver anden interesseret tilhandlede sig forpagtningen, kunne man »siden gøre de indretninger, som han til undersåtternes bedste allernådigst måtte eragte at være tjenlige ...«. Nok var bønderne blevet selvejere, men skulle de fortsat gøre hoveri, »er de dobbelt elendige, da de må bære byrderne både som selvejere og fæstebønder og derimod ikke nyde fordelene i nogen kvalitet ...«.

Om fællesskabet skrev Buschmann, at nogle byer allerede havde skilt sig ud fra hinanden, hvorimod andre tøvede hermed. Der var ikke græs nok til kreaturerne, om fællesskabet blev ophævet. Dertil kom proble-

S. C. Ritler: Perspekt af Holte skovfogedbolig 1831. Akvarel på Byhistorisk Arkiv. Når man ser et stengærde af denne størrelse og længde, forstår man bedre, hvorfor indhegningspligten kunne blive et så stort problem for bønderne.

*Arbejdsgiverne
giver for meget i løn*

mer omkring indhegningen: Stengærder kan »bonden formedelst hans strenge stenkørsel til Kongevejen og andet hoveriarbejde ikke overkomme at sætte, og gærdsel må han ikke få af skoven, så at alle midler til indhegning er ham betagne ...«. Om tjenestefolkenes lønninger, det 5. af de stillede spørgsmål, havde Buschmann følgende kommentar: »Folkelønnen formærkes hvert år at stige, og sålænge nogle bliver ved at give tjenestefolk, hvad de forlanger, må andre gøre ligeså; det var altså at ønske, at folkelønnen overalt kunne fastsættes til 16 rd. for en karl og 8 rd. for en pige ...«. ⁶⁸ Det er altså ikke os, der har opfundet begrebet lønglidning.

Noget måtte gøres, hvis de nye selvejerbønder skulle overleve. Selvom ikke alle anså udskiftning for lykken, gik udviklingen klart i den retning. Peter Borre i Nærum og nu senest Johan Drewsen på Papirmøllen havde vist vejen, men Kersting & Wasserfall i Søllerød gik i spidsen

UDSKIFTNINGEN I DENS FØRSTE FASE I 1770'ERNES BEGYNDELSE

*Carlsminde udvides
i 1768*

De to københavnere Kersting & Wasserfall havde som tidligere nævnt købt og fæstet hofmedicus Homuths ejendom i 1755. Tretten år senere købte de endnu et stykke jord af de fire samejende gårdmænd i nr. 5, hvor nu Anna Larsdatter havde overtaget sin fjerdepart efter sin afdøde fader Lars Hansen. For de godt 3 tdr. htk. betalte de to købere 80 rd. ⁶⁹ Endnu et stykke jord, Rønneberg-stykkerne i Geelsvangen, havde de fire at sælge. Køberen var denne gang Johan Heinrich Meyer, som i 1757 havde købt Mothsgården (hus nr. 8) af F. L. Dehn. I skødet af 10/11 1770 refereres der for så vidt angår jordstykkernes nøjagtige placering, størrelse og hartkornsansættelse til den opmålingsforretning, som skete 5/9 s.å. efter Rentekammerets ordre. Som vi senere skal se, var dette sket på Kersting & Wasserfalls initiativ. I årlig jordleje til bønderne skal der betales 8 rd. ⁷⁰

1 Søllerød gård . 2 Søllerød Kjøle . 3 Søllerød Bø .

Prospect of Søllerød-Gaard.
1753 den 17de Maaned.

4 Byens Kirke . 5 Vejen til Aarsbølle Mølle . 6 Højen .

J. J. Bruun: Søllerødgård 1753. Original tegning på Øregård Museum. Foran slottet ligger agrene i Mellemvangen pænt på rad og række fra Nymøllevejen og østover. Det ses tydeligt, at åsen vest for vejen ligger hen som fælled 1753. Ærgerligt nok har kunstneren ikke angivet, hvem der ejer gårdene tv. i billedet.

Kersting & Wasserfall havde som antydnet set de muligheder, der lå i forordningen af 28/7 1769 om fællesskabets videre ophævelse. Nu kunne enhver parthaver i et fællesskab kræve sin del udfundet, fralukket og indhegnet. Følgelig skrev de 23/9 s.å. til Generallandvæsenskollegiet om at få deres jorder i Søllerød opmålt »og derefter igen ved lige mål med de

*Konkurrence om
Søllerøds
udskiftning
1769-71*

*Møde om sagen
oktober 1769*

forbemeldte os allerede ved vores tilhørende hus overladte jorder tillagde og tilmålte, således at vi på begge sider af samme udi Geelsvängen og Mellemmarken kunne erholde os, hvad os i så fald kunne tilkomme ...«. Respektfuldt-taktisk slutter de således: »Vi vil ikke opholde Deres Høj Grevelige Excellence og Høje Herrer med nogen vidtløftig demonstration om nytten af en sådan forandring, siden vi fuldkommen er persvaderede (overbeviste om) Deres herudi havende høje indsigt ...«. ⁷¹ Men de havde gjort regning uden vært. Byens største jordbruger, pastor H. Treschow, ville også have sine godt 14 tdr. store jordbesiddelse ud af fællesskabet, skrev han 16/11 til kollegiet. Det ville efter hans mening være en højst ejendommelig situation, om Kersting & Wasserfall fik lov til at udtage de bedste jorder og så lade de øvrige lodsejere slås om resten. De to landvæsenskommissærer i amtet. Johan Drewsen på Papirmøllen og birkeskriver Niels Sundby, Ballerup, holdt derefter et åstedsmøde i Søllerød 25/10. I et P.M. til amtmanden 2/12 bad de imidlertid om at få sagen stillet i bero, til alle parter var blevet hørt. Efter deres opfattelse var jorden i Søllerød flere steder så ringe, at den overhovedet ikke egnede sig til kornavl. Bønderne kunne derfor ikke undvære den gode jord uden at få en passende kompensation. I det tidlige forår 1770 holdtes der da et nyt åstedsmøde, denne gang med deltagelse af amtsforvalter Buschmann.

De to landvæsenskommissærer indberettede da 2/4, at de fire involverede bønder nok ville afstå den ønskede jord til Kersting & Wasserfall, men krævede til gengæld kompensation i den tredje vang, Kirkeskovsvängen. Det huede dog ikke de to jordsamlere at skulle afgive så meget jord i denne vang, og derfor krævede de i ekstrakompensation et stykke på 2½ tdr. udsæd af præstejorden. Det ville Treschow på sin side slet ikke høre tale om. Det fremkaldte et situationskort fra Kersting & Wasserfall – desværre ikke bevaret – som efter deres opfattelse klart viste, »hvor ugrundet og aldeles ubillig Hans Velerværdighed Hr. Treschows påfund er ...«. Juel Vinds efterfølger som amtmand, baron Chr. L. von

*Bønderne har ikke
råd til at flytte
deres gårde*

Proeck kunne nok se fordelene for bønderne ved en total udskiftning som af Treschow foreslået, »dersom de var i stand til at flytte deres iboende gårde til de steder, hvor deres jordlodder ved rebning vil falde, men da dette, så vidt mig er vitterligt, er bønderne for nærværende tid aldeles umuligt, så ser jeg ikke, at dette antenderede (påtænkte) fællesskabs ophævelse kan være samme til fordel i almindelighed ...«. Imidlertid har Treschow henvist til 1769-forordningen, og derfor måtte amtmanden bede generallandvæsenskollegiet om en udtalelse.

Dermed gik sommeren 1770. Den 5/9 kom landmålerne imidlertid til byen for at skaffe klarhed over forholdene. Det fik Treschow til at gentage sin ansøgning 21/10. Det gjorde han med allerstørste fortrøstning, skrev han, fordi loven jo siger, at præstegården skal ligge ved kirken. Kersting & Wasserfall ville på deres side ikke længere afvente en helhedsløsning. De lod simpelt hen grave grøfter til vandaflledning rundt om deres egne jorder og omkring Christen Børgesens toftejord. Det fik Børgesen til at klage til amtmanden 16/10. Da Kersting & Wasserfall fik sagen til udtalelse, erklærede de skarpt: »Hvad enten bonden Christen Børgesen af egen drift eller anden tilskyndelse har indgivet den os til erklæring kommunikerede klage af 16. hujus for at lægge os alle mulige hindringer i vejen i henseende til vores i Søllerød mark ejede jords afgrøftning og brug, så er det dog åbenbart, at han ikke til denne klage eller hans foregående utilbørlige adfærd i denne sag har den mindste anledning ...«. De sluttede i øvrigt deres brev med at erindre om den udtalelse, de to landvæsenskommissærer fremsatte i efteråret 1769 om udskiftningens positive sider. Nu blev situationen for broget for de to landvæsenskommissærer. I en meget skarpt formuleret erklæring af 27/12 anklagede de Kersting for ulovlig indgrøftning: »Et sådant foretagende har man ikke hørt tilforn, og vi finder os herved så meget (mere) fornærmede, som velb. Kersting og Wasserfall har villet besmykke deres egenmægtige forhold med vores redelige og upolitiske betænkning og beråber sig herpå ...«. De indstillede derfor til amtmanden, at grøftegra-

*Kersting &
Wasserfall tager
sagen i egen hånd*

*Landvæsenskom-
missærerne farer i
barnisk berover*

*En ny amtmand
løser konflikten i
Søllerød*

verne blev idømt en mulkt til sognets fattigkasse. Amtmanden var her af samme mening, og 30/4 1771 gav Generallandvæsenskollegiet ham da også bemyndigelse til at betyde Kersting & Wasserfall »denne deres uforsvarlige procedure samt på det alvorligste tilholde dem, at de ufortøvet tilkaster de af bonden Christen Børgesen påkærede grøfter og udlægger ham den fratagne jord i samme stand som den før denne ulovlige fragravning befandtes ...«. Dette krav blev gentaget i skærpet form 7/5 i et P.M. til v. Proecks efterfølger som amtmand, C. L. Scheel-Plessen. Denne havde som reformsindet godsejer og embedsmand, senest medlem af Generallandvæsenskollegiet, haft en vis indflydelse på hoverilovgivningens positive udvikling 1770-71. Iflg. en forordning af 20/2 1771 skulle hoveriydelserne fastlåses på det aktuelle niveau. Nu skulle han løse grøftekonflikten i Søllerød. Med den nye amtsfuldmægtig D. Vesterholdt som opmand holdt man derfor et nyt åstedsmøde, »samling«, som det kaldtes, den 22/5 1771. Præsten og bønderne mødte her op, men ikke Kersting & Wasserfall. »Efter nogen mellemforhandling ...« lykkes det her at få en forening i stand. Treschow fik som ønsket sin jord samlet på to steder i Geelsvängen og Kirkeskovsvängen. I forhold til Nærum-vejen ville bøndernes andel af Kirkeskovsvängen ligge på den nordre side, Treschows på den sydlige. Hegnspligten påhvilede her præstegården. Om præstens jord i Geelsvängen hedder det: »Så beholder og hr. Treschow eller Søllerød præstegård udi Geelsvängen alle toftejorderne fra Meyers hus af langs på den nordre side af den såkaldte Dronninggårdsvej og ned til Sølyngen, hvor den slipper og som præstegården har sit tørveskær ...« Resten af præstejorden i de tre vange blev afstået til bønderne, »og som de indbyrdes tildeler sig hver især eftersom de nu har mistet og til præstegården afstået ...«. Kirkeskovsvängen skulle i øvrigt henlægges som fælles græsningsareal i 1771.

Ved et nyt møde tre dage senere fik Kersting & Wasserfall-sagen – også efter nogen mellemforhandling – sin løsning. Efter to års kamp fik de den ønskede jordlod i Kirkeskovsvängen på 7-8 tdr. land, men måtte

*Christen Børgesen
får erstatning*

afstå tilsvarende arealer til bønderne plus 24 rd. grundet den ringe jordkvalitet. Christen Børgesen fik en særlig godtgørelse på 6 rd. for den gødning, han havde kørt ud på den nu afståede jord. Endelig måtte Kersting & Wasserfall betale 10 rd. for at få flyttet et stengærde, som skulle dele Mellemvangen i to stykker.

*Folk kræver dobbelt
betaling, siger
præsten*

Pastor Treschow var dog ikke helt tilfreds. I to nye ansøgninger til Generallandvæsenkommissionen, dateret 11/7 og 15/10 1771, bad han for det første om at få udskiftningen ført videre til også at omfatte naboskabsforholdet mellem den kgl. skov og præstegården i Søllerød og for det andet om at udvist en godt 30 læs gærdselstræ. Begrundelsen for sidstnævnte ønske var en udtalt frygt for, at netop indhegningen af de udskiftede marker skulle blive udskiftningens achilleshæl. »Midlerne er dyre og arbejdsfolk næppe at få, da alle på een gang nu behøver dem, og få gider arbejdet uden at de får dobbelt betaling derfor«. Selv havde han fået gravet 146 favne grøfter, men nogle steder måtte han lade grøften føre rundt om træerne på marken. Han opfordrede i øvrigt kommissionens medlemmer til ved selvsyn at erkyndige sig om forholdene.⁷² Han fik sit træ, men nej til ønsket om at blive udskiftet med skoven, da man ikke ønskede, at skovlinien skulle flakke hid og did efter loddernes placering i terrænet. Men myndighederne var nu ved at være trætte af præsten i Søllerød. Da han det følgende år bad om at måtte slippe af med sin jord i Kirkeskovsvangen, evt. i form af en bortforpagtning, indledte de to landvæsenkommissærer deres anbefaling af ansøgningen med følgende ord: »Det er vistnok en sandhed, at megen avling medfører, især for en præst, store bryderier og sinds uro og som oftest større omkostninger end avlens drift burde medtage ...«. ⁷³

*Bønderne i Holte
tager selv
initiativet til
udskiftning*

Den 15/8 1770 skrev de to selvejerbønder i Holte, Lars Nielsen og Jens Nielsen, med ført pen, men med egen underskrift, til Generallandvæsenkollegiet, at de gerne ville have deres agerjorder samt deres andel af overdrevet »udskilt af fællesskabet og på eet sted samlet ...«. ⁷⁴ Sæt sagen

*Generallandvæsens-
kommissionen
fornøjet med
bønderne i Holte*

i gang snarest, lød kollegiets ordre 14 dage senere til amtmanden og de to landvæsenskommissærer. Klokken ni onsdag 19/9 og atter igen 22/9 holdt man da åstedsmøder for at drøfte spørgsmålet. Der viste sig ikke de store vanskeligheder, da de to brødre udover deres egne gårde, nr. 7 og 6, også disponerede over den fædrene bedrift, gård nr. 4, som de havde drevet siden 1765. De øvrige bymænd: Niels Christophersen i nr. 2, Jørgen Larsen i nr. 3 og Lars Mortensen i nr. 5 havde intet imod en opdeling som af de to brødre foreslået. Meddelelsen herom fik den ellers så prosaiske Generallandvæsenskommission til at skrive til amtmanden: »Det er med megen fornøjelse, man af hr. stiftamtmand Baron von Proecks under 15de i forrige måned (oktober) hertil afladte skrivelse med hosfulgte bilag har erfaret, hvorledes det for landvæsenskommissærerne er lykkedes at tilvejebringe alle Holte bys gårdmænds samtykke til sådan deling af byens jorder ...«. Derimod lykkedes det ikke på mødet 22/9 at få overdrevet fordelt mellem Eilitz på Holtegård plus bønderne i Holte, Øverød og Trørød på den ene side og Sandbjerg-mændene fra Hørsholm amt på den anden. Generallandvæsenskommissionen bestemte da, at vedkommende amts skovbetjente først skulle etablere et skel mellem de to amters områder. Først da kunne den interne fordeling finde sted inden for hvert amt.

Gårdmændene i Holte kunne dog ikke vente så længe. Den 20/4 1771 krævede fire af dem: Lars Nielsen, Jørgen Larsen, Lars Mortensen og Hans Nielsen, »at de såkaldede overdreve skal deles og indhegnes ...«. Den nyudnævnte amtmand Scheel-Plessen var straks med herpå og instruerede de to landvæsenkommissærer om at gøre et nyt forsøg. På ny mødtes parterne på overdrevet 31/5 for her at måtte konstatere, at sagen stadig ikke lod sig løse. Godt tre måneder senere, 6/9, gjorde man nok et forsøg, nu med deltagelse af 4 udmeldte taksérbønder fra hver side. I den her fremlagte delingsplan indgik nu også de to amters skove. Det var som ved tidligere lejligheder Hørsholmernes krav på overdrevet, der fik de betænkelige miner frem hos mødedeltagerne. De havde helt sikkert

*Overdrevet i Holte
lader sig dog ikke
dele*

krav på græsning til 35 høveder, men iflg. Hørsholmerne kunne dyrene hverken leve eller dø af den græsning, Holte-siden kunne tilbyde. Holte gik da 10 dyr op – forudsat at Sandbjerg-mændene da ville lukke deres del ved at flytte deres markdiger og gærder ud til skellet mellem overdrevet og det afståede stykke jord. Det kunne mændene fra Sandbjerg imidlertid ikke bekvemme sig til, og så var man lige vidt. De to, givet noget frustrerede, landvæsenskommissærer foreslog derfor at gennemføre en samlet opmåling af overdrevet »på det enhver lodsejer kan blive overtydet om rigtigheden eller u-rigtigheden af deres mening og påstand med videre. Således har det da ikke været os muligt at få fællesskabet af græsningen udi overdrevet mellem amterne ophævet ved nogen mindelig afhandling ...«, sluttede de deres beretning.

Holte-mændene var ikke sådan at bide skeer med. Når de mødtes med bomændene fra Nærum nede ved grøften mellem de to byers marker, var det næppe altid venlige naboskabsytringer, som udveksledes hen over det tre alen plumrede vand i renden. Aftalen af 1759 om separationen mellem Nærum, Holte og Øverøds marker⁷⁵ havde i sin tid pålagt Holte en ensidig oprensingspligt i skelgrøften. Det må da opfattes som byens betaling til Nærum for den græsningsret, denne by mistede ved markadskillelsen. Da grøftegravningen i almindelighed tog fart efter de to byers udskiftning 1771-72 – i ikke ringe grad fremkommanderet af den holstenske grøftegravningsekspert Herr Staack⁷⁶ – blev situationen i sommeren nærmest utålelig. Vandet kunne ingen vegne komme, fordi tre mænd fra Holte, Jørgen Larsen, Lars Mortensen og Niels Christophersen nægtede at deltage i oprensningen. For deres genstridige adfærd blev de da idømt en mulkt på hver 2 mk., som tilfaldt Gentofte hospital (fattighus).⁷⁷ Måske er det i denne sammenhæng, vi bør se sognefogedernes københavnerslagsmål samme sommer.

*Holte-bønder vil
ikke oprense grøfter*

Uvist af hvilken grund var Ole Hansen i Nærum 1/4 1772 blevet afløst som sognefoged af Lars Nielsen i Holte. Der forlyder intet om deres inbyrdes relationer frem til denne dato, men at deres forhold ikke var det

*Et
sognefogedslagsmål*

allerbedste efter embedsoverdragelsen, fremgår tydeligt af det følgende. Torvedagen d. 21/7 1773 havde de begge været nede i Madam Hulegaards kælder på Kultorvet i København for at få sig et glas øl og brændevin. Det ene ord har her taget det andet, alt som de sad dér, for da de kom op fra kælderen, gik det rent galt. Lad os først høre Lars Niensens beretning, sådan som han udformede den i en klage 23/7 til amtmanden:

»... Da fandt mig overfaldet både med vold og ærerørige ord meget skammelig beegnede [udsat for] hvilket alt sammen med vidner kan bevises: Bemeldte Ole Hansen tiltalte mig først, hvor jeg kunne understå mig til at give hr. agent Borre frihed for 2de rejser; derpå svarede jeg ham: Har du agt på mig at klage, da kan du angive det for min øvrighed og derpå begyndte han med ærerørige (ord), hvorpå jeg måtte forsvare mig, da han glubsk angreb mig og ville slå mig i gulvet så jeg ved 2de mænds hjælp fik ham fra mig formedelst at undgå al fortræd og ulempe. Men da han tilsidst fandt ingen magt at kunne få over mig, truede han mig, at hans søn skulle prygle eller banke mig af, og endelig til slutning: da jeg gik fra ham, kom han glubsk bag mig med hans pisk og slog mig med det tykkeste af skaftet i mit ansigt, der traf mig ved mit øje, så det næsten var udgået, som endnu er til syne, hvorledes det både er blevet og ophovnet, så jeg lider stor smerte og pine i (det), og derpå svarede ham, at det var et slemt slag; og kældermanden i Madam Hulegaards kælder tog mig med sig og aftørrede blodet, som flød af mit ansigt. Altså vil jeg herved underdanigst udbede fromme og nådigste herr amtmands assistance i denne min underdanigste ansøgning, at bemeldte Ole Hansen måtte vorde afstraffet for slig en voldelig gerning andre ligesindede mennesker til afskræk! At jeg som allernådigst er betroet at være sognefoged må idelig være i frygt og fare som stedse og alletider skal tilsige bonden i kongens rejser eller anden forretning. Forblivende med al underdanighed ... Lars Nielsen.«

Ole Hansens version af 30/7:

*Ole Hansen bør
straffes!*

»Den af sognefogden Lars Nielsen i Holte indgivne klage af 23de hujus er opfyldt med pure u-sandhed, thi han beskylder mig, at jeg skal have attackeret ham, som er u-sandhed, da han tværtimod angreb mig både med hug og slag, som de af ham påberåbte vidner tydelig skal bevise, når de påfordres, derimod kan jeg ikke nægte, at jeg forsvarede mig for hans glubske anfald, hvilket faldt af sig selv, da een arm værger sig så meget muligt kan være, langt mere et menneske, desuden er det en bekendt sandhed, at Lars Nielsen er en stor, stærk, før og ung mand på 40 år, som givet kan slå 2de sådanne gamle mænd som jeg er, nu 63 à 64 år ligesom og det er skam af Lars Nielsen at klage over disputser, som passerer ved et glas øl og brændevin udi en kælder, det kan ikke anderledes anses end børn, der klager. (Og) da al hans forregnede udi hans klage er u-sandhed som meldt, altså benægtes det in totum og underdanigst forventer (jeg), at klagerne vorder afvist til lands lov og ret, hvor alting på lovlig måde kan vorde oplyst og bevist ... Underdanigst af Ole Hansen.«

Nordenberg: Det var Lars Nielsen, som begyndte!

Forvalter Nordenberg skulle nu vælge mellem en nuværende og en forhenværende sognefogeds udsagn, da han skulle afgive indstilling 2/8 til amtmanden: »... Hvilken der først har gjort angreb, kan man og til visse sige, allereneste når man nøje konfererer det ene med det andet, har det al anseende til, at fogden Lars Nielsen må have slået først og derimod fået gengæld, da han i sin klage udlader sig at have svaret Ole Hansen med disse ord: Det var et slemt slag ...« Lad derfor de to ordne sagen gennem et søgsmål fra Lars Nielsens side! Det blev også Scheel-Plessens afgørelse, efter at han først havde søgt at forlige parterne ved et møde på sit kontor. Lars Nielsen mente fortsat, at han som sognefoged havde krav på myndighedernes fulde opbakning. Derfor gik han til Rentekammeret med sit klagemål, og Nordenberg måtte endnu engang udtale sig om skyldsspørgsmålet. Det gjorde han 13/10. Han ville for det første bemærke, at den gode Lars Nielsen havde drejet sagen en kende i sin seneste klage. Dernæst ville han bestemt hævde, at han havde udtalt

sig aldeles upartisk om skyldsspørgsmålet. Da sagen alene kan afgøres efter landets lov og ret, stod den udvej fortsat parterne åben. Hermed slutter sagen – i hvert fald som den er dokumenteret i amtets arkiv.⁷⁸ Interessant er det at bemærke, at hverken Ole Hansen eller forvalteren tager stilling til det, der egentlig udløste slagsmålet: Lars Niensens påståede begunstigeelse af agent Borre i Nærum ved at fritage ham for 2 kørsler med kgl. ærinde, en art offentlig hoveri. Måske ligger i forvalterens sympati for Ole Hansen en stiltiende tilslutning til beskyldningen mod den nuværende sognefoged: at han var i lommen på Borre. Måske skulle Lars Nielsen have stillet Ole Hansen et modsørgsmål: Hvad med dig og Luxdorph i den gamle konges tid?

*Nærums
udskiftning – et
dronningebud*

Nærums kgl. arvefæstere må have følt situationen som meget trykkende i det tidlige forår 1771, eftersom de bad godset om at hjælpe dem med korn. Sagen endte i Generallandvæsenskommissionen, som resolverede, at man ikke mente at kunne hjælpe med korn til foder, men nok til såsæd. En opgørelse, man i sagens anledning havde ladet foretage, viste, at bønderne på de to godser i alt havde behov for 295 tdr. havre og 135 tdr. byg.⁷⁹ Desuden kunne bønderne godt bruge nogle flere plovbæster. Om Gregorius Niensens gård hed i en beretning fra 21/5, at »det er uomgængelig fornødent, at der bliver folk (til) at pløje og beså bemeldte gårds jorder med den ved stedet værende besætning ...«. I øvrigt skulle man se at få gården solgt så snart som muligt.⁸⁰ Men der var flere af Nærums gårdmænd, som var ved at give op. Matthias Nielsen solgte 26/6 sin gård nr. 4 for 230 rd. til dronning Caroline Mathilde, som da var travlt optaget af at indrette Frydenlund til et rigtigt lystslot. Matthias Niensens gård beskrives i skødet som en 4-længet ejendom med 37 fag, som er indrettet til stue. Her findes en bilæggerkakkellov af jern. I køkkenet er indmuret en bryggerkedel af kobber. Dronningens – og Struensees – planer rækker dog videre. Den 15/9 købes såvel Lars Jør-

gensens som Johan Pedersen Holms halvparter af gård nr. 3 for i alt 300 rd.⁸¹

En ting var imidlertid at råde over ejendommene, en anden at have de tilhørende jorder til disposition i direkte fortsættelse af Frydenlunds egne marker. I Brede-agrene, Små sorte Åle-stykkerne, Tyrejorden og hvad markstykkerne nu ellers hed umiddelbart syd for Frydenlunds jorder, kunne næsten samtlige bønder i Nærum have op til flere agre på stedet. I erkendelse heraf anmodede J. F. Struensee som referendar i statsrådet Generallandvæsenskommissionen om at få dronningens gårde i Nærum opmålt (underforstået: udskiftet af fællesskabet). Overlandmåler Thomas Bugge, som ledede den stort anlagte, men aldrig fuldførte landmåling i årene efter 1768⁸² sendte da landmåler, løjtnant H. E. Dagenboldt til Nærum for at besigtige forholdene. I to skrivelser af 6. og 7/7 berettede Dagenboldt og »castellanen« på Frydenlund, capitain Cneiff, at opgaven så at sige var uløselig, sådan som den var stillet. Desuden ville en delvis opmåling af denne art koste lige så meget som en samlet. Cneiff forlangte da Nærum opmålt i sin helhed og udgifterne fordelt på samtlige bøndergårde.⁸³

Med en kgl. resolution som baggrund var Dagenboldt og hans hjælpere da i begyndelsen af august 1771 i færd med at opmåle Nærums marker og overdrev. Når landmålerne satte deres pæle ude i terrænet, kunne de være sikre på at have mange tilskuere, som ikke alene så til med vågen opmærksomhed, men som også havde deres egen mening om en retfærdig og rimelig grænsedragning mellem lodderne. Søgte landmålerne oplysninger om jordfordelingens historiske udvikling, kunne de bare slå op i markbogen af 1682 eller rådføre sig med papirerne i godsforvalterens besiddelse. Dagenboldt kunne 28/8 indberette til sin chef, at landmålingen i Nærum nu var tilendebragt. Et smukt »Carte over Nærum Bye beliggende udi Sölleröd Sogn Sokkelund Herred paa Kiöbenhavns Amt efter det Höylovlige Danske Kammers Order opmaalt og inddelt« er Dagenboldts arbejdsresultat fra høstdagene 1771. Jorden er nu omfor-

*Struensee vil have
Caroline Mathildes
Nærum-gårde
udskiftet*

*Nærum opmåles og
inddeles 1771*

*Nu 8 gårde i
Nærum mod førben*

12

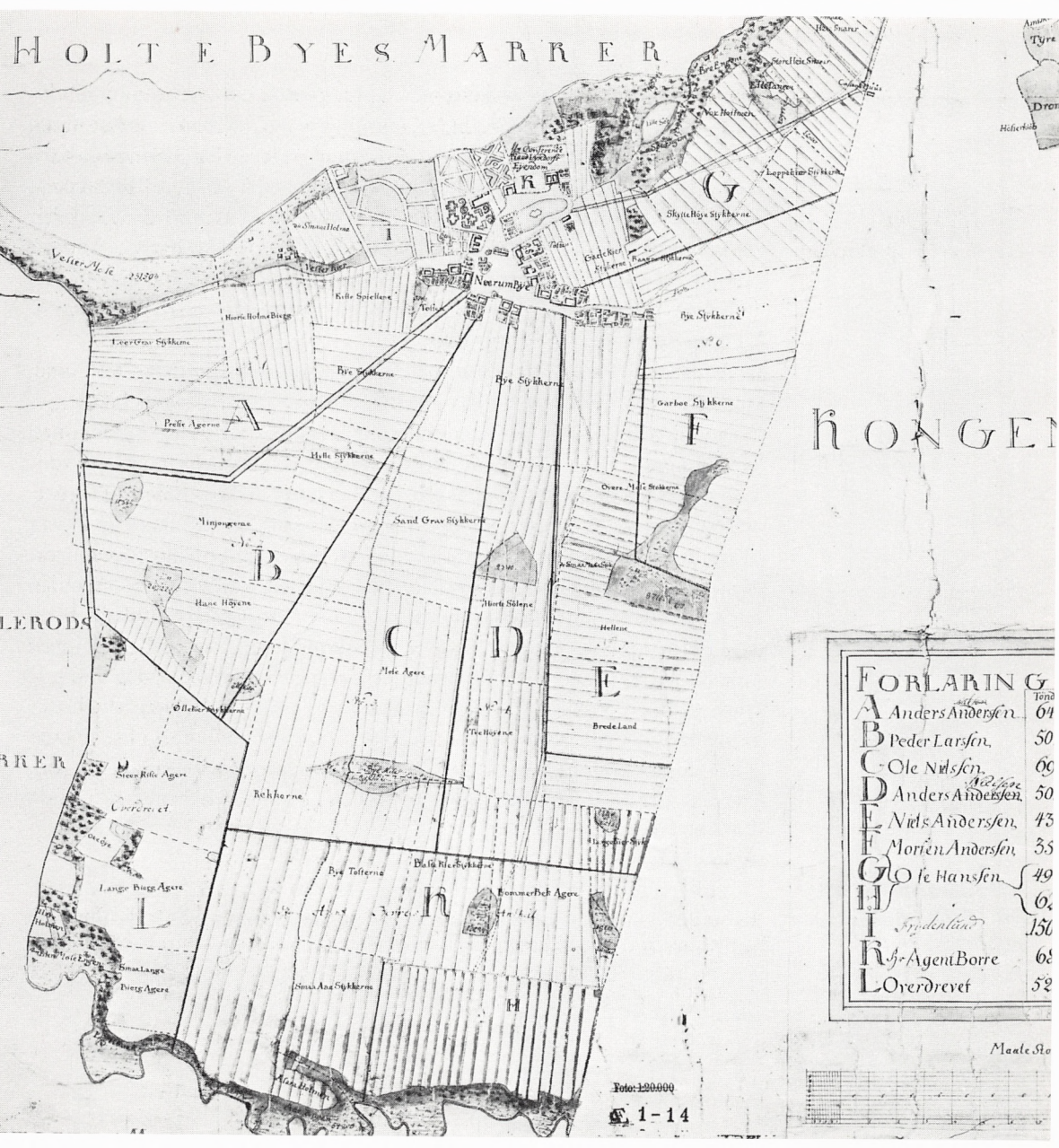
delt på 8 gårde, hvoraf sognefoged Ole Hansens ejendom er en dobbeltgård med sine jorder beliggende langs vejen mod Trørød og ned mod Aggershvile. Her grænser han op til Frydenlunds jorder på i alt 150 tdr. land. Byens to andre vange er fordelt på 7 gårde, betegnet med bogstaverne A-F og K. Anders Andersen, førhen nr. 7 har gård A, Peder Larsen, førhen nr. 5, har B, Ole Nielsen, førhen nr. 9, har C, Anders Nielsen, førhen nr 8, har D, Niels Andersen, førhen nr. 2 har E, Morten Pedersen (fejlagtigt betegnet som Morten Andersen), førhen nr. 1, har F og endelig har agent Borre, førhen nr. 11, K. Gårdene A, C og K er bedrifter på godt 60 tdr. land, de øvrige svinger fra 50 til 35 tdr. land (Morten Pedersen!) Det er formentlig jordens kvalitet og øjeblikkelige kultiveringsgrad, der har været bestemmende for den nye fordeling. Maglemose-engenes fordeling bygger på en grundstørrelse på ca. 10 tdr. land pr. lod, men Borres henved 40 tdr. land enge langs med Mølleåen gør ham til byens største jordejer efter Ole Hansen.

Hofagenten spillede i det hele taget en aktiv rolle i spørgsmålet om Nærums opmåling og omfordeling. I en henvendelse 3/8 til Danske Kammer bad han om »ejendoms erholdelse på en året 1766 tilkøbt bondegård i Nærum by ...«. Da der påhvilede ham samme byrder som enhver anden bonde, ville han også have tilsvarende fordele. Da bønderne i 1766 fik deres ejendomme til arv og ejendom, blev Borre såvel som andre af hans kategori spurgt, »hvad de for slig ejendoms erholdelse ville erlægge til den kongelige kasse ...«. Hertil svarede han »allerunderdanigst«, at han ville have samme tilbud, som bønderne havde fået. Det

*Agent Borre vil
være arvefæster*

Rytterdistriktskort over Nærum august 1771. Originalkortet findes på Matrikeldirektoratet. Resultatet af opmålingen og inddelingen af jorden (»udskiftningen«) er blevet en art stjerneudskiftning, der forudsætter, at gårdene bliver liggende i landsbyen. Grænsen mellem landsbymarken og Jægersborg hegn gik dengang noget østligere end i dag.

HOLT E BYES MARKER

KONGEN

FORLARING	
Jord	
A	Anders Andersen 64
B	Peder Larsen 50
C	Ole Nilsen 66
D	Anders Andersen 50
E	Niels Andersen 43
F	Morten Andersen 35
G	Ole Hanssen 49
H	50
I	Sydenland 150
R	Agent Borre 68
L	Oredrevet 52

Maale Sto

Yote: 120000

1-14

blev imidlertid ikke imødekommet, og nu gentog han derfor sin anmodning. Sagen var blevet yderligere kompliceret af, at han i mellemtiden havde købt Gregorius Nielsens gård nr. 6. Den ville han også have trukket ud af fællesskabet og derfor lød hans andet ønske til kammeret, »at rette vedkommende måtte tillægges ordre, deri at være behjælpelig, da bønderne ikke er aldeles villige dertil, og (desuden) overvære delingen på det, at ingen af parterne skal fornærmes, og dertil nu den bedste lejlighed ved den anbefalede byens jorders opmåling ved landmåleren, som på denne tid er dér tilstede ...«. ⁸⁴

Amtmand Scheel-Plessen rettede da 10/8 det modspørgsmål til Borre, om han i givet fald var villig til at betale en større afgift end bønderne. Nej, svarede Borre nogle dage senere. Da han i 1766 mageskiftede med bønderne, blev hans udsæd reduceret fra 35 tdr. 7 skp. til 27 tdr. og hans høhøst fra 18 til 14 læs. Det skulle have givet et afslag i hartkornsansættelsen på 1 td., men det blev der intet af dengang. I amtmandens fravær skrev amtsfuldmægtig Vesterholdt da i en noget kryptisk formet indstilling, at en gård som Borres ikke i al evighed kunne bære en sådan forhøjelse af afgiftsgrundlaget, som en sådan arvefæsterordning i hvert fald på papiret var udtryk for. I stedet skulle han gives mulighed for at tilkøbe sig gården til en nærmere fastsat pris. Enden på den historie blev, at Borre ved kgl. resolution af 16/9 1773, længe efter at Stuenessee's reformpolitik var blevet afløst af mere proprietærvenlige toner, fik sin gård på arvefæstervilkår mod ekstra at svare en forhøjelsesafgift på 5 rd. om året. ⁸⁵ Samtidig købte Borre et stykke jord med engbund og skov af Lars og Jens Nielsen i gård nr. 3 i Holte. Jordsmonnet lå lige op ad hans egen gård.

Tilbage til udskiftningen i Nærum. Danske Kammer havde i bemeldte august måned sendt en embedsmand, kommitteret Niels de Hofman ud for at inspicere forholdene på Frederiksdal og Dronninggårds gods. Han rapporterede tilbage, at bøndernes tilstand ikke kunne betegnes som andet end mådelig. De var kommet langt bagud med skatter og

*Bønderne har det
mådeligt 1771*

afgifter, og som situationen tegnede sig just nu, kunne de ikke betale mere end 1 rd. pr. td. htk. i hoveriafløsning. Dette beløb kunne dog uden videre forhøjes med 50 %, i fald de fik lov til at disponere frit over deres ejendomme. Da der nu var truffet aftale med bønderne om udskiftning, kunne de nok bevæges til allerede i dette efterår at så rug i deres udmarksjorder. I den indkaldte specialist fra Holsten P. Staack, som havde virket i Vordingborgs rytterdistrikt, havde man en kapacitet på grøftegravnings og indhegningens område.⁸⁶ I forestillingen til kongen gik man dog en anden vej, idet man i stedet for at meddele fuld ejendomsret til gårdene nedsatte hoveripengene til 1 rd. pr. td. htk.⁸⁷

*Men nu skal de til
at grave grøfter*

Peter Borres nabo i Nærum, B. W. Luxdorph lå dog ikke på den lade side i udskiftningstiden. I et P.M. til Danske Kammer 7/9: »I anledning af den nu forehavende opmåling og deling af Holte, Trørød og Øverøds overdrev ...« så han gerne, at ejerne af de tilgrænsende overdrevsparter fik besked om at indhegne de pågældende stykker, sådan som han selv havde gjort det på sin ejendom »Skyttehaven«. Men han havde dog et forbehold: De fire »fiskedamme eller damhuller, som vel uden for denne min ejendom er beliggende på forbemeldte overdreve, men dog ej tilhører dem, måtte ej anderledes indflettes i delingen, end at mig dertil altid forbeholdes fri ad- og tilgang ...«. ⁸⁸ I mellemtiden var grøftegravningen i Nærum kommet i gang efter de forskrifter, P. Staack havde givet. Grøfterne skulle være 1,25 m dybe og godt 1½ m brede foroven. Men da han kom på inspektion, viste det sig, at flere af bønderne, deriblandt Ole Hansen, ikke havde holdt sig forskrifterne efterretteligt. De gravede grøfter holdt slet ikke målene for nu at sige det på dansk. Som Staack så ofte havde sagt, skulle grøfterne ikke sættes lige ned, men skråt op til siden, og jorden skulle kastes et godt stykke væk. Det skulle Ole Hansen sige til rette vedkommende. »For Søllerød sogns beboere forkyndet d. 19. Octobr. Ole Hansen« står der da også på foden af regimentsskriver Jens Nøragers reprimandebrev til sognefogden.⁸⁹ Sidst på året 1771 kom endnu en besked til beboerne i Nærum: Nærum møllevej, d.v.s. vejen

*Luxdorph i Nærum
vil have både i pose
og i sæk*

*Nærum-bønderne
snyder sig fra
grøftegravningen*

til Papirmøllen, skulle for fremtiden gå gennem Dyrehaven og ikke som før over Frydenlunds marker.⁹⁰

Fra opmålingen i Nærum blev Dagenboldt beordret til Vedbæk, og her foretog han da den opmåling, der er blevet fastholdt i det tidligere refererede kort over de tre jordejere Wilcken, Greve og fru de Longuevilles indbyrdes fordeling af jorden. 9 husmænd havde dog 17½ tdr. land, hvortil kom et mindre areal på godt 4 tdr. land, Stålhuses vænge. Den 24/9 rapporterede han til Danske Kammer: »Ved den mig nådigst anbefalede opmåling over Vedbæk bys jorder og grunde er jeg nu blevet færdig, altså afventer og udbeder jeg mig Det høje Kollegiums Nådige befaling om et andet steds engagement til ny opmåling ...«. ⁹¹ Hvordan nu end rækkefølgen er for Dagenboldts opmålingsarbejde i 1771, så er kortet over Trørød ligeledes dateret »År 1771«, men bærer ikke som i Nærums og Vedbæks tilfælde nogen »forklaring« over markens nye inddeling. Kun i enkelte tilfælde er der påført ejernavne på lodderne, mest i engpartierne. I en indberetning fra 1785 siges det, at byen blev udskiftet i 1772, og det lyder på den netop skitserede baggrund meget sandsynligt. Som det vil blive vist nedenfor, ⁹² skulle der en »skovseparation« til, før den endelige jordfordeling i Trørød by kunne effektueres.

Det ligger dog nær at antage, at løjtnant Dagenboldt foretog sin opmåling netop i de dage, hvor det trak op til den endelige afgørelse i erstatningssagen omkring Caroline Mathilde-vejen fra Frydenlund til slottet i Hørsholm. I slutningen af juni var det blevet bestemt, at der skulle anlægges en jagtvej fra Frydenlund til Hørsholm. Til dette arbejde skulle fremskaffes 30 mand fra Trørød, Holte og Vedbæk. For den jord, bønderne mistede ved vejens anlæggelse, skulle de have kompensation efter forudgående taksationsforretning. Dagenboldts kort viser en sådan linieføring tværs gennem bymarkens nordøstlige del. Taksationsforretningen var berammet til at finde sted torsdag den 29/8 kl. 8 præcis. Den kst. amtsforvalter Nordenberg skulle lede forhandlingerne. Udover bomændene i Trørød mødte forvalter Flor som Johan Drewsens repræsen-

*Dagenboldt opmåler
Vedbæk og Trørød
efter Nærum*

*Der skal anlægges
en jagtvej fra
Frydenlund til
Hørsholm*

tant. Som man vil huske, havde Drewsen netop da købt gård nr. 7 i Trørød. Som taksérbønder mødte sognefoged Jens Johansen fra Gentofte og bomand af Mørkhøj Joen Pedersen.⁹³

Da deltagerne mødte op ved slottet, blev de modtaget af capitain Cneiff, som kort meddelte, at han ikke var i stand til at overvære forhandlingerne. Derefter gik man i gang med at besigtige markskaderne, anført af amtsforvalter Johan Peter Nordenberg. Kun det endelige resultat blev ført til protokols, ikke den forudgående diskussion ude i marken. Jens Hansen i gård nr. 2 var den, der havde lidt størst skade ved vejbyggeriet. Først nævnes et stykke græs, takseret til 8 lispund (= 64 kg) à 6 sk. »Fremdeles går vejen langs ad samme mands ager, Sandflæden kaldet (1771-kortet: Sandflen), som er besået med byg og strækker (sig) til Strand-agrene (kortet: Sten-agrene). Sæden som derpå har stået, er af hr. capitain Cneiff indhøstet, anses for 4de traver (1 trave: 20 neg), som med dyrkningsomkostninger takseres til godtgørelse for 1771 1 rd. 64 sk. ...«. Videre går turen op ad vejen mod Hørsholm. Ole Jørgensen i gård nr. 1 har f.eks. »afsides ved vejen en ager Kluttisberg kaldet, omtrent på 2 sk. udsæd, er opgravet til vejens fyldning og en dyb grube derpå gravet af ageren, altså utjenlig til dyrkning ...«. Herfor får Ole Jørgensen en erstatning på 54 sk. Ager for ager, stykke for stykke opregnes skaderne og erstatningen fastlægges. Da man er nået til vejs ende ved skellet til Hørsholm amt, har man påkendt 46 enkelt-erstatninger og desuden har bønderne in solidum fået 2 rd. for en »afsides anlagt ... vejsti over bøndernes sædemark ...«. Derefter går man tilbage til Frydenlund for at få formaliteterne bragt i orden.

Næste akt foregik ved birketinget i Ballerup tre dage senere. »Retten lod påberåbe hr. capitain Cneiff, Trørøds bønder og Sr. Drewsen, men ingen af dem mødte, derpå blev den fremlagte forretning ord til andet tydelig udi retten for de 2de udmeldte mænd oplæst og derpå af dem ved ed med oprakte fingre efter loven bekræftet, at være således af dem forefundne og forrettet efter deres bedste og nøjeste skønsomhed, som

*Bønderne har lidt
skade ved
vejbyggeriet*

*Birketinget
edsfæster taksations-
forretningen*

forretningerne indeholder. Sr. Nordenberg begærede det passerede ved tingsvidne sluttet og beskrevet meddelt, hvilket retten bevilgede ...«. Øvrighedens høje repræsentanter gik her i skjul bag lige dele formaliteter og lægmandsdeltagelse, da man skulle vurdere konsekvenserne af det parforcelige ridt mellem de kgl. lyststeder.

*Bønderne får
skattelettelse 1771*

Set med bøndernes øjne tegnede situationen sig dog en kende lysere efteråret 1771. Danske Kammer meddelte 7/10 regimentsskriver Nørager, at i henhold til kgl. resolution af 28 f.m. skulle bønderne »i de første 10 år forskånes med alene at svare af td. hartkorn 1 rd. årlig i stedet for hoveri og at denne afgift siden skal forhøjes ...«. Den 4/1 1772 frafaldt kongen desuden halvdelen af den udskrevne forrådsrug efter forordningen af 5/10 1771.⁹⁴

Kup mod Struensee

Så fulgte hin kolde og mørke vinternat 17/1 1772, hvor en gruppe officerer gennem et kup gjorde ende på Struensees korte reformperiode og i stedet henlagde regeringsmagten under en række af de gamle »proprietærministre«, anført af den kgl. kabinetssekretær Ove Høegh-Guldberg. Generallandsvæsenkommissionens forslag af 17/8 1771 om en delvis ophævelse af hoveriet blev da arkiveret.⁹⁵ I august-september 1772 indkom et halvt hundrede svar på en forespørgsel om virkningerne af forordningen af 20/2 1771 om hoveriets bestemmelse. Svaret blev en massiv afvisning af enhver tanke om at gøre hoveriet til en eengang for alle aftalt og fastsat byrde. Det ville være aldeles umuligt at drive en hovedgård på de vilkår. Resultatet af det nye styres overvejelser på dette punkt blev forordningen af 12/8 1773, der som målestok for landbrugs-hoveriets omfang blot satte »enhver provins' og egn gamle skik og brug ...«. ⁹⁶

Rytterdistrikskort over Trørød sensommeren 1771. Originalkortet findes på Matrikeldirektoratet. Med et så kompliceret marksystem i selv et tovangs-brug som Trørød måtte man nødvendigvis have et referencesystem i form af marknavne. Desværre er dette rige navnesteof forvist til arkivernes verden.

*Frydenlunds jorder
fraselges 1772*

Alt hvad der blot mindede om Struensee og hans tid skulle væk. Den 25/6 1772 resolverede kongen, at Frydenlunds jorder skulle sælges i 15 parter til fru de Longueville »for det af hende derpå gjorte bud, nemlig at betale årlig til den kongelige kasse fra dette års 1ste maj = 273 rd. 16 sk. samt eengang for alle 1.000 rd. ...«. I salget indgik såvel Frydenlunds oprindelige marker som de jorder, dronningen havde købt i sommeren 1771.⁹⁷ Herlighedsrettighederne jagt og skovhugst på arealerne var dog fortsat reserveret kongen. Der skulle fortsat ikke betales skat af jorden. Det var dog ikke Anna Maria Longuevilles mening at drive landbrug i den større stil. Da hun først havde sikret sig skøde på jorden, solgte hun den straks videre til i alt 5 købere:

1. Kasserer Johan Jacob Dumreicher: Lodderne 10-12. D. havde i 1769 købt et landsted i Vedbæk af godsejer Hans Riegelsen, Øllingsøgård på Lolland. Stedet blev senere kendt under navnet Rolighed (Nystrøm s. 381).
2. Planter Jens Peter Hemmer på Aggershvile: lodderne 2-6 eller ca. 4 td. land (Nystrøm s. 378).
3. »Min kære søn« Conrad Alexander Fabritius en del af lodderne 2-6 og lodderne 7-9 og 14-15 eller godt 1 td. htk.
Desuden købte Fabritius Rønne dal 27/8 1772.
4. Kammerråd Johannes Søbøtker på Retræte et mindre stykke af lod nr. 3. Derefter kaldte han ejendommen for Søbørg-hus (Nystrøm, s. 372).
5. Johan Drewsen på Papirmøllen et stykke af lod nr. 3.⁹⁸

Gennem denne disposition havde fru de Longueville og hendes søn Conrad sikret sig, at Caroline Mathildes besiddelser ikke kom folk uden for kredsen i hænde. Det livfulde ægtepar Conrad Fabritius og Debora Kloppenborg havde med liv og lyst taget del i det muntre selskabsliv, der rørte sig ved sommerhoffet på Frydenlund og Hørsholm. I øvrigt blev Conrad ved moderens død 18/3 1775 ejer af Enrum.

Men stadig kunne man finde ting, der mindede om livet på Fryden-

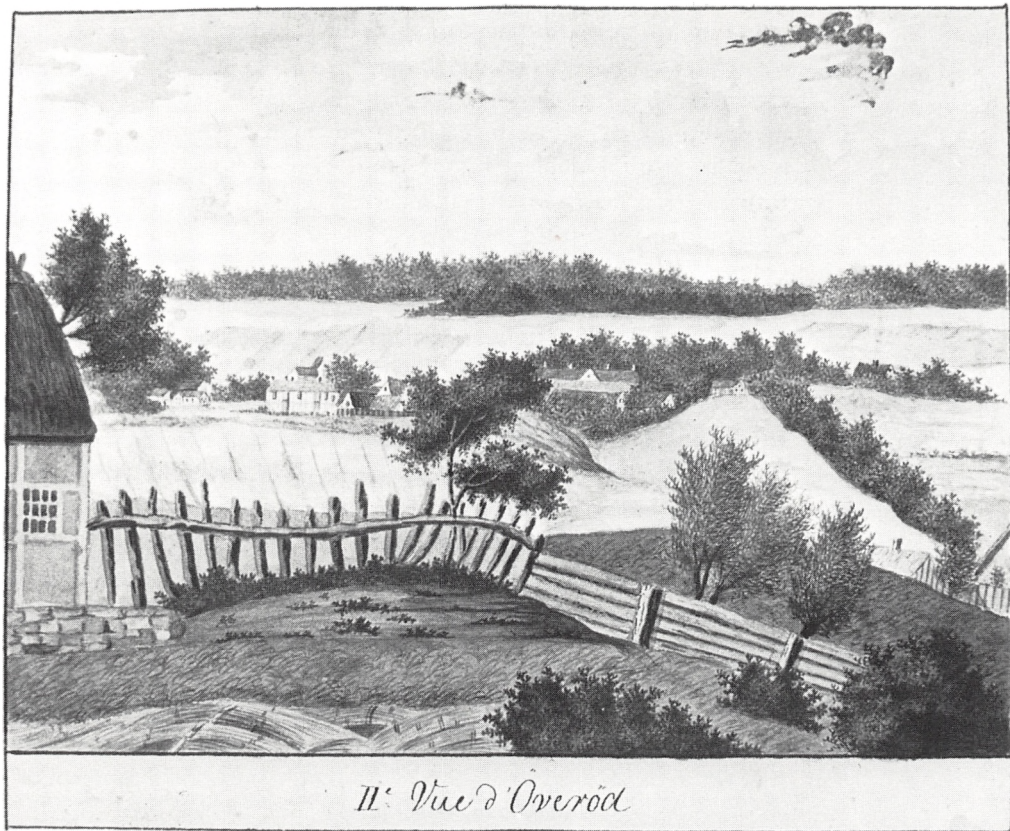
Jens Juel: Aggershvilebakken mod Lokeshøj, Vedbæk, ca. 1800. Maleri i privateje. Til venstre får en mødig høstkarl sig en slurk øl, antagelig bragt ud i marken af sin kone, som kigger beundrende på ham. Længere tilbage i billedet er korvet ved at blive kørt ind, men endnu står et par travre tilbage. Det ses tydeligt, at Kætterhøj-stykkernes højryggede agre er pløjet op mod midten.

*Alt skal sælges fra
Struensee-tiden*

lund. Slottet blev besigtiget af Luxdorph sommeren 1772, og han stude-
rede med interesse, hvorledes den nye tilbygning fra sommeren 1771,
det »norske hus«, var konstrueret »med pladsen til dronningens seng,
som var at udtrække, og den forlorne trappe, som gik derned til fra
Struensees kamre oven på ...«. ⁹⁹ I øvrigt fik bygningerne lov til at
forfalde, indtil herlighederne ved offentlig auktion blev solgt til den
svenske hofsekretær C. A. Boheman for 5.850 rd., senere forhøjet til
7.000 rd. Det overflødige inventar blev solgt ved offentlig auktion 19/12
1772. Af de 94 stk. markredskaber og diverse husgeråd købte regi-
mentsskriver Nørager sig en tommestok og en håndøkse. ¹⁰⁰ Et nok så
relevant problem stod dog tilbage at løse. Nørager indberettede 25/10
1773 til sin overordnede myndighed Ryttersessionen, at beboerne på
Matthias Niensens gård i Nærum sad hårdt i det. Der boede nu ikke
mindre end 6 familier på den tidligere landbrugsejendom. De 5 af disse
»var til dels meget fattige folk uden pas og skudsmål og til dels benægte-
de disse logerende, at de havde udlovet så høje leje, som hr. castellan
Cneiff havde indberettet ...«. Nørager sigtede her til en besked, han
havde fået fra Danske Kammer et år tidligere. Iflg. Cneiffs oplysninger
havde Matthias Nielsen som rimeligt var fået en bolig for livstid i sin
tidligere gårds østre længe. I et 11 fags hus mod gaden boede skrædder
Arnt Sivertsen. Østre længe rummede hele 4 familier, og i et hus på
grunden (nr. 11) boede en Jacob Larsen iflg. sit fæstebrev af 24/6 1753.
De 5 familier skulle fra Mikkelsdag 1771 betale tilsammen 29 rd. i årlig
leje. Hertil kom 9 rd. i lejeindtægter fra de to nu nedlagte halvgårde
under nr. 3. Efter at Nørager 10/10 1772 havde overtaget »bemeldte
bygninger med inventario af kakkellovne og bryggerkedel ...« kunne han
gå i gang med en generel gennemgang af hele situationen, og hans over-
vejelser endte med, at han med Rentekammerets billigelse fik lejen på
det nærmeste halveret. ¹⁰¹

*Øverød – stilfærdig
udskiftning af store
gårde*

Af senere beretninger fremgår det, at Øverød blev udskiftet i 1771
sammen med Nærum og Vedbæk. Det er formentlig sket i al stilfærdig-

Jean Francois de Jonquières: Vue de Øverød c. 1790. Akvarel i privateje. Maleren må have sat sit staffeli op på kirkebakken i Søllerød, da han forevige udsigten over mod Suhmsminde og resten af Øverød by.

hed ved en direkte forening mellem de 6 implicerede gårde. En enkelt notits i Dronninggårds godsregnskab under 22/8 1771 siger blot, at Holte og Øverød mænd den dag forenedes om en byttheandel: Holte fik Ørholms enge, mens Øverød fik vederlag i indhegningen. I Øverød har vi med forholdsvis velstillede gårdmænd at gøre, kun for en enkelt gård, nr. 4 var der problemer. I 1765 afløste Peder Adzersen sin far Adzer Pedersen for snart derefter at overlade den til Elias Nielsen. Da han døde, giftede enken sig med karlen Ole Jørgensen, som imidlertid ikke kunne klare økonomien. En ny fæster, Christopher Christensen, indvilgede da i at overtage gården, men kæmpede i de første år hårdt med skatterestancer, som havde hobet sig op. Ved kgl. resolution af 9/11 1771 fik han imidlertid bevilget 50 rd. i flytningshjælp plus tømmer til bygningsarbejdet og 2 års skattefrihed 1772-74 for matrikelskat, da han havde indvilget i at udflytte sin gård.¹⁰² Den 28/8 1773 fik han skøde på sin gård. Prisen var 300 rd., de 100 skulle han præstere i udbetaling. Det må siges at have været et godt køb, for da gårdene i byen blev vurderet i januar 1775 til brandforsikring, blev de ansat til summer på 7-900 rd. Beklageligvis mangler netop Christopher Christensens gård i vurderingspapirerne, men for Matthias Olsens gård nr. 1, ansat til 800 rd. i alt, kan vi bygning for bygning følge vurderingsmændenes ansættelse. Først er der et stuehus, naturligtvis i bindingsværk med stråtag. Her er stue og 2 kamre samt et køkken med indmuret kobberkedel til brygning. Desuden åben skorsten, bageovn og maltkølle, brænderum og vognremise, i alt 10 fag à 30 rd., i alt 300 rd. Den østvendte stald vurderes til 110 rd. Mod syd er en sædelade, fårestald og port, 100 rd. Den nordlige fløj rummer lade og lo, vurdering: 110 rd. Endelig er der på gårdens grund et hus, beregnet som aftægtsbolig for de ældre, 90 rd. Til sammenligning kan nævnes, at et nærliggende hus nr. 20, ejet af David Mortensen, ved samme lejlighed vurderes til 370 rd. Gårdene i Holte når næsten op på Øverøds niveau, da de vurderes samme år, dog når gård nr. 7, ejet af Lars Nielsen, helt op på 1.030 rd. inklusive et hus på gårdens grund.

*Øverød-gårdene
vurderes 1775 til 7-
900 rd.s værdi*

Det er dog småpenge, sammenlignet med de 16.900 rd. Holtegård ansættes til 1774. Dronninggård når kun op på det halve i 1772, medens Borres gård i Nærum i 1777 vurderes til 6.730 rd.¹⁰³

*Brand i Øverød
marts 1775*

Det var et held, at gårdene i Øverød blev brandforsikret i januar 1775, for i marts samme år brændte Peder Pedersens gård. Det fik den ældre gårdejer til at give op. I 1754 havde han overtaget den i fæste efter Søren Christensen, fået den overdraget i arvefæste i 1766 og nu måttet se den blive fortæret af flammerne. En 24-årig husmand Tønnes Olsen overtog da stedet mod at genopføre det. Til støtte herfor fik han udbetalt den bygningshjælp, Peder Pedersen skulle have haft med undtagelse af et beløb på 20 rd., som denne beholdt. Han ville nemlig bygge sig et hus på gårdens grund som aftægtsbolig for sig og sin kone. Desuden forbeholdt han et areal til 1 td. udsæd, hvor han kunne dyrke lidt til eget forbrug.¹⁰⁴

*Sognefoged Lars
Nielsen afløses 1777*

I mellemtiden havde Christopher Christensen fået bygget sin nye gård ude på Øverød mark. Da forvalter Nordenberg i juni 1777 skulle finde en afløser til sognefoged Lars Nielsen i Holte, faldt hans øje straks på den 40-årige bomand derude på marken. Pastor Blicher i Søllerød havde også anbefalet ham på det bedste. Efter Nordenbergs opfattelse var han yderst reel »og ellers mig bekendt sufficient til at kan betros opkrævning af ekstraskatten og andre ekstra-påbud som delinkventpenge etc. ...«. For denne virksomhed skulle han fritages for alle offentlige kørsler og for hoveripenge, 1 rd. pr. td. htk. Desuden skulle han have en mand med som hjælper, når ekstraskatten skulle inddrives.¹⁰⁵ Næppe var Christensen imidlertid tiltrådt, før han fik et par delikate sager stukket ud: For det første problemet med de mange forsømmelser hos skoleholder H. M. Tuxen. Ingrid Markussen har i Søllerødbogen 1971, s. 55 f., været inde på episoden. Interessant er det her at bemærke, at sognefogden kun fik 4 af de mulkerede til at være medunderskrivere på erklæringen: »Ommeldte og undertegnede svarede, at det kunne ikke hjælpe, at de lod deres børn gå i skolen for at lære at læse, men i stedet

*Sognefogden er også
ordensbåndhæver*

for, at de skulle læse, lærer de mere udyd og undertiden de kom i skolen, viste skoleholderen dem tilbage igen og sagde, at han ikke holdt skole i dag, og nogle beklagede sig, at de ikke havde råd til at holde en tjenstedreng for at gå skole for at være skoleholderens tjener og gøre hans arbejde ...«. ¹⁰⁶ I sag nr. 2 måtte han optræde som politimyndighed. Husmand David Mortensen i hus nr. 20 i Øverød havde sendt bud efter ham »for at arrestere og transportere en omløber, der udgav sig for matros og som har ladet ubekvemme trusselsord falde mod bemeldte David Mortensen ...«. Sekunderet af to andre gårdmænd fra byen, Peder Nielsen og Matthias Olsen, mødte sognefogden da op, og tog den ganske givet stærkt berusede sømand i forvaring. ¹⁰⁷

*Bønderne bliver til
gårdejere*

Det mærkes tydeligt i 1770' og 1780'ernes Øverød, at bønderne havde erstattet tidligere tiders fæstebonde-holdning med selvejerbondens grundfæstede sikkerhed. I 1785 havde Hans Pedersen solgt sin gård nr. 3, den senere Vejlegård, til sin søn Diderich Hansen. Til sin broder Søren betalte Diderich 300 rd. og til faderen en del husdyr, bl.a. 2 heste, 5 får og 5 svin. ¹⁰⁸ Allerede det følgende år var Diderich Hansen kendt af myndighederne. De ville have ham til at tage halvt hegn med Niels Jensen Nysom på Rudersdal kro, som denne havde købt af fiskemester Hans Jacob Holm 1773. Deres jorder stødte sammen ved Fæggyden, hævdede kromanden, men det benægtede Diderich Hansen trods trussel om en mulkt på 2 rd. pr. dag, »han efter den fastsatte tid sidder erstatningen overhørig ...«, lød landvæsenskommissionens første kendelse. Da sognefogden tre måneder senere mødte op med et vidne, kunne han blot indberette: »Ovenmeldte Diderich Hansen svarede, at han ikke ville tage lod eller del i det omtvistede hegn og derfor at være fri indtil videre ...«. Da sagen udviklede sig næste forår, skrev Diderich Hansen bl.a. i et P.M. til amtmanden: »Så da bemeldte kromand Nysom ikke vil hegne med mig på anden måde, end at jeg skulle tage halv hegn ved en gyde, som støder til hans jord, og jeg formener, at dette hegn er mig ganske uvedkommende, siden mine jorder ikke tilgrænser samme, ansø-

*Diderich Hansen i
Øverød vil ikke
hegne med
Rudersdal kro*

ger jeg herved underdanigst Deres Excellence om, at bemeldte Nysom såsnart muligt måtte blive tilpligtet at dele tilommeldte hegn med mig til forsvarlig istandsættelse, og det således at jeg kan få min anpart deraf på et sted uden at jeg, efter hans påstand har nødig at tage halv hegn med gyden, hvortil mine jorder ikke støder; da jeg i øvrigt forbeholder mig min ret, i tilfælde at det kan blive oplyst og bevist, at han ene tilkommer at lukke og vedligeholde hegnet imellem os. Jeg forventer Deres Excellences nådige assistance herudi. Øverød den 19de april 1786. Underdanigst Diderich Hansen ...«. ¹⁰⁹ Alt sammen skrevet med egen, fast håndskrift. Afgørelsen 3/5 1786 lød på, at hegnet skulle deles mellem de to parter. Diderich Hansen skulle vedligeholde den ene halvdel fra og med den lille mose på hans lod ved hjørnet af Fæggyden. Drejede det sig om fælles interesser, kunne bomænd og byfolk godt stå sammen. I september 1786 holdt man et møde med landvæsenskommissionen på Geels Hus, som da tilhørte »Professor Brønke« (zoologen Morten Thrane Brünnich?). Over hans ejendom gik en vej, den såkaldte »Holmekålds«, som professoren gerne ville have nedlagt. Det ville bønderne i Holte, Øverød, Trørød og Nærum aldeles ikke finde sig i, da de ikke kunne undvære vejen, »især for gruskørslens skyld«. Den skulle gerne være 8 alen bred, så to vogne kunne passere forbi hinanden. Heri støttedes de af konferensråd Michael Treschow, som efter skøde af 31/7 1784 havde overtaget Christen Børgesens udflyttede gård nr. 2 i Søllerød (Ørholm bondegård) for 590 rd. plus aftægt og aftægtshus for Børgesen og hans kone. ¹¹⁰ Da Treschow i forvejen ejede Skovlyst, ville professorens krav spærre ham adgangen til hans lyststed. Da professoren ikke gav møde, ville Christopher Christensen have ham indstævnet. Det ville landvæsenskommissionen dog ikke gå med til, men gav alligevel bønderne (og Treschow) medhold i deres påstand. ¹¹¹

*Guldberg-periodens
reformlovgivning*

Blandt danske historikere har der været en udtalt tendens til at betragte Guldberg-perioden 1772-84 som en tid, hvor reaktionen sad i højsædet, ikke mindst i spørgsmålet om landbopolitikken. Stramningen af hoverilovgivningen 1773¹¹² kan da heller ikke opfattes som andet end et stærkt udtryk for en proprietærvenlig politik. At denne så antoges at være til gavn for landet som helhed, var lige så givet. Den tids økonomiske opfattelse, merkantilismen som den kaldes, lagde stor vægt på at fremme det, man forstod ved statens overordnede interesser. At staten kun var et andet udtryk for folket, de hundredtusinder af mennesker med hver sin forventning til tilværelsen, syntes de styrende ikke altid at have været opmærksom på. Gerne så man folkemængden øget, men mest som et middel til at sætte produktionen i vejret. Spørgsmålet er så, om man skal betragte forordningen af 13/5 1776 om »fælledsskabets nærmere ophævelse« som udtryk for en proprietærvenlig politik. Den godsejer, som gerne ville have bønderne til at dyrke deres jord selvstændigt, kunne nok finde sig bekræftet i par. 1 med dens markante formulering: »Når ikkun een lodsejer ud i en by, hvad enten han ejer lidet eller meget af hartkornet i byen, forlanger byens mark fraskilt og indhegnet, skal de øvrige i byen og de pågrænsende byer og lodsejere ej alene samtykke derudi og tage del udi de på afdelingen gående omkostninger, men endog være forbundne til, ved hver sammenstødende bys markskel, at tage andel i hegnet pr. advenant af det hartkorn hver by eller pågrænsende enlige gårde og steder har i brug.« På den anden side stod der også i par. 11, at hvor regulær udflytning var nødvendig til sagens fremme, skulle de udflytningstvillige bønder tilstås en bygningshjælp på 50-100 rd.¹¹³

*Udskiftningen af
agerjorden påbydes i
1776*

*Søllerøds bønder er
på det nærmeste
udskiftede*

Bortset fra punktet om udflytningshjælpen kunne nævnte forordning næppe sætte sindene i større bevægelse hos Søllerød sogns arvefæstere. De var jo alle blevet udskiftede, omend faktorer som den kommende skovseparation og den hermed forbundne overdrevsudskiftning nok

kunne afstedkomme nye omflytninger, specielt for gårdmændene i Søllerød by. Det fremgår desværre ikke af de bevarede aktstykker, hvorledes bønderne her som andre steder rent faktisk benyttede sig af de landbrugstekniske muligheder, en udskiftning (og evt. udflytning) gav dem i hænde. De toneangivende i tidens landbrugsdebat ventede, at alle landmænd, godsejere som bønder, uden tøven gik væk fra det gammeldags vangebrug til det holstenske koppelbrug med en opdeling af jorden i 9-11 marker. Heraf dyrkedes de fire (fem) med korn, atter fire (fem) lå hen med græs, mens een mark hvilede, lå hen som brakmark. Et sådant dyrkningssystem krævede anlæg af nye markveje og grøfter, plantning af læhegn, køb af nye redskaber, såsæd m.v. En forøgelse af besætningen var også en nødvendighed, ikke mindst for at få leveret den staldgødning, som skulle hæve udbyttet fra stavnsbåndtidens 4-5 fold til de ønskede 6-8 fold. De noget større besætninger, som med tiden blev et resultat heraf, kunne dog ikke fødes alene på agerjordens græsmarker. Arealer med permanent græs var mindst lige så vigtige nu som før, men her kunne man let komme i konflikt med skovens folk, som frygtede, at landbrugets ekspansionsstrang skulle blive til største skade for skoven. Som A. Howard Grøns afhandling i Søllerød bogen 1944, s. 11-29 »Skovudskiftningen i Søllerød sogn, specielt Trørød hegn« viser, var det kgl. skovvæsen i 1770'erne meget ivrig efter at få Georg von Langens skovreguleringer fra 1760'erne videreført. I 1779 tog man derfor fat på de såkaldte »skovseparationer« efter instruktioner udfærdiget af overforstmester Daniel Nicolaus v. Warnstedt. Nu skulle der drages nogle linier mellem landbrugets marker og de arealer, man agtede at forbeholde den kgl. skovejer.

I den anledning blev der indkaldt til et åstedsmøde i Søllerød 9/9 1779 for at få klarlagt, »hvorledes de(n) på samme bys mark befindende stor-skov kan blive separeret og indhegnet til en for Hans Kongel. Majestæt forbeholden skov fra den del, som bønderne fremdeles beholder til brug ...«. I den 10-punkts aftale, som blev mødets resultat, trak man først

*Der skal
staldgødning til*

*1779 er man
klar til
»skovseparationer«*

grænserne op for skovens videre udvikling. I stedet for at citere de mange ord kan man med fordel henvise læseren til det kort, som i 1810-11 blev forfærdiget over Søllerød bys marker af landinspektørerne Julius K. Rose og D. E. Bluhme.¹¹⁴ De bønder, som herved fik en del af deres jorder indtaget til skoven, fik et tilsvarende nedslag i deres hartkornsansættelse på i alt 4.2.2. tdr. htk. I stedet købte skovvæsenet jorden til Anne Larsdatters gård nr. 2, nu drevet af sønnen Svend Matthiesen, som netop havde et hertil svarende hartkorn. Det meste af denne jord, som kostede skoven 200 rd., lå i Mellemvangen. Da Anne Larsdatter havde en del lejeindtægter fra lyststeder i Søllerød inkl. Kersting & Wasserfall, tilstod kongen hende godt 13 rd. om året i compensation, samtidig med at sønnen fik et fripas. Med dette i hånden kunne han frit forlade sin fødestavn. Med stavnsbåndsløsningen 1788 fik alle bønderkarle ret hertil, dog først med fuld virkning fra år 1800. Vender vi os herfra til de implicerede bønder i Søllerød, kan vi for det første fastslå, at Christen Børgesen fik lov til at beholde det areal, han havde fået ved forrige inddeling, beliggende mellem skoven, indhegningen, Virums marker, Brede marker og Erik Svendsens lod ved Ørholm-Søllerød vejens østside. Da Børgesen gav tilsagn om at ville flytte ud – og Erik Svendsen også var med herpå – fik de hver et tilsagn på 150 rd. i flyttehjælp. Pengene kunne dog først blive udbetalt, når flytningen var en kendsgerning. Søllerød-præstens tidligere græsningsrettigheder i Geels skov ville man ved senere lejlighed ombytte med et stykke eng ved Vejlebroen ved Søllerød sø.¹¹⁵

Et par år skulle dog hengå, før alle brikker i puslespillet var kommet rigtig på plads. I tilgift opstod en række småproblemer, som landmålere

Matrikelkort over Søllerød by's mark 1810-11. Originalkortet findes på Matrikeldirektoratet. På en 20-30 år er sket en masse ændringer af ejerforholdene i Søllerød. Kun Lars Jensen Hjulmand på Attemosegård holder stand endnu.

Anders
Kongelig Skov

N. B. Johann

Anders

N. G. Mathiasen

N. G. Mathiasen

Kongelig Skov

N. G. Mathiasen

N. G. Mathiasen

Kongelig Skov

Anders

Kongelig Skov

Skov

N. G. Mathiasen

11

og landvæsenskommissærer brugte megen tid på at få løst. Hjulmand og husmand Lars Jensen fra Nærum skulle overtage en jordlod omkring den nuværende Attemosevej, som var blevet udlagt ved skovseparationen og som førhen havde tilhørt Anne Larsdatter. Lars Jensen ville gerne drive sin jord omkring kirkestien fra de tilsvarende bygninger i Søllerød, men det forudsatte, at Anders Andersen i Nærum ville give ham lov til at anlægge en kørevej på godt 600 m hen over sin mark. Og det ville denne ikke, medmindre han fik 8 rd. om året i erstatning, ytrede han ved et åstedsmøde 18/10 1781. Enden på det blev, at Lars Jensen blev flyttet ud på sin jord og fik den samlet »fra den såkaldte Attemose, langs med Thorsdam og Nærum markers vestside ...« plus noget eng i Attemose. Erik Svendsen og Hans Nielsen fik ved samme lejlighed deres jorder samlet langs Ørholm-Søllerød vejens østsider.¹¹⁶ Lars Jensen fik sin bygningshjælp og i tilgift noget bygningstræ fra skoven – med toppen i behold, bad han. Erik Svendsen fik også ja på sin ansøgning om at få udflytningshjælpen suppleret med bygningstræ – eller som han selv formulerede det: »Jeg beder derfor underdanigst, at denne nåde måtte lægges til den forrige ...«. ¹¹⁷ Derimod fik hverken han eller Christen Børgesen nogen erstatning for de stengærder, de havde sat eller de grøfter, de havde gravet på de fraseparerede lodder. Et sådant krav skulle have været fremført allerede ved mødet i september 1779, sagde Rentekammeret i sit afslag. Alle fik således lidt ud af det med undtagelse af degnen i Søllerød, Nic. Gothar Müller, hvis tilkæmpede græsningsret i Kirkeskoven ikke kunne opretholdes nu, hvor al jorden var blevet fordelt.¹¹⁸ Den besværlige Anders Andersen i Nærum kom heller ikke igennem med sit krav om et bedre hegn mellem sine lodder ved Kirkestien og Lars Jensens. Skovvæsenet gjorde ham her opmærksom på, at »langs med bemeldte skel ligger en bred stenbro, som kaldes Kong Valdemars Vej (og da) koster det Anders Andersen og de 2de øvrige benævnte mænd kun liden umage og bekostning at benytte sig af den gode og bekvemme lejlighed til et forsvarligt stengærdes opsætning

...«. ¹¹⁹ Sansen for fortidsmindernes værdi var åbenbart ikke så udviklet dengang.

*Holte overdrev
bliver nu endelig
udskiftet*

Omtrent samtidig blev det komplicerede spørgsmål om Holte overdrev endeligt løst gennem to møder 27. og 31/5 1780. Jacob Schnell på Holtegård afstod nogle moser på Femsølyng til skovvæsenet og fik i stedet et stykke jord på Holte bys mark, som Niels Christoffersens enke havde måttet afstå. Skovvæsenet fik hele den vestlige del af overdrevet, d.v.s. den østlige del af den nuværende Rude skov. Bønderne fik på deres side et par tørvemoser fra Holtegård, alt småkøret i de afgivne stykker og nedslag i deres skovskyldsafgifter. Desuden fik de underskoven i de to nye plantager Vejle og Højbjerg, hvis træerne ikke egnede sig til »forplantning«. De fremmødte bønder »deklarerede de med foranførte vilkår at være fornøjede.« Holte dog med den bemærkning, at man fortsat ville benytte vandet i Vejdammen. ¹²⁰

Trørød reguleres

Næste skovseparation gjaldt Trørød. Det skete ved åstedsmøde 11/9 1781. A. Hovard Grøn har i sin tidligere nævnte afhandling behandlet denne aftale, så derfor kan vi her nøjes med et par supplerende bemærkninger. Skoleholderen Peder Engels krav om tildeling af græsningsret blev afvist med den begrundelse, at han ikke kunne påberåbe sig status som rytterskolelærer og derfor ikke kunne komme i betragtning ud fra den nye udskiftningsforordning af 23/4 1781 om »jord-fællesskabets ophævelse ...«. ¹²¹ Den store ildebrand i Trørød 16/12 1781, som lagde 4 gårde og tre huse inkl. skolen i aske, fik på længere sigt den konsekvens, at gårdene nr. 4 Lars Olsen, 5 (A) Børge Nielsen, 5 (B) Saxe Jensen og 6 Ole Andersen nu blev udflyttet fra byen. De tre fik hver 80 rd. i hjælp, Lars Olsen dog 100 rd., da han på grund af skovseparationen skulle udflytte sin gård allerede samme forår (1783). ¹²²

*Status over
fællesskabets
ophævelse*

Det var på tide at gøre status, forekom det åbenbart det nye styre efter Guldbergs afsættelse i 1784. Amtmændene blev af Rentekammeret februar 1785 bedt om at fremskaffe »forklaringer« fra de lokale godsejere og myndigheder om fællesskabets successive afskaffelse. Det fremkaldte

fire indberetninger fra hhv. regimentsskriver Nørager, pastor Blicher i Søllerød, Schnell på Holtegård og Dronninggårds ejer siden 1781, stor-købmanden Frederik de Coninck. Nøragers beretning giver en meget nyttig status over forløbet, idet han om husmændenes situation skriver: »Husmændenes vilkår er omtrent ligesom førend udflytningen, især i de byer, hvor overdrev er til«. Holtegårds ejer er ret fortørnet over udskiftningens konsekvenser for ham og hans forgængere. Bønderne vandt, og Holtegård blev snydt, især gennem en ensidig, »ubillig og unaturlig« indhegningspligt. Pastor Blicher er prisværdig kortfattet. Om udskiftningen siger han: »Jorderne er med indbyrdes samtykke af byens lods-ejere udskiftet i min formand, hr. Trechows tid uden landmålingsforretning ...«. Frederik de Coninck fremhæver noget selvbevidst, hvor mange favne stengærder, han har ladet sætte, og benytter ellers lejligheden til at kritisere den alt for høje opstemning af vandet ved Frederiksdal. Det oversvømmer hans lave jorder.¹²³

*Holtes husmænd
klager over
udskiftningen*

I dette korte overblik over Søllerød sogn landbohistorie gennem 50 år skal den ellers så tavse husmandsbefolkning have det sidste ord. »Underdanigst Pro Memoria«. Sådan indledte 14 navngivne, men initialunderskrevne husmænd og husmandsenker deres henvendelse til Rentekammeret, hvori de gjorde opmærksom på, at de følte sig »højlig undertrykket ...« ved skovseparationen og udskiftningen, så at »vi nu aldeles ingen små kreaturer som forhen kan eller må holde, ja næppe en høne uden vi skal have den i stuen hos os ...«. Da »vi og desuden sidder med en temmelig familie af børn, som skulle fremdrages og i tiden kan blive til godsets byrde, nytte og tjeneste, så var det at ønske, at når det engang kom dertil, at Holte bys overdrev skulle deles blandt gårdejerne, om vi husmænd derved måtte være i nådigst erindring til et lidet stykke jord ...«. I modsat fald ville deres børn snart falde »det almindelige til byrde, da næringsveje mangler, hvorved små og uopdragne børn kan fortjene noget ...«. Det mest presserende behov var dog gærdselstræ til at lukke deres kålhaver med og tørv til at fyre med, når de ikke kunne få det

Erik Pauelsen: Ved Dronninggård ca. 1786. Dørstykke fra Håndværkerforeningen i København. I baggrunden kører herskabsvognen væk fra de Conincks palæ, mens pigen malker sine køer, der græsser på den indhøstede kornmark.

allerringeste fra bønderne heraf. »Disse vore begæringer til Det høje Collegii nådigste bønnhøring«, slutter deres henvendelse.¹²⁴ Det ses ikke af sagen, om de rent faktisk blev bønnhørt.

AFSLUTTENDE BEMÆRKNINGER

*Søllerød i et større
perspektiv*

Vi skal til sidst forsøge at sætte udviklingen i Søllerød i en større sammenhæng. Stavnsbåndstiden 1733-88 betegnes i de fleste værker som godsejernes og godslandbrugets absolutte storhedsperiode. Det var herfra, man holdt øje med udviklingen i foregangslandet England, det var her, man rådede over den nødvendige kapital til opdyrkning og modernisering af bedrifterne, og det var fra de lokale godskontorer, ordren til de hoveripligtige bønder og husmænd udgik om at møde til pligtarbejde på hovmarkerne. Stavnsbåndet var den fornødne sikkerhed for, at folk var på deres pladser, når der blev kaldt. Forskerne er også enige om, at den voksende hoveribyrd gjorde det vanskeligt for bønderne at passe deres egen bedrift. Det voksende skattetryk, enten man nu skulle betale i penge eller i kørselsarbejde for det offentlige, gjorde bestemt ikke bøndernes situation bedre, set ud fra gårdspladsens perspektiv. Fra egn til egn kunne der dog være store forskelle, og den seneste forskning har desuden påpeget, at bønderne ikke helt blev snydt for deres part af konjunkturstigningen efter 1750. Med 1780'ernes bondefrigørelse og den efterfølgende overgang til selveje, i de fleste tilfælde kombineret med udskiftning og udflytning, undergik bondebruget en gennemgribende modernisering på linje med herregårdenes tidligere udvikling.

*Bønderne i
Danmark har det
ikke lige slemt
overalt*

Det er nok rigtigt at sige, at Søllerød sogns bondehistorie i det 18. århundrede passer mindre godt ind i dette billede. Det kgl. godsejerstyre på Dronninggård var næppe så hårdhændet i sin fremfærd mod befolkningen, som private godsejere kunne være. Hoveriet er her på et tidligt tidspunkt blevet erstattet med en pengeydelse. Gårdene bliver

*Søllerød sogn nok
lidt atypisk*

overdraget bønderne i arvefæste 1766, en snes år tidligere end de fleste andre steder. Udskiftningen en 4-5 år senere hører også til blandt de tidligste eksempler på dette brud med en årtusindgammel tradition. Det er her de udefra kommende lodsejere, som går i spidsen, men bønderne følger med uden alt for mange ophævelser. At de må se med skæve blikke til denne konkurrence om de lokale ressourcer, der herigennem påføres dem, står dog ganske klart. Først vil Danneskiold-Samsøe og andre rigmænd have plads til deres rekreative udfoldelser, dernæst vil bylandmændene have deres jorder helt for sig selv, og endelig vil det kgl skovvæsen have indhegnet store skovarealer uden adgang for græssende kreaturer. Og husmændenes og skoleholderens mere eller mindre tilsikrede græsningsret på overdrevet kan ikke omplantes til det nye system.

Landliggerne giver konkurrence om jorden, men også beskæftigelse

Landsbyer som Søllerød, Vedbæk og i et vist omfang Nærum bliver fra 1740'erne et yndet tilflugtssted for københavnske landliggerne. Danneskiold-Samsøes og Saint-Germains slotsbyggeri i Søllerød og parret Caroline Mathilde/J. F. Struensees udbygning af Frydenlund, hvorved 3 bondegårde i Nærum nedlægges, er oplagte eksempler herpå. Byggeriet giver dog på den anden side beskæftigelse til den voksende husmands- og arbejderbefolkning, og det samme kan siges om de industrier, der etableres langs Mølleåen. Ferskvandsfiskeriet i de lokale søer og moser samt saltvandsfiskeriet fra Vedbæk giver også en del arbejde og dermed indtægt. Antagelig har bønderne i byer som Nærum og Holte tjent en del penge ved at sælge brænde og trækul på Kultorvet i København. Vejbyggeriet har fra 1760'erne også betydet en del for de lokale folk.

Det billede, der i det foregående er søgt stykket sammen af konfrontationen mellem lokale og udefra kommende interesser, skulle forhåbentlig kunne give et vist indtryk af udviklingen. Ved at bruge folketællingerne af 1787 og 1801, som cand.phil. Lars Scheving ved Byhistorisk Arkiv venligst har bearbejdet til formålet, skulle det være muligt at få et indtryk af, hvorledes den indre vækst i sognet forløb i samme periode.

Tabel 1: *Beboere i Søllerød sogns landsbyer 1787-1801*

By	Gårdmænd			Husmænd og arbejdere			Andre			I alt			
	M	K	B	M	K	B	M	K	B	M	K	B	
<i>Søllerød</i>													
1787	6	7	8	19	21	16	2	5	11	27	33	35 = 95	
1801	4	7	20	33	31	30	4	4	6	41	42	56 = 139	
<i>Øverød</i>													
1787	6	6	8	53	57	57	1	1	4	60	70	69 = 193	
1801	6	6	13	70	63	58	1		1	77	69	72 = 218	
<i>Holte</i>													
1787	6	5	13	58	69	63				64	74	76 = 214	
1801	8	5	23	90	67	71	1	1		99	73	94 = 266	
<i>Nærum</i>													
1787	8	8	15	64	69	58	3	2	6	75	79	79 = 233	
1801	6	8	25	86	87	80	3	4	2	95	99	107 = 301	
<i>Trørød</i>													
1787	7	7	24	35	34	28	1	1		43	42	52 = 137	
1801	9	9	28	23	28	27	1	1		33	38	55 = 126	
<i>Vedbæk</i>													
1787	2	3	4	43	35	29	6	5	13	51	43	46 = 140	
1801	2	4	6	33	34	47	2	2	5	37	40	58 = 135	
<i>De seks byer tilsammen</i>													
1787	35	36	72	272	285	251	14	14	34	321	335	357 = 1.013	
1801	35	39	115	335	310	313	12	12	14	382	361	442 = 1.185	
<i>Fremgang</i>													
i %	-	-	60	23	9	25	-	-	÷58	19	8	24	17

M = mænd. K = kvinder. B = børn

Gårdmandsbefolkningen udgør i ved begge tællinger ca. 15 %, husmands- og arbejderbefolkningen ca. 80 % og »andre« ca. 5 %. Hele sognet har en fremgang fra 1.357 til 1.618 personer eller + 20 %.

Dr. phil. Fridlev Skrubbeltrang siger i sit banebrydende værk fra 1940 »Husmand og inderste«, at den sjællandske landbefolkning 1787-1801 vokser med ca. 11 %, Københavns amt dog 15,5 %. Søllerød-byernes vækstmønster passer meget godt ind i dette billede.

Den tilsvarende ejendomsudvikling ser således ud:

Tabel 2: *Gård- og husstatistik 1682-1885*

Årstal og kilde	Søllerød		Øverød		Holte		Nærum		Trørød		Vedbæk		I alt	
	G	H	G	H	G	H	G	H	G	H	G	H	G	H
Markbogen 1682	5	9	6	10	7	20	12	10	7	3	6	5	43	57
Landvæsenets fremtarv 1758*	5		6		6		11		5		5		38	
Dronninggårds godsregnsk. 1771	5	13	6	22	6	18	12	26	6	13	4	25	40	117
Danske Atlas 1774	5	12	6	20	6	27	7	26	9	11	3	16	36	112
Nøragers forklaring 1785**	5	12	6	20	7	24	8	34	7	12	2	20	35	122

* Se ovenfor s. 48 ff. ** Se ovenfor s. 90.

Senest fra 1760'erne har den fastboende befolkning i Søllerød følgelig rådet over 40 bøndergårde og en godt 100 huse, de fleste af dem uden jord. Når folketællingen i 1787 alene for de 6 landsbyer opregner 224 familier, må mankoen henføres til det faktum, at mange familier boede under samme tag.

Det generelle indtryk er som sagt, at bondebefolkningen i Søllerød sogn var den svagere part i konkurrencen om de lokale ressourcer, selv om lovgivningen og myndighederne sørgede for, at de fraseparerede jordstykker blev erstattet i penge. Det forekommer dog, som om bønderne efterhånden klarer sig bedre. I tiden 1766-1790 forekommer kun

40 ejerskifter på sognets gårde, og da i langt de fleste tilfælde ved, at en søn overtager gården, medens forældrene går på aftægt i et hus på gårdens grund. Det er som så ofte påpeget husmands- og arbejderbefolkningen, som har sværest ved at stå sig i kampen om ressourcerne.

NOTER

Anvendte forkortelser: DK: Danske Kammer, 4. bureau – Dok.: dokumenter – FDGR: Frederiksdal og Dronninggård godsregnskaber – KA: Københavns Amts arkiv – KS: Publikationen Kronens skøder – LAS: Landsarkivet for Sjælland – MA: Matrikelarkivet – RA: Rigsarkivet – Rtk.: Rentekammeret – SB: Søllerødbogen – Skb.: Skøde- og pantebøger for Københavns Rytterdistrikts birk.

1. Københavns amts rytterdistrikts birk blev som den lokale retsinstans oprettet ved kgl. resolution (res.) af 7/7 1721 og eksisterede frem til 1819, da det deltes i et nordre og søndre birk. Ved kgl. res. af 8/2 1732 blev Søllerød sogns bøndergods henlagt under birketinget.
2. Om matriklen af 1688, se Henrik Pedersen: De danske Landbrug, 1928.
3. Se nedenfor s. 19ff.
4. Iflg. Gunnar Olsen: Hovedgård og bondegård, 1957, s. 304, skete det ved en sammenlægning af de to ejendomme Rudegård og Tangegård.
5. Se nærværende forf.s artikel i Landbohistorisk Tidsskrift 1983, s. 43-75: Dansk landbrugsudvikling i det 18. århundrede.
6. Om denne ejendommelige person, se Hans Ellekilde: Landsdommer Ulrik Luft, SB 1958, s. 57-72.
7. Dok. om Søllerødgårds ejendoms historie findes bl.a. på RA.Rtk. 2215-23. Skøder til kongen på Søllerødgård.
8. Se herom Nystrøm, s. 558-561.
9. RA.Rtk. 2212.212 Koncepter og indlæg til skødeprotokollen 1732-74.
10. LAS. EDB-registrering af Sjæll. landstings skødeprotokol P6, 537 og P7, 281, 285.
11. LAS. Skb. D 1, folio 133.
12. LAS. Sjæll. landstings skb. nr. 7, folio 319 og 373.

13. RA. FDGR. 1743. Kgl. res. af 17/10 1742.
14. do. 1763.
15. do. 1753-54. Fæstebrev af 1/5 1753.
16. LAS. Skb. D 1, folio 133, 15/5 1755.
17. LAS. Skb. D 1, folio 204.
18. RA. FDGR for vedkommende år.
19. KS bd. V, s. 539f. jfr. RA. Rtk. 2215.23 har skøde og beskrivelse af Bechmanns gård dat. 16/6 1764.
20. LAS. Skb. E 2 17/8 1778.
21. Se nedenfor s. 32.
22. RA. FDGR 1754-55, 20/9 1755.
23. Se herom Svend Balslev: Utrykte kort, som findes i Matrikelarkivet. SB 1972, 2. 114-117.
24. Prospektet bl.a. gengivet hos Jørgen Bird: Omkring Kirkestien fra Nærum til Søllerød. SB 1979, s. 107.
25. LAS. Skb. D 1, folio 209.
26. LAS.KA. Breve fra forvalteren på Frederiksdal og Dronninggård godser. Forvalter Laurs Nielsen til amtmanden 12/9 1753.
17. MA. Luxdorph-sagen.
28. KS V, s. 418. Der indgik også i arrangementet nogle fiskedamme og 4 små damhuller på Holte overdrev mod en årlig afgift på 1 rd. 32 sk. til kongen og 3 rd. til bønderne.
29. MA. Luxdorph-sagen: Koncept til skr. fra Balle til Landmålingsarkivet 25/10 1764 jfr. Rtk. til Balle 15/9 1764.
30. KS V, s. 565f.
31. Hans Ellekilde: Chr. Colbjørnsen og Nærum. SK 1951, s. 30.
32. KS V, s.280. PN fik i stedet et ugehus på Nærum gade.
33. LAS Skb. D 1, folio 416, skøde af 11/12 1749.
34. RA. FDGR 1753-54. Dateret 25/7 1754. Om Trørød skole, se nedenfor s. 33.
35. Ingrid Markussen: Prinsesseskolerne i Søllerød sogn 1721-1823. SB 1971, s. 35.
36. RA. FDGR 1753-54.
37. RA. FDGR 1757-59, jfr. Nystrøm, s. 334.
38. LAS Skb. D 2, folio 659, skøde af 14/2 1766, jfr. kgl. koncession af 1/4 1766. I indfæstning betalte han 20 rd.
39. KS IV, s. 699. Bevilling af 18/8 1729 til højesteretsassessor Rasmus Rasmussen.
40. LAS. EDB-registrering af Sjæll. landstings skb. P 7, folio 72. De flg. belåningsoplysninger er ligeledes hentet herfra.
41. RA. FDGR 1746. Rtk. til amtmanden 3/12 1746.

42. KS V, s. 410f. 23/11 1754.
43. KS V, s. 421, 8/9 1755 resp. s. 439 22/3 1757.
44. LAS. KA. Breve fra regimentskriveren ved II. halve københavnske distrikt 1773-74.
45. Et brændevinseftersyn på Holtegård 1760 afslørede en ulovlig kedel og herfor fik Reventlow en mulkt på 40 rd., at fordele mellem sognets fattige (1/4) og de eftersøgende embedsmænd.
46. RA. FDGR 1765. P.M. fra Rtk. til amtmanden 8/6 1765.
47. Jfr. nedenfor s. 90.
48. RA. FDGR 1754-55 jfr. ovenfor s. 26.
49. Se ovenfor s. 28.
50. KS V, s. 720.
51. Sagens akter findes på RA. Rtk. 2212-74 Koncepter og indlæg til ekspeditionsprotokol nr. 23, 1757-58 jfr. KS V, s. 452, 23/5 1758.
52. KS V, s. 603.
53. RA. FDGR 1760 jfr. samme 1754-55.
54. LAS. Skb. D 2, folio 802.
55. LAS. Skb. E 1, folio 97.
56. Domsudskriften findes på RA. FDGR 1742.
57. Sst. 1753-54.
58. Sst. 1745.
59. Sst. 1758, 12/12 1758.
60. Sst. 1768-70.
61. Hans Jensen: Dansk jordpolitik 1757-1919, I, 1936, s. 20-35.
62. Sst., s. 36-47.
63. RA. Rtk. 431.12 Indkomne betænkninger om spørgsmål til landvæsenets fremtarv og nytte i h.t. cirkulære af 3/12 1757. A. Sjælland, I-VII.
64. P. Hansen: Nogle historiske optegnelser, især om Københavns rytterdistrikt, 1866, s. 31-35.
65. Sst., s. 25f.
66. LAS. Skb. D 2, folio 804-808.
67. Hans Jensen, anf. værk, s. 48-64.
68. RA. Rtk. 432.39 Indkomne betænkninger om spørgsmål til landvæsenets forbedring i h.t. cirkulære af 30/4 1768. A.B. (Sjælland), I-IV.
69. LAS. Skb. D 2, folio 804.
70. LAS. Skb. E 1, folio 39.
71. Sagens akter findes på RA. Rtk. 432.24 Journalsager nr. 601-700.
72. RA. Rtk. 2334.12 Journalsager 1771-73.

73. LAS. KA. Korrespondance vedr. landvæsenet 1770-80.
74. Sst.
75. Se ovenfor s. 32.
76. Se nedenfor s. 71.
77. LAS. KA. Breve fra regimentsskriveren ved II. halve københavnske distrikt. P.M. fra Nordenberg til amtmanden 6/9 1773.
78. Sst.
79. LAS. KA. Rtk. breve 1765-72.
80. Sst., nr. 630, 27/5 1771.
81. LAS. Skb. E 1, folio 96.
82. Se herom C. Rise Hansen og Axel Steensberg: Jordfordeling og udskiftning, 1951, passim.
83. RA. Rtk. 231.3 DK Relations- og resolutionsprotokoller 1771. Forestilling af 12/7 1771.
84. RA. Rtk. 2334.9 Journalsager 1771-73, nr. 183.
85. LAS. Skb. E 1, folio 201.
86. RA Rtk. 2334.9, nr. 127, 2/9 1771.
87. RA. Rtk. 231.3 Resolutionsprotokol nr. 110, 24/9 1771.
88. RA. Rtk. 2334.9.
89. RA. Rtk. 2334.11 Journalsager 1771-73, nr. 727 resp 914.
90. LAS. KA. Rtk. breve 1765-72, nr. 659, 20/12 1771.
91. RA. Rtk. 2334.9, nr. 298.
92. Se nedenfor s. 89.
93. Taksationsforretningen findes på RA. FDGR 1771.
94. Sst. Bilag til regnskabet.
95. Edv. Holm: Danmarks-Norges historie, IV:1, 1902 s. 55 f.
96. Edv. Holm: Kampen om landboreformerne, 1888, s. 26 jfr. Hans Jensen, anf. værk, s. 104-106.
97. RA. FDGR 1772. Res. fra DK 6/10 1772.
98. Sst., 1773. Fru Longueville til DK 30/11 1772.
99. Nystrøm s. 444 (citater fra Luxdorfs dagbøger).
100. FDGR 1773. P.M. til DK fra forvalteren 30/1 1773.
101. Sst., 1772 og 1773.
102. Sst. 1773.
103. LAS. KA. Brandtaksationer vedr. Søllerød m.fl. sogne.
104. LAS. Skb. E 1, folio 300.
105. LAS. KA. Breve fra regimentsskriveren ved II. halve københavnske distrikt 1777-78.

106. Sst., 22/9 1777.
107. Sst. Indberetning til regimentsskriveren 31/8 1778.
108. LAS. Skb. F 1, folio 205.
109. LAS. Dok. vedr. landvæsensprotokollen for Smørum m.fl. sogne.
110. LAS. Skb. F 1, folio 405.
111. LAS. KA. Dok. til landvæsensprotokollen vedr. Smørum m.fl. sogne.
112. Se ovenfor s. 74.
113. Hans Jensen, anf. værk, s. 107f.
114. Svend Balslev, anf. værk, nr. 2872.
115. LAS. KA. Dok. vedr. landvæsensprotokollen for Smørum m.fl. sogne.
116. RA. Rtk. 2481.123 Journalsager 1782-83. P.M. fra amtmand Scheel-Plessen 5/2 1782.
117. Sst. Erik Svendsen til Rtk. 21/3 1782 – Rtk. til amtmanden 30/3 1782.
118. LAS. KA. Rtk. breve 1781, nr. 150, 9/6 1781.
119. RA. Rtk. 2481.114 Journalsager 1781-82, nr. 303.
120. LAS. KA. Dok. til landvæsensprotokollen for Smørum m.fl. sogne.
121. Om samme skoleholders noget triste skæbne, se Ingrid Markussen, anf. værk, s. 59-73.
122. LAS. KA. Rtk. breve 1782-84, nr. 9, 5/3 1783. Derimod fik Lars Olsen ikke tildelt brandhjælp, da hans ansøgning ikke var gået kommandovejen.
123. RA. Rtk. 2485.6 1773-1809 Indberetninger om forbedringer i landvæsenet og fællesskabets ophævelse. København og Roskilde amter.
124. RA. Rtk. 2481.175 Journalsager nr. 53.

Jeg takker cand. phil. Lars Scheving, arkivmedarbejder ved Byhistorisk Arkiv for det store arbejde, han har nedlagt i en komplet udskrivning af folketællingerne for Søllerød sogn 1787-1840 og for hans forberedende undersøgelsesarbejde i de offentlige arkiver. Desuden takker jeg arkivleder ved Esbjergs byhistoriske arkiv, cand. phil. Jørgen Dieckmann Rasmussen for nyttige arkivoplysninger i tilslutning til hans værk fra 1977: »Bønderne og udskiftningen. En undersøgelse af udskiftningen i det københavnske rytterdistrikt med særlig benblik på bøndernes holdning«.

Også en tak til arkivleder, cand. phil. Niels Peter Stilling for venlig bistand med at finde egnet billedstof frem af Byhistorisk Arkivs rige og velordnede samlinger.

Dagliglivet på Havarthigården i 1870-80'erne

Af Bodil K. Hansen

Det har været meget få kvinder beskåret – som Hanne Nielsen fra Havarthigården – at være kendt i det ganske kongerige i levende live og at blive husket ved 100 og 150 års dagen for fødselen.

I en stadig læseværdig artikel i Søllerødbogen fra 1945 betegnes Hanne Nielsen som »Danmarks dygtigste Bondekone«. En særdeles ærefuld betegnelse, når man erindrer sig andre af datidens stovte koner, med børneflokke der ofte nåede den halve snes, og som samtidig med omsorgen for børnene udførte et omfattende arbejde i køkken, i stald og på mark. Hanne Niensens berømmelse skyldes dog ikke varetagelsen af disse alsidige kvindeopgaver, men hendes arbejde inden for dansk mejeribrug.

Indtil andelsmejeriernes gennembrud i 1880'erne var arbejdet med fremstillingen af oste- og smørprodukter et kvindearbejde. Viden om arbejdsprocesserne var gennem generationer blevet overgivet fra den ældre til den yngre kvinde, og mængden af produkter svarede til det enkelte gårdhusholds behov. Fra midten af forrige århundrede påpegede foregangsmænd inden for landbruget imidlertid, at der med stor fordel kunne satses på en større produktion af smør og ost. Et marked var under udvikling i de ekspanderende byer, hvor bybefolkningens købekraft var gunstig under datidens gode konjunkturer. For Hanne Nielsen blev dette en udfordring af rang. Hun nøjedes ikke med som tidligere at

bygge på sin mors eller andre kvinders erfaringer ved mejeriarbejdet, hun søgte derimod ny viden og faglig dygtiggørelse fra alle tænkelige kanaler: på herregårde, inden for den videnskabelige forsøgsvirksomhed, gennem Landhusholdningsselskabet, og som noget ret enestående foretog hun udenlandsrejser og besøgte datidens mest kendte smør- og oste-producenter.

Hjemme på gården arbejdede hun intenst på at fremstille forskellige og stadig mere forfinede oste- og smørtyper. Varerne sendtes til udstillinger inden for såvel som uden for landets grænser, alle steder var hun en sikker præmietager. Arbejdet blev udført under Hanne Niensens ledelse af skiftende mejerielever, som søgte oplæring på gården.

*Hanne Nielsen og
datidens kvinderolle*

Den foretagsomhed, der er karakteristisk for Hanne Nielsen, forekommer ekceptionel for en kvinde i datiden, i hvert fald har historien hidtil, i altovervejende grad kun berettet om initiativrige mænd. Umiddelbart synes det, som om Hanne Nielsen brød med den traditionelle kvinderolle og trængte ind i en verden, der ellers kun var tilgængelig for mænd.

Meget har der været skrevet om Hanne Nielsen, uden at man dog opnår fornemmelsen af at være helt færdig med hende. I datidens samfund var mænd favoriseret gennem lovgivningen. De havde blandt andet valget, de kunne indgå kontrakter, og i ægteskabet havde *de* alene rådighed over formuen. Disse regler betød, at det hovedsagelig var mænd, der repræsenterede familien udadtil. Modsat er det en almen antagelse, at kvinderne tegnede hjemmets indre forhold. Hvis denne antagelse holder, rejser spørgsmålet sig om, hvordan Hanne Nielsen klarede sig i de sammenhænge uden for hjemmet, som hun søgte ind i? Stødte hun f.eks. aldrig på modstand i kraft af sit køn, og hvordan var overhovedet det hjemliv, der udspandt sig på gården?

Et lille indblik i disse spørgsmål kan der fås ved et materiale, der nylig er dukket frem. Det gælder dels Hanne Niensens optegnelser over eleverne, samt nogle regnskabsoversigter, opskriftsbøger m.v. Dels nogle

Hans Nielsens fødehjem. Gården blev købt af Hans Nielsens far i 1804 for 1300 rigsdaler. I 1847 overtog Hans Nielsen ejendommen. Søllerød Byhistoriske Arkiv.

dagbogsoptegnelser fra 1877/78, dels breve til og fra Hanne Nielsen og endelig nogle avisartikler fra begyndelsen af 1880'erne.¹ Oplysninger om Hanne Nielsens slægt, hendes rejser og æresbevisninger skal ikke gentages her, udover det der er nødvendigt for sammenhængens skyld, idet der kan henvises til Søllerødbogen fra 1945.

I 1848 var den 19-årige Hanne (1829-1903) blevet gift med gårdmanden Hans Nielsen (1822-1902), der havde overtaget forældrenes gård året før. Hans Nielsen må betegnes som en initiativrig og foretagsom bonde. Allerede fra de første år som gårdejer søgte han at opnå det størst mulige udbytte af jorden ved at satse på både kornavl og husdyrbrug.

Hans Nielsen

Gårdens oprindelige areal på 99 tdr. l. blev i 1871 udvidet ved et tilkøb på 26 tdr. land. Trods gårdens 125 tdr. land betegnede det førende landbrugsfaglige blad »Ugeskrift for Landmænd« i 1876 gården som en »mindre Ejendom«. Indtægterne fra gården suppleredes endog ved, at Hans Nielsen oprettede og drev et teglværk inden for gårdens område. Af tjenestekarle og mandlige medhjælpere var der i regelen fra fem til otte.

I 1850 fik Hanne og Hans Nielsen deres førstefødte og eneste barn, en datter, der fik navnet Ane Nielsen. At Hanne Nielsen kun fødte et eneste barn var usædvanligt i datiden, hun har alene af denne årsag haft mere tid og flere kræfter til at sætte ind på andre opgaver end flertallet af datidens øvrige gårdmandskoner.

I året forud for ægteskabets indgåelse havde Hans Nielsen bortforpagtet mælken, sandsynligvis fordi han ikke havde en kone, der kunne varetage arbejdet. Denne ordning generede Hanne Nielsen, og i 1853 foreslog hun sin mand, at hun overtog mælken på samme betingelser som forpagteren. Hendes »forpagtning« viste sig hurtigt at svare regning. Allerede fra 1856 havde hun fast kontakt til en osthandler i København, og fra 1875 drev hun sit eget udsalg i Industriudstillingsbygningen i København.

Arbejdsdelingen på gårdene

Arbejdsdelingen på Havarthigården var således fra 1853 den tilsvarende, som var gældende på andre gårde: At konen og tjenestepigerne tog sig af småkreaturerne, kvæget, malkningen, fremstillingen af mælkeprodukterne og husets indre gøremål, medens manden og karlene tog sig af det udvendige arbejde. Med hensyn til det kvindelige arbejde på gårdene er det karakteristisk, at det ikke kan betegnes som husholdning i snæver forstand, det var derimod ligesom det mandlige arbejde en del af produktionen, og det var indtægtsgivende. En så gennemført arbejdsdeling betyder, at man, med en vis rimelighed, kan tale om to selvstændige produktionsenheder på gårdene. I Hanne og Hans Niensens tilfælde førtes dette mønster måske blot mere konsekvent igennem end på andre

gårde, idet hver førte regnskab udadtil over de produkter, der solgtes, og som hver især havde ansvar for, men de førte også regnskab indbyrdes mellem hinanden. Fælles med andre gårde var, at mand og hustru var arbejdsledere over for henholdsvis karle og tjenestepiger samt over for eventuelle sønner og døtre.

I de første år i ægteskabet udførte Hanne Nielsen arbejdet på gården ved hjælp af tjenestepiger, men snart efter begyndte hun at optage kvindelige elever. Betegnelsen elever vækker associationer til institutionaliserede uddannelser, adgangen til sådanne blev dog først i en langt senere periode tilgængelig for kvinder. Der var dog *en* uddannelse, der havde været åben lige fra 1836, idet »Det kongelige danske Landhusholdningsselskab« i dette år havde oprettet en to-årig lærlingeinstitution for kvindelige mejerielever. Efter ansøgning kunne kvinder opnå en gratis oplæring i faget på særlig udvalgte herregårde, hvor der var en kyndig mejerske, der kunne forestå oplæringen. Landhusholdningsselskabet blev også opmærksom på, at Havarthigården ville være egnet som lærested, og fra 1866 modtog Hanne Nielsen elever fra Selskabet. Efter endt læretid modtog kvinderne et lærebrev, der betød, at de kunne nedsætte sig som faglærte mejersker.

Mejerske uddannelsen

Et er selv at forestå et arbejde, noget andet er det at videregive sin kunnen. Om Hanne Niensens udenlandsrejser har det ofte været fremhævet, at hun søgte oplysning om mejeritekniske finesser, af brevene fremgår det imidlertid, at rejserne også tog sigte på elevuddannelsen. I 1868 ansøgte Hanne Nielsen f.eks. Landhusholdningsselskabet om et rejselegat til Norge. Hendes formål var at søge viden om fremstillingen af Myseost, og som hun skriver: »Paa samme Rejse er det dernæst min Hensigt blandt andet at besøge Meieriskolen paa Ellinggaard, hvor jeg kunde ønske at gøre mig bekendt med Ordningen af Elevernes Oplæring med mere ...«. Mejeriskolen på Ellinggård var oprettet af »Det kongelige Selskab for Norges Vel«, – et søsterselskab til »Det kongelige danske Landhusholdningsselskab«. De erfaringer, Hanne Nielsen blev

bekendt med på denne skole, var, at den sigtede på at dygtiggøre gårdmandsdøtre til at forestå *alle* arbejdsprocesserne inden for mejerivæsenet. Uddannelsen var to-årig, der blev optaget fire elever hvert år, således at kvinderne arbejdede i et begynder- og i et videregående hold. Oplæringen var baseret på praktisk arbejde, og i relation hertil fik eleverne oplæring i at føre regnskab over mælkmængden og over udbyttet af mejeriprodukterne ved forskellige arbejdsmetoder.² På en anden rejse til England i 1869 erfarede Hanne Nielsen, at mænd deltog i malkningen, noget der var uhørt i datidens Danmark, »... om det saa er den unge Søn, saa har han sin Malkekjole og sad noksaa godt og malkede«.

Med disse indsigter kunne Hanne Nielsen udbygge sine planer om oplæring af kvinder i mejerivæsenet, og efterhånden modtog hun også mandlige elever på gården. Lærlingeinstitutionen blev også drøftet med Th. R. Segelcke, (1831-1902) der var mejerikonsulent for Landhusholdningsselskabet. Disse drøftelser førte til, at Segelcke udarbejdede en speciel rubriceret regnskabsbog til brug for gårdens elever, nemlig *Mejeridagbog for Havarthigaard af Th. Segelcke. 1. udgave 1870*. I 1876 udkom bogen i andet oplag. Ved at føre regnskab over udbyttet og oplysninger om vægt, tid, varme- og kuldegrader fik eleverne et materiale, der kunne være dem til hjælp og støtte, når de selv skulle lede arbejdet. Og Hanne Nielsen søgte utvivlsomt at bibringe eleverne det bedst mulige grundlag for deres fremtidige arbejde. Blandt hendes efterladte papirer findes der en hel del osteopskrifter. Disse opskrifter blev eleverne opfordret til at skrive af. Tre sådanne elevoptegnelsesbøger er tilgængelige i lokalhistoriske arkiver.³ Bøgerne indeholder fra 11-16 osteopskrifter samt anvisning på smørfremstilling.

Hanne Niensens dygtighed blev meget hurtigt kendt, og Havarthigården et søgt lærested. I alt fremgår det af en bog, som Hanne Nielsen førte over eleverne, at 1009 personer modtog undervisning på gården. Som det kan ses af nedenstående tabel, var interessen for den viden, der kunne opnås, ikke lige markant i hele Hanne Niensens levetid.

Mejerielever fotograferet i 1873 foran Havarthigård, på dette tidspunkt var arbejdet endnu et udpræget kvindearbejde. Manden yderst til venstre må være en af Hans Niensens medhjælpere, da hans snavsede tøj næppe ville kunne tolereres i mælkekælderen. Hanne og Hans Nielsen og deres barnebarn står yderst til højre. Søllerød Byhistoriske Arkiv.

Mejerielever på Havarthigården 1866-1903

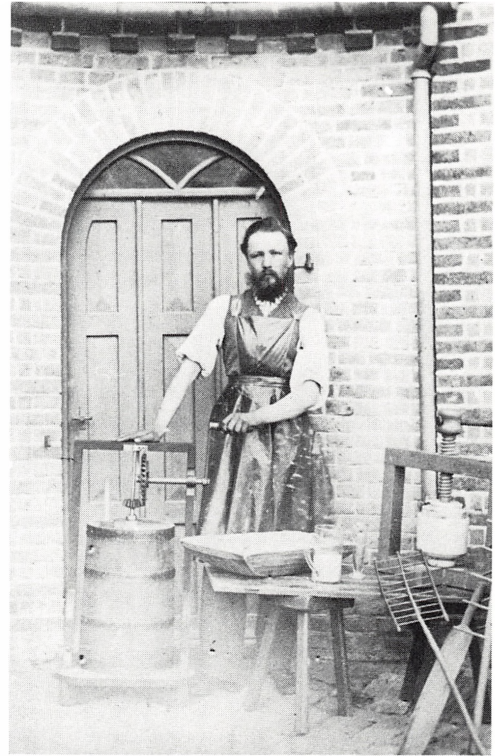
År	Elever		Ophold på Havarthigård		Elevernes hjemsted				Honorar til H. N. i kr.
	i alt	elever	over 1 md.	under 1 md.	Dan- mark	Skandi- navien	Andre lande	uoplyst sted	
1866-75	219	44	147	70	144	24	1	50	30.650
1876-85	520	207	216	302	280	88	12	141	35.316
1886-94	217	93	42	173	51	50	22	94	7.609
1895-1903	53	20	1	51	5	3	3	42	1.346

I perioden 1866-1875 blev interessen for at søge Havarthigården vakt, og mejeriarbejdet var endnu et udpræget kvindearbejde. I 1872 optog Hanne Nielsen tre mandlige elever, i 1873 ti, i 1874 fem, i 1875 var der 26 mandlige elever, og udviklingen gik stadig stærkere. Når mændene på dette tidspunkt søgte ind i dette kvindelige arbejdsområde, så skyldes det, at landbruget omkring 1875 var kommet ind i en afsætningskrise for korn, hvorfor det blev påkrævet at skaffe flere indtægter gennem mejerivæsenet. På Havarthigården viser dette sig ved, at 40 pct. af eleverne var mænd i perioden 1876-1885. Mejeriarbejdet var simpelt hen blevet for økonomisk rentabelt til, at mændene ville lade ansvaret hvile på kvinderne alene. Nye metoder blev søgt. I 1882 blev det første andelsmejeri opført, og omkring 1886 var andelsmejeriets forrang for hjemmemejeriet en kendsgerning. Sideløbende med mejerierne blev der åbnet nye muligheder for mænd til at opnå indsigt i mejeristvirksomheden, og snart overgik det ledende mejeriarbejde til mænd. Hermed mistede Havarthigården sin tiltrækning. Fra 1894-1903 var der kun 53 elever på gården.

Et andet karakteristiske træk, der kan ses i tabellen, er, at flere og flere elever søgte et kort ophold under en måned på Havarthigården. I den første periode fra 1866-75 opholdt de fleste kvindelige elever sig fra ½-2 år på gården, men gradvist blev opholdene kortere. Et meget almindeligt ophold på gården varede 8 eller 14 dage. Disse korte kurser blev søgt af allerede uddannede mejersker, der søgte indsigt i Hanne Niensens særlige finesser. Hertil kommer, at så godt som *alle* mændene kun opholdt sig på gården i sådanne korte perioder. Mændene havde i regelen et landbrugsskoleophold bag sig eller en uddannelse fra Landbohøjskolen. Af særlig interesse skal det fremhæves, at der i årene 1872-84 var 43 gårdmandskoner, der søgte vejledning hos Hanne Nielsen. De var på gården fra 4-8 dage. Gårdmandskoner kendetegner sig ellers ikke ved at forlade hus og hjem, end ikke i korte perioder, men i disse år blev der sat *meget* ind på en faglig oplæring og dygtiggørelse.

Tendensen til at flere og flere søgte et kort ophold på Havarthigården

Mejerielev fotograferet sammen med smør- og osteredskaber. Arbejdet med mejeriprodukter blev længe betragtet som et kvindagtigt arbejde, som mændene ikke ville deltage i. Først da arbejdet blev rentabelt, begyndte mændene at vise interesse for faget. Mejerieleven ovenfor er sågar iført et forklæde, der er helt identisk med det, de kvindelige elever bar. Søllerød Byhistoriske Arkiv.

*Udgifter ved et
ophold på
Havarthigården*

kan skyldes, at der i datiden var mange andre muligheder for at få indsigt i mejerivæsenet, men det kan også skyldes, at prisen for et ophold hos Hanne Nielsen var betydelig. Den store søgning til gården betød, at der kunne forlanges en ret høj betaling af eleverne. Landhusholdningsselskabet betalte 80 kr. for en to-årig elevplads. Det har Hanne Nielsen åbenbart ikke fundet tilstrækkelig. I 1870 frasagde hun sig Selskabets elever til fordel for de elever, der selv søgte Havarthigården som

lærested. Et års oplæring for disse elever kostede 300 kr., og for kortere perioder betaltes der forholdsvis mere. En måned kostede 50 kr. og en uge 20 kr. Men i øvrigt kunne priserne for den samme tidsperiode variere fra 10-30 kr. flere gange inden for et år.

Sådanne priser betyder, at kun ret velstillede folk har haft mulighed for at søge oplæring på Havarthigården, og selv om eleverne har fået kost og logi, så var de godt 3000 kr. pr. år indtil 1885, som elevbetalingen indbragte, en betydelig sum i datidens Danmark.

Som det fremgår af elevfortegnelsen, var der mange elever samtidig på gården og elever fra både ind- og udland. Et sådant indtryk af unge mennesker måtte kræve visse retningslinier i det daglige samvær. Hanne Nielsen må da også have fundet det fornødent at opslå nogle ordensregler i køkkenet, idet der findes en fint udarbejdet liste af regler. Det fremgår heraf, at eleverne måtte være villige til at deltage i alt det arbejde, der forlangtes, hvilket betyder, at eleverne ikke blot kunne nøjes med at deltage i mejeriarbejdet, som de var kommet for at lære, men de måtte også deltage i den daglige madlavning og rengøring. For Hanne Niensens eget vedkommende var dette en fordelagtig ordning, idet hun ikke behøvede at have tjenestepiger, og for de unge kvinder betød det, at arbejdssituationen i meget høj grad blev i overensstemmelse med den, de kunne formodes at få, hvis de senere selv skulle lede arbejdet på en gård. Præcision og renlighed var også krav, der blev stillet til eleverne. De skulle møde i køkkenet en halv time efter morgenopringningen iført bomuldskjole, være vaskede og have håret redt. – Den personlige hygiejne har åbenbart ikke været mere almen, end at der var behov for at gøre opmærksom derpå. Også elevernes fritid søgtes reguleret, idet der henstilledes til, at de opholdt sig i spisestuen, og der satte sig nærmere ind i sager vedrørende mejerivæsenet.

Det var således arbejdet, der fremfor alt stod i centrum på Havarthigården. Tilskyndelse til kulturelle eller andre samfundsmæssige opgaver synes der ikke at have været på gården.

Til hjælp ved tilsynet af eleverne havde Hanne Nielsen datteren Ane, der i 1869 var blevet gift med en fætter, Jens Chr. Jensen. Det unge ægtepar bosatte sig på Havarthigården sammen med forældrene, og madam Jensen, som datteren kaldtes, overtog ledelsen, når Hanne Nielsen ikke var til stede.

Det daglige liv med dets omfattende arbejdsopgaver og skiftende elever skal nedenfor belyses gennem en dagbog, der blev ført af Marie Christiansen fra Falling sogn syd for Århus. Marie Christiansen var datter af en lærer og født i 1857. Efter konfirmationen havde hun plads som tjenestepige på en gård, var derefter mejerielev på Tølløsegård ved Holbæk i to år, og som afslutning på denne elevtid søgte hun i 1877 ophold hos Hanne Nielsen.

Mit livs begivenhed paa Havarthigaard 1877

Af Marie Christiansen⁴

7. December

*Marie Christiansens
dagbog*

Jeg har nu været her paa Havarthigaard siden den 5. November, da jeg ankom til Madam Nielsen i hendes Udsalg i Industriudstillingsbygningen. Hos hende var jeg fra Kl. 2 og til vi rejste her ud om Aftenen. Jeg kjente ingen i Kjøbenhavn, og derfor kunde jeg ikke komme omkring i Byen, jeg blev ogsaa meget venligt modtaget, men en Ting blev jeg lidt flov over, for hun sagde til mig om at tørre Støvlerne af, men det har jeg siden faaet at vide, at det er noget som hun siger til enhver, saa hentede de os paa Stationen, og vi kjørte saa hjem i en lukket Vogn, en Mejeriske var med Hjem som har lært hos Madam Nielsen og hedder Anna Kønig, hun har Plads i Sverrig, hun rejste Dagen efter igjen.

Der ere 9 Elever her nu, to Mejerister Bjuk som var fra Finland, og

Marie Christiansen (1857-1934). Udlært meyerske fra Tølløsegård ved Holbæk og elev hos Hanne Nielsen 1877-78. Fungerede derefter som meyerske på Sønderbygård ved Fredericia, indtil hun i 1881 blev gift med en smed. Billedet er udlånt fra Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn.

Nielsen som var her fra Sjælland og Dorte Larsen fra Glostrup Station som var en rar Pige ere rejste, siden jeg er kommen, og to ere komne, – en Svensk Meyerske ved Navn Karna Olson og Karoline Jørgensen.

Jeg deltager her i alt Arbejde, vi skifter hver Lørdag, jeg har nu været Tørra Pige, Spisekammer moer, Stuepige og mit Nuværende Arbejde, Ostepige. Jeg begynder nu straks om Morgenen, at vende Oste til der

bliver kaldt paa mig, og jeg skal ud og kjærne, vi kjærner med Haandkraft saa jeg faaer gjerne Sveden ud hver Morgen, saa drikker vi The og spiser Smørbrød til, saa gaar jeg igjen til Ostene til jeg er færdig, saa vasker jeg Gulv i Mælkekjælderens – ligger paa Knæene og vasker med en Hosesok, men jeg stjæler mig gjerne til at bruge Gulvskruppen, i den lille ostekjælder vaskes ogsaa hver Dag, i Rokfort- og Sveits- og Sulekjælderens vendes Osten kun hveranden Dag og Gulvet vaskes i Rokfort- og Sveitskjælderens hver Onsdag.

Vi har her Navne paa Værelserne, Lille Danmark, Store Danmark, Sverrig Valhal, det er Navnene paa Elevernes Værelser. Tivoli kaldes et vist Sted, som vi gaaer hen naar vi trænger dertil.

Mejeriudstilling

Nu i dag har Madam Nielsen Oste paa Udstilling,⁵ fire Øverød, nydelige Oste, fra August Maaned ikke røgte, hun faar naturligvis nok Præmie. Hun var lidt gnaven i dag over nogle Oste som vare for vaade, hver Dag tager hun til sit Udsalg i Kjøbenhavn.

Jeg har i dag faaet et par Sko købt, 6 Kroner jeg trængte saa haardt til Dem for at spare mine Bronel Sko.

Den 8. December

Idag har vi ikke koft Myseost paa Grund af, at Madam Nielsen rejste til Kjøbenhavn Kl. 10½.⁶ Karoline Jørgensen gav Chokolade i Eftermiddag saa vi havde et lille Gilde. Jensen og Madam Jensen ere paa Teateret saa vi ere ene hjemme iaften og holder Bal i Vaskehuset, og der kommer to Mejerister iaften, og nu har vi travlt med, at udregne hvem der nu skal gjøre sin Lykke, jeg venter efter Brev fra min Ven.

Den 9. December

Da vi dansede kom der Bud fra [Hans] Nielsen, at vi skulde være rolige og gaa i Seng, men vi skulde være oppe og sige Harald, naar han skulde hente Madam Nielsen K. 9½, og saa satte vi os inde i Spisestuen og legede Haandværksleg og trommede med Fingrene paa Bordet og atter

kom det Bud, at vi skulde forholde os rolige og saa kaldte vi paa Harald og sluskede op i Seng paa Hosesokkerne.

Den 10. December

Jeg er nu atter igjen Stuepige tillige med Charlotte Rostrup,⁷ vi har at gjøre Elevernes Værelser istand og Spisestuen, Folkestuen, Vaskerhuset, Gangene, Entreen og Trapperne, dække Bord til Middag, tage af Bordet efter Middag og gjøre Comfuret rent efter Middag og ligeledes skal jeg malke en 6, 7 a 8 Køer, der er komne to Mejerister, Hansen og Rothe, unge Kavalerer begge to, men mit Hjerte gjør de ingen større Indtryk paa. Madam Nielsen er hjemme, Madam Jensen og Jensen i Kjøbenhavn. Vi holder ivrig Samtale idag om, hvad vi skal have paa imorgen, Madam Nielsen har givet os Lov til at komme paa Udstillingen imorgen, hun sagde, at vi skulde være tarvelige og nette saa, at Folk kunde se, at det vare Eleverne fra Havarthigaard.

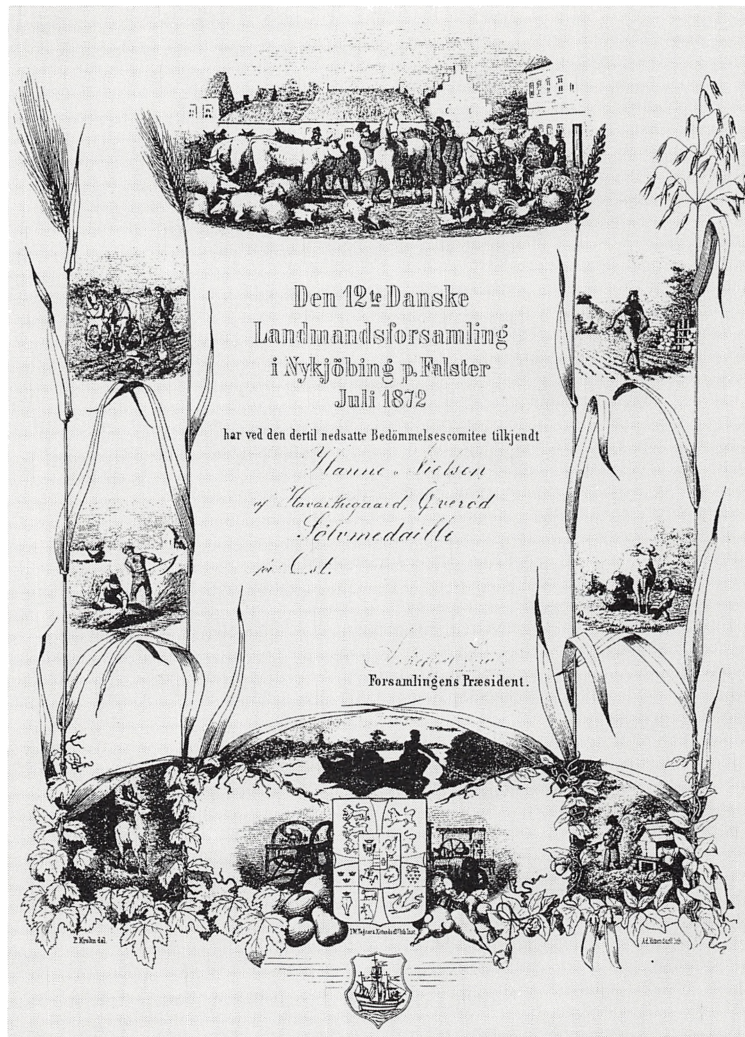
Den 14. December

Om Morgenen strax havde jeg og Charlotte meget travlt med at blive færdige i rette Tid, da vi jo alle skulle paa Udstilling. Vi kom 6 Damer og en Herre afsted, Boline, Karen, Mathilde, Karen, Karoline, Hr. Rothe og mig traskede afsted til Holte Station, kjørte i tredje Klasse i en Cupè, vi holdte jo grin som sædvanligt. Jeg morede mig rigtig godt, vi kjørte saa sammen i en Cupè hjem igen og spadserede fra Holte og her Hjem til Havarthigaard. Frøken Karoline Jørgensen kjørte hjem med Madam Nielsen, hun var jo saa forfærdelig udmattet og saa blev vi da fri for hende vi havde en lystig Hjemtur.

Den 15. December

Nu gaar det i den gamle Tur igjen, lavet Myseost og Skummet Mælks Ost, Hollandsk Kamenbert, igaar lavede vi kuns en lille Skummetmælks Ost. Karoline gjorde Vrøvl iaften det Tossehoved, og nu sidder hun

Hanne Nielsen modtog talrige præmier ved mejeriudstillinger. Udstillingerne blev afholdt af såvel landmandsfor-samlinger som landboforenin-ger. Ovenstående diplom er udført af Pietro Krohn (1840-1905). Søllerød Byhistoriske Arkiv.

oppe i Kammeret, og Mathilde har Tandpine og vil have et godt Raad, og hun faar ogsaa mange, men hun ler kuns af disse. Vi holder en forfærdelig Tommel, ler og gjætter Gaader. Jeg er Spisekammerpige og Ostepige i denne Uge og har Charlotte til Hjælp, vi spiser Kjørnemælksvælling i aften, langer allesammen til Fadet, Hr. Rothe med og de smager udmærket, til Slutning væltede vi Bordet op mod Vinduet og dansede Svensk sekstur og mig og Hr. Rothe dansede en Tyrolerhopsa, og det gik meget godt, men så kom der Bud fra Madam Jensen, at vi skulle være rolige og gaa i seng, men vi tog os dog en lille Svingom ude i Kjøkkenet.

16. December

Søndag kom en ny Mejerist, Hr. Hedengren en forfærdelig stor en og meget morsom. Madam Nielsen hjemme, saa vi har ikke holdt nogen rigtig Grin idag.

Den 17. December

Kjørnet surt og sødt Smør, lavet Præmie Ost til Udstillingen som skal være i Slagelse og Hollandsk- og Myseost. Det er saa kedeligt idag, Hr. Rothe er rejst, vi holdt alle saa meget af ham, nu seer vi vel aldrig ham mere, men man maa finde sig i skjæbnen. Men Hr. Hedengren har vi jo, han synger saa dejligt for os.

Den 18. December

Hr. Hedengren har sjunget for os, og Karen Olson har givet Portvin, vi gik tidlig i seng, vi savner Hr. Rothe.

Den 19. December

Vasket fire Gulve, Mælkekjældereren, Ostekjældereren, Svejts og Rockfort. Saltet Oxekjød. Hr. Hedengren er rejst idag vi savner ham meget, spist Kage iaften og Karna Olson gav Dadler, gik tidlig i Seng.

Den 20. December

Vi har haft saa travlt saa travlt idag, vi har bagt Klejner og hakket Kjød af Koen som er slagtet, om aftenen har jeg skreven til min Fader og til Karl og sjunget lidt.

Den 21. December

Nu i dag har vi kjærnet i Kjøkkenet og det var varmt. lavet Hollandsk og Øverød Ost, jeg har slem Tandpine, vi snakker lidt og jeg spekulerer lidt i Regnskabet iaften.

Den 22. December

Idag har vi lavet Hollandsk og Øverød Ost, og jeg er blevet indsat i et nyt Embede nemlig Opvaskerpige og maa Malke, det er jo morsomt, og Boline er henrykt over at fundet en dejlig Roman i en Illustreret Tidende, vi plager hende for at læse højt, men hun vil ikke, imorgen siger hun, og Karen synger en dejlig Vise om en dejlig lille Pige som er saa glad over at blive Brudepige til hendes Søsters Bryllup.

Den 23. December

Vi har travlt i dag og ingen Frihed.

Den 24. December

Travlt i dag som sædvanligt min Makker Charlotte Rostrup er rejst til Kjøbenhavn, saa jeg maa selv vaske op, om Aftenen havde vi et lille Juletræ og Lille Hanne⁸ delte ud, vi fik Pebernødder og hver en Ostebog af Madam Nielsen.

Den 25. December

Min Faders Fødselsdag, 71 Aar, jeg har skreven for at lykønske ham, travlt som sædvanligt, lavet Svejstserost og Streitton og Myseost, om Aftenen Selskab, vi vare ogsaa oppe om Aftenen og morede os lidt.

Ingen kirkegang i julen

Den 26. December

Lavet Skummet Mælks Ost og Hollandsk Myseost, smukt Vejr, jeg troede, at jeg havde faaet Tilbud om at gaa i Kirke, men det blev der ikke noget af, kommet en ny Mejerist Hr. Otto, en Tysker som er grim efter min Mening. Madam Nielsen tog til Kjøbenhavn iaften. Karoline Jørgensen skulde komme hjem til Havarthigaard, men hun kom ikke. Boline holder netop en Tale for os, hun skal rejse, det er en rar Pige.

Den 27. December

Vi har jo Mejeristen, men det er ingen rigtig Slagfyr, en Tysker, man kan ikke forstaa, hvad han siger, han har været med i Krigen med Frankrig, jeg ynder nu ikke Tyskerne, og det er maaske derfor han ikke falder i min Smag. Boline læste for os, men jeg var saa søvnig.

Overmejerske

Den 28. December

Jeg vasker nu op hver dag og bliver helt øm i Hænderne og brændt min ene Arm har jeg, men det gaar nok alligevel, iaften har jeg skreven Regnskab,⁹ nu skal jeg jo snart være Overmejerske saa jeg har travlt med at se hvorledes alt foregaar. Jeg har faaet Brev fra min egen Peder og fra Fader og skreven Afsked til Karen Rasmussen.

Den 29. December

Gudske Lov nu er jeg fri for at vaske op, det er ogsaa et kedeligt Arbejde. Charlotte er rejst til Kjøbenhavn idag, saa jeg var ene om det hele, og nu er jeg indsat som Overmejerske og Boline har travlt med at få mig gjort Begreb om alting og Karen Rasmussen er rejst i dag, og vi har skreven i Bøgerne i aften.

Den 30. December

Nu idag har jeg haft travlt med at sætte mig ind i alting som Overmejer-ske, der er så meget at huske paa, og Boline er saa flink til at underrette mig om alt.

Den 31. December

Idag er Boline rejst og Mathilde med, et Besøg hjemme hos hende. De skal til Bal anden Nytaars dag, Mathilde kommer ikke før Fredag, og jeg er nu ene om Tingene jeg var ganske svedt, jeg vilde saa gjerne gjøre alting, som det skal være, og det er ikke saa godt at huske.

Den 1. Januar 1878

Det gik meget godt idag, Madam Nielsen var ikke vred hele Morgenen, og saa flink til at sige mig Besked, vi lavede en Svejtsjer Ost og en lille Skummet Mælks Ost og Mejeristen er rejst, han var der heller ingen Slau i saa det var ligemeget, det gik godt med Regnskabet i aften og godt med det hele, har det gaet hele Dagen.

Den 2. Januar

Kommen en ny Lærling som skal være her i 2 Aar, jeg har slet ikke talt noget videre med hende endnu, hun hedder Karen og seer meget god ud, og en Ting glemte jeg at skrive, jeg skrev Sedler og lagde under Hovedpuden Nytaarsnat, jeg er jo nu ikke forlovet og det betyder vel ikke noget, jeg skrev kun 3 for at se min Tilkommendes Navn, det blev Hr. Rothe han er nok Mejerist paa Gjeddeshal¹⁰ saa jeg kan ikke vide hvorledes dette skulde gaa til, det har gaet godt idag ogsaa med Mejeriet. Madam Nielsen er en flink Kone.

Den 3. Januar

Det har ikke gaet slet saa godt idag. Madam Nielsen var lidt vranten imorges, hun er ikke rigtig rask, i disse Dage kommen to nye Elever, en

Bornholmer og en Sjællænder Karen Kirstine Hansen og Eline Juul de ere sorthaarede begge to, men vist flinke Piger jeg har haft travlt med at sige dem Besked paa alting. [Her er klippet en side ud af dagbogen].

Den 11. Januar

Skreven mange Breve i disse Dage derfor har jeg ikke haft Tid til at skrive eller ikke haft Lyst til det, for naar man har en fast Villie kan man jo flytte [en del af siden er klippet væk].

Madam Nielsen har været i Kjøbenhavn idag, kom hjem Klokken 6½ og gik straks i seng, jeg var lidt vred paa Maren Hansen i aften, hun havde smidt Osteklædet til Øverødsten bort, saa jeg maatte op til Madam Jensen og forlange et nyt.

Den 30. Januar

Det har sneet lidt, vi morede os med at slaas med Sne og to mejerister har vi faaet som hedder Friis og Dahl. Hr. Friis var med at slaas med Sne, ham og Karoline slog en Rude ud i Glasdøren i Kjøkkenet, vi morede os lidt, jeg skrev om Aftenen til min Svigerinde i Trils og lykønskede min Broder til hans Fødselsdag i morgen. [En del af siden er klippet væk] ... strikker Strømper naar jeg ikke skriver, men jeg har altid saa meget at skrive i min Ostebog. Madam Nielsen er hjemme hver Dag nu, da Madam Jensen er syg.

Den 28. Februar

Det er længe siden jeg har skreven i min Dagbog, jeg har kuns saa lidt Tid saa jeg glemmer det, jeg har faaet haab om en Plads paa Morsø Bøttemejeri, bare dette maatte gaa godt, men det gjør det vel nok, da jeg ikke er dum, det siger da Madam Nielsen, vi har faaet en ny Elev fra Kjøge, Kristine Kristoffersen, en meget rar lille Pige og en fynsk Mejer-ske, men hun er temmelig snakkesalig synes jeg. Jeg har været hjemme

Udlært mejerske

paa Tølløse i Besøg, rejste om Lørdag Eftermiddag og kom igjen Søndag Aften.

Hvorlænge Marie Christiansen var på Havarthigården efter den 28. februar, kan det ikke oplyses, da der er revet fire sider ud af dagbogen. På det sidste blad i bogen findes en liste over alle de elever, Marie Christiansen mødte hos Hanne Nielsen, samt en opgørelse over de udgifter, hun havde til personlig behov som sko, strikkegarn, papir og frimærker m.m. Af særlig interesse kan nævnes, at hun købte »en Meieribog af Prof. Segelcke«. Marie Christiansen har åbenbart forstået at drage mest mulig nytte af sit ophold på Havarthigården. Udover disse oplysninger findes der i dagbogen en fortegnelse over middagsmaden på Havarthigården i december måned. Denne gengives nedenfor. Retterne turde være typiske for datidens gårdmandsmiljøer, – en ret solid, ensformig og kalorierig kost.

Middagsmaden paa Havarthigaard

Torsdag	d. 6.	December	Ærter og Flæsk
Fredag	d. 7.	–	Blåbærssuppe, Kartoffler, Flæsk
Lørdag	d. 8.		Vælling og Pandekager
Søndag	d. 9.	–	Hvidkålssuppe
Mandag	d. 10.	–	Boghvedegrød og Kartoffler og kogt Flæsk
Tirsdag	d. 11.	–	Mælk kogt og Hvedebrød og Æggekage
Onsdag	d. 12.	–	Sød suppe, Labskovs
Torsdag	d. 13.	–	Ærter og Pandekager og Ost
Fredag	d. 14.	–	Kjærnemælkssuppe, Kartoffler og kogt Flæsk
Lørdag	d. 15.	–	Tyske Klumper
Mandag	d. 17.	–	Boghvede grød, Kartoffler, stegt Flæsk
Tirsdag	d. 18.	–	Kaal og Flæsk
Onsdag	d. 19.	–	Oksekjødssuppe
Torsdag	d. 20.	–	Vælling og Steg og Kartoffel
Fredag	d. 21.	–	Oksekjødssuppe
Lørdag	d. 22.	–	Vandgrød og stuede Kartoffler, kogt Flæsk
Søndag	d. 23.	–	Oksekjødssuppe

Mandag d. 24. – Kjærnemælkssuppe og Juleaften fik vi Grød,
Oksekjød og Æbleskiver
Tirsdag d. 25. – Oksekjødssuppe
Onsdag d. 26. – Mælk og Grød og Frikadeller
Nytårsaften fik vi Risgrød, Oksesteg og Æbleskiver, og saa var jeg ikke glad, for jeg kunde ikke finde ud af Regnskabet.

– HER ER DET ENS HVER DAG

En tidligere elev fra Havarthigården fortæller, at Hanne Nielsen på en forespørgsel om arbejdet i 1896 sagde: »Her er det ens hver dag«. Det er også det hovedindtryk, der fås gennem Marie Christiansens dagbog. Hverken Jule- eller Nytårshøjtiden gav mærkbare ændringer. Der blev ikke tid til kirkegang, julegaven var en ostebog og Marie Christiansen førte mejeriregnskab nytårsaften. Trods denne gennemførte arbejdsrytme så fik hverdagene dog alligevel et lidt forskelligartet præg som følge af arbejdets udfordring og elevernes egen evne til at sætte humør og kolorit på samværet. Morskab som dans og leg blev der dog hurtigt sat stopper for af Hanne Nielsen og hendes trofaste stedfortrædere – ægtemanden og datteren. Autoritet og myndighed har Hanne Nielsen tydeligvis haft, vranten og gnaven kunne hun i følge dagbogen også være, til andre tider en flink kone. I de breve, hun sendte hjem fra sine rejser, fremgår det tillige, at hun kunne vise forståelse over for de unge elever: »Hils nu alle Pigebørnene, jeg haaber i kommer godt ud af det«, eller, »hav nu lidt Taalmodighed med Pigebørnene, at alt kan gaa godt til jeg kommer Hjem«.

Et egentligt hjemliv og fælles samvær i ledige stunder mellem tjenestefolkene, eleverne og familien, udover juleaften, var der dog ikke tale om på Havarthigården. På den måde fulgte gården langt fra de tanker, der i datiden var fremme inden for højskoleverdenen, hvor det netop blev lagt vægt på, at konen på gården sørgede for en god tone i hjemmet og et

fælles samvær i arbejde og fritid. Livet på gården forekommer lidt ensidigt. For eleverne har dette måske ikke været følt som den helt store belastning, idet hovedhensigten med opholdet har været at opnå indsigt i Hanne Niensens arbejdsmetoder. At have været »hos Hanne Nielsen« gav prestige, navnet borgede i sig selv for kvalitet, og gav i sidste ende måske mulighed for præmier ved mejeriudstillinger, højere priser for varerne, eller en større løn for de unge mejersker.

I »Ugeskrift for Landmænd« i 1877 meddeles det, at nogle tidligere Hanne Nielsen elever – en finsk og en svensk pige – henholdsvis havde fået ærespræmier på smørudstillinger i Hamborg og i Gøteborg. Sådanne piger var særdeles eftertragtede som ledere af de store gårdes mejerier. Den løn de kunne opnå, var da også betydelig, i 1867 anslog »Det kongelige danske Landhusholdningsselskab«, at lønnen for mejersker lå fra 100-150 Rigsdaler om året. Søger man oplysninger i fagtidskrifter i slutningen af 1870'erne, lå lønnen på omkring 400 kr. Dertil kommer et procenttillæg, hvis mejerskerne evnede at fremstille varer, der kunne sælges til topnoteringern. Til sammenligning lå en tjenstekarls løn på omkring 150 kr. og en tjenstepiges løn på 100 kr. årligt. Der var altså god grund til at søge dygtiggørelse for datidens kvinder, og lønnens størrelse viser, at mejerskerne var en anset erhvervsgruppe. Bevidstheden herom kunne hos kvinderne udvikle en betydelig selvtillid, i Hanne Niensens tilfælde tillader materialet blot, at vi kan følge denne bevidsthed tydeligere, end tilfældet er for andre kvinder.

At foretage rejser til udlandet på den tid var næppe uden problemer, forbindelserne var få og ofte unøjagtige. I brevene til hjemmet er Hanne Nielsen dog ikke videre foruroliget derover. Til ægtemanden meddeles kommentarer som, »er muligvis hjemme søndag eller onsdag i næste uge«. Eller, »naar alt gaar vel haaber vi at være hjemme Søndag Aften med Toget«.

På sine rejser til udlandet havde Hanne Nielsen flere gange følgeskab af en lærerinde, der var behjælpelig med de sprogvanskeligheder, der

Havarthigård. 1860'erne var velstandsår for landbruget. I disse år byggedes de karakteristiske grundmurede gårde ud over landet. Også Hanne og Hans Nielsen lod opføre nye bygninger i 1861-67. Gården blev opført af røde mursten fra gårdens eget teglværk. Søllerød Byhistoriske Arkiv.

naturligvis måtte opstå. Andre gange rejste hun alene, hvilket var usædvanligt i datiden. Hanne Nielsen var da også selv klar over dette, men nyder tilsyneladende rejserne og opmærksomheden i fuldt mål, som på rejsen til Norge i 1868, »De taler til mig overalt paa Grund af den sjældne Dragt, den synes de saa godt om. Paa Hotellet var ogsaa en dansk Mand, som beundrede, at en Bondekone kunde rejse alene til

Norge«. Hanne Nielsen fastholdt hele sit liv den påklædning, der var almindelig for bondekvinder i 1850-60'erne, trods det at hendes indtægter gjorde, at hun kunne have fulgt by- og borgerskabets mode. Gårdens indretning havde derimod visse ligheder med borgerlige miljøer. Bygningerne blev opført i 1861-67. I stueetagen var der foruden en meget rummelig forstue, havestue, dagligstue og et kabinet. I underetagen lå mejerikælderen, køkkenet, vaskehuset, folkestuen og elevernes spise-stue, i øverste etage elev- og gæsteværelser. Alene rummenes antal viser en velstand og en mulighed for privatliv, der ikke var almindelig i bonde-miljøer. Hanne Nielsen var dog utvivlsomt mere tilknyttet bondemiljøerne end de tilsvarende borgerlige. Hendes arbejde passede sig simpelt hen ikke for en borgerlig frue.

Th. R. Segelcke

En af Hanne Nielsens nærmeste kontakter inden for mejerivæsenet var mejerikonsulenten for Landhusholdningsselskabet, Th. R. Segelcke. Ved Hanne Nielsens rejser var han hende behjælpelig med at skaffe kontakter i udlandet, på den anden side foretog Hanne Nielsen mælkeri-forsøg for Segelcke. De udvekslede erfaringer, og Segelcke fremhævede ofte hendes resultater ved møder i Landhusholdningsselskabet og sendte elever op til Havarthigården. Ved mejeriudstillinger var Segelcke ofte dommer, og havde Hanne Nielsen udstillet, var hun en sikker vinder. Denne nære kontakt til Landhusholdningsselskabet, hvor Hanne Nielsen også kendte præsidenten for Selskabet, professor B. S. Jørgensen (1815-88), må ligge bag ønsket om, at hun i 1870 anmodede om at blive medlem af Selskabet. Et medlemskab kostede ti Rigsdaler, og det ville betyde, at hun fik adgang til Selskabets møder, og at hun fik tilsendt »Tidsskrift for Landøkonomi«, der blev udgivet af Selskabet.

Fra en nutidig synsvinkel synes Hanne Nielsens anmodning absolut som et rimeligt ønske. Hanne Nielsen ses da også at blive optaget som medlem, idet hun figurerer i medlemsfortegnelserne som eneste kvinde sammen med en enkefrue. Hun ses derimod aldrig at have deltaget i diskussionen om mejerispørgsmål ved selskabets møder, ej heller når

hendes egne metoder blev debatteret. Meget tyder på, at hun heller ikke var til stede, idet der i Th. R. Segelckes arkiv findes en kopi af et udateret brev fra omkring 1870, hvor Hanne Nielsen forbydes at deltage i Selskabets møder. Brevets karakteristiske håndskrift viser, at det er skrevet af Segelcke selv. Ordlyden fremgår nedenfor.

»*Fru Hanne Nielsen.* Prof. Jørgensen er fremdeles imod, at Damer deltage i Møderne i Landhusholdningsselskabet, saa der er ikke noget at opnaa for Dem i saa Henseende. De maa følgelig slaa Dem til Ro foruden. Deres hengivne Th. Segelcke«

En mere kold afvisning kan man næppe tænke sig. Hanne Niensens dygtighed og viden kunne Selskabet bruge, men hendes køn stod i vejen for en videre udfoldelse inden for Selskabet. Undersøger man de nærmere motiver til, at hun blev afvist fra at deltage i møderne, så skyldes det utvivlsomt, at Selskabets medlemmer i altovervejende grad bestod af de største jordejere, godsejere og proprietærer. I disse miljøer havde mænd ikke arbejdende hustruer, men fine fruer, der ikke blandede sig i mændenes forsamlinger uden for hjemmet. Få år efter i 1873 fik Hanne Nielsen dog nogen oprejsning af Selskabet eller et plaster til såret. Ved ægteparrets sølvbryllup fik Hanne Nielsen overbragt Landhusholdningsselskabets »Første Sølvbæger« af prof. Jørgensen. Som begrundelse angav professoren, at Hanne Nielsen gennem uddannelsen af en stor flok elever havde givet et fortrinligt forbillede, ligesom hun ved sin virksomhed havde vist, at der på bøndergårde kunne produceres lige så gode mælkeprodukter som på de større gårde. Hvor smuk denne hædersbevisning end var, så får prof. Jørgensen præciseret, at det var i bondestanden, at Hanne Nielsen hørte hjemme. Det var heller ikke så ringe endda, og Hanne Nielsen lod sig ikke kue. Uafhængigt af »Det kongelige Landhusholdningsselskab« opnåede hun i 1875 titlen af *kongelig* Hofleverantinde, efter at hun i fem år havde leveret mejeriprodukter til slottets husholdning. Størst personlig anerkendelse opnåede hun dog nok i de jævne landboers egne forsamlinger.

I sidste halvdel af forrige århundrede dannede de mindre og middelstore landbrugere de såkaldte Landboforeninger, der havde til formål at fremhjelpe landbruget og udbrede ny faglig viden. I 1870'erne, da mejerispørgsmålet stod i centrum, ser man gang på gang, at der blev afholdt foredrag om dette emne, og at Hanne Nielsen var indbudt som taler. Ved gennemlæsning af en tilfældig sjællandsk avis – Holbæk Posten – i året 1882, sås der tre referater af Hanne Nielsens foredrag. Møderne blev afholdt af Thureby og Kjøge Omegnens Landboforening, Horns Herreds Landboforening og Ringstedegnens Landboforening. Referaterne fra disse møder samt et tilsvarende fra Københavns Landboforening i 1884 gengivet i foreningens medlemsblad viser, at Hanne Nielsen stort set har fulgt ens fremgangsmåde og søgt at få det samme budskab bragt ud.

Foredragene indledes med en slags statusopgørelse, hvor hun præciserer, at mælkeridriften er gået meget frem i de senere år, og at Danmark har opnået et fint renommé i England for smørreksporten. Det betyder dog ikke, at man blot kan hvile på laurbærrene, påpeger Hanne Nielsen, det gælder tværtimod om at vedligeholde og yderligere videreudvikle sine resultater. Et arbejde, hun mener, vil skaffe både landet ære og den arbejdende gavn og glæde.

Efter disse indledningsbetragtninger berettes der om mælkeridriften på Havarthigården, ligefra fodringen af køerne og forholdsregler omkring malkningen til detaljerede oplysninger om smørtilberedningen. I tilknytning hertil foreviser hun redskaber og forskellige smørprøver. Foredragene afrundes med, at Hanne Nielsen meddeler, at på Havarthigården har de indrettet sig således, at hun forpagter mælken af sin mand. Denne ordning opfordrer hun indtrængende andre kvinder til at efterligne. For – som hun siger – det giver mere lyst til selv at være på færde, mere udholdenhed og lyst til at stræbe efter et stadig bedre resultat, og så ville kvinderne have andet at tænke på end »Stads og Fornøjelse«. Ifølge Hanne Nielsen var arbejdet med mælkeprodukterne ikke et ruti-

nearbejde, men et arbejde, der gav udfordring og personlige oplevelser. Det var samtidig et samfundsnyttigt arbejde.

Som Hanne Nielsen oplevede sit arbejde og tilskyndede andre til at efterleve, er det et ideal, der stadig er aktuelt, og hun viser sig hermed at have en dyb forståelse for nogle afgørende livsbekræftende faktorer og for de skabende kræfter, der er i det enkelte menneske. Betegnelsen kvindesagskvinde ville hun næppe have hæftet på sig, men hun var talskvinde for en af de mest centrale faktorer i spørgsmålet om ligestillingen mellem kønnene: At kvinder skulle have del i et samfundsnyttigt arbejde og selv være med til at høste indtægterne af det. På den måde ville kvinderne slippe for at bede manden om enhver øre, ligesom de kunne lægge an på at samle et overskud, der ved en passende lejlighed kunne anvendes til fælles bedste. Når dette budskab påpegedes igen og igen, er det næppe, fordi hun selv følte sig afhængig i ægteskabet. Alt tyder på, at Hans Nielsen støttede hendes opfattelse fuldt ud. Til »Ugeskrift for Landmænd« i 1876 gav han udtryk for samme opfattelse som sin kone, nemlig at der ville komme noget uheldigt ind i ægteskabet, hvis den ene part skulle forsørge den anden. Det var netop et sådant ægteskabsmønster, der kunne ses i mange af datidens borgerlige miljøer. I disse kredse var kvinderne, som påpeget af Hanne Nielsen, ofte meget optaget af »Stads« eller af deres eget udseende for derigennem at vinde succes. Andre muligheder for succes havde de borgerlige kvinder kun få af, og det var denne tomme fastlåste rolle, Hanne Nielsen advarede imod.

*Hanne Nielsen som
æresmedlem*

Når Hanne Nielsen derfor blev indbudt til at tale i Landboforeningerne, men end ikke måtte deltage i Landhusholdningsselskabets møder sammen med de fine herrer, så kan det kun tolkes ud fra, at kvinders arbejde var mere respekteret blandt de jævne bønder, end tilfældet var i de højere lag. Blandt bønderne var man sig på det daværende tidspunkt bevidst, at en gård var en produktionsenhed, der krævede både en mandlig og en kvindelig arbejdskraft. En gård uden en kone kunne

faktisk ikke fungere. For Hanne Nielsen betød dette, at hun kom til at nyde megen anerkendelse i disse kredse. Ved det ovenfor nævnte møde i Thureby og Kjøge Omegnens Landboforening var der samlet 4-500 mennesker, og det meddeles, at der efter foredraget blev rettet spørgsmål til »Fru Nielsen, som hun gav meget udførlige Svar paa«. I Horns herreds Landboforening var man åbenbart også yderst tilfreds med foredraget. I et brev fra foreningen til Hanne Nielsen hedder det blandt andet »Alle Tilstedeværende ytrede Deres glæde over at have set og hørt vores paa Mejeriets Omraade saa berømte Landsmandinde, og det blev eenstemmigt vedtaget at optage Dem som Æresmedlem i Horns Herreds Landboforening«. Sammen med brevet fik Hanne Nielsen tilsendt medlemskort og ti kroner i rejsegodtgørelse. Foruden den glæde Hanne Nielsen må have følt over anerkendelsen, så viser brevet og de talrige mødedeltagere, at landboerne påskønnede hendes arbejde: At hun ved foredrag og elevoplæring sigtede på at fremhjelpe gårdenes økonomi ved at dygtiggøre kvinderne til at deltage kvalificeret i arbejdet. Det var også på høje tid denne appel lød, industrien og andelsmejerierne trængte frem med en forrygende fart fra 1880'erne, stadig flere af kvindernes arbejdsområder blev overtaget af mandsledelede foretagender. Mod maskinkraften var det ikke muligt at væрге sig, men det er en anden historie, der ikke skal belyses her.

En af Hanne Niensens fortjenester er, at hun i 1860-70'erne bidrog til at styrke bondekvindernes position. Det var der også andre kvinder, der gjorde, men det, der adskiller Hanne Nielsen fra andre kvinder, var et usædvanligt initiativ og gåpåmod. Både når hun søgte faglig viden, og når hun som kvinde søgte ind i mændenes forsamlinger, kunne hun møde mistænksomhed og uvilje; men hun kæmpede sig frem, skyede intet og smykkede sig uden blusel med alle de hædersbevisninger, hun opnåede, hvor andre kvinder i falsk eller reel beskedenhed holdt sig mere tilbage. Her skal nævnes, at hun i folketællingslisterne lod sig betegne som Hofleverantinde, hvor andre kvinder blot figurerede som deres

Sof-Leverantinde Sanne Nielsen,

Savarthigaard, Overød,

aabner idag, Løverbagen den 16de Januar, Kl. 2 Efterm.,
ifølge Opfordring et midlertidigt Udsalg af sine ofte præmierede Mælkeprodukter
i Industriudstillingsbygningen, Drott Nr. 16 (lige for Sporvognstiften).

Medaller:

Paris
1865.

Pariseresmør.

Fromage de Brie,
Fromage de Camembert,
Fromage de Roquefort.

Medaller:

Paris
1866.

London
1870.

Chesterost,
Cheddarost.

Nordisk Kunst- og
Industriudstilling 1872.

Landmandsmødet
Kjøbenhavn
1869.

Sidaunerost,
Stolherost,
smaa Gundsholdningsost med Kommen.

Landmandsmødet
Nykjøbing p. S.
1872.

Wtiseost.

Industriudstillingsbygningen, Drott Nr. 16, Vesterbroes Vaslsage (lige for Sporvognstiften).

Annonce i
Berlingske Tidende
den 16. januar 1875.

mænds koner. I annoncer for hendes mejeriudsalg ses denne titel også, ligesom hun skilte sig med alle sine udstillingspræmier fra ind- og udland. Hun var aldrig blot Hans Niensens hustru, men hun var *Hanne Nielsen*.

I nekrologer over mænd og kvinder har man langt op i vor tid kunnet se alle mændenes fortjenester blive opregnet, og dertil en lille sidebemærkning om den store støtte hustruerne har været for deres mænd.

Med ægteparret Hanne og Hans Nielsen blev forholdet omvendt. En af hemmelighederne omkring Hanne Nielsen er måske, at hun fra *sin mand* fik al mulig støtte og frihed til at forfølge sine mål.

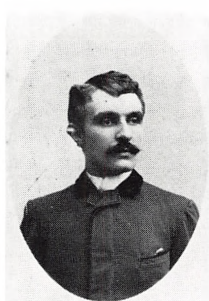
I 1883 fik Havarthigården besøg af en af vore fineste personskildrere, Herman Bang (1857-1912), der på det tidspunkt var ansat som journalist ved *Nationaltidende*. Til avisen skrev han en artikelserie under overskriften »Vekslende Themaer«. Den 22. Juli 1883 hed undertemaet »Hanne Nielsen«, og da ingen hverken før eller senere har givet en finere skildring af Hanne Nielsen, skal den bringes ubeskåret nedenfor.

Vekslende Themaer

Af Herman Bang

»Hanne Nielsen«

Naar man betragter Hanne Niensens Ansigt nøjere, ser man, at det ikke blot er energisk og intelligent. Trækkene selv ere fintskaarne, og naar de smalle Læber, der synes lukkede om en just given Ordre, aabne sig, komme der om Munden et sarkastisk Smil, som er meget overlegt i al sin Godmodighed. Som Ansigtet er, naar det ligger i Ro, med de klare, lidt kolde Øjne, de tæt lukkede Læber og det hele markerede i alle Linier, er Indtrykket strængt og myndigt. Der er noget deri, som minder om visse gamle katholske Prælatbilleder, saaledes som de i fuldt Skrud hænger i de store Domkirker, en vis stræng Ubevægelighed, som tvinger til Respekt. Selv naar Hanne Nielsen taler venligt – som nu i sin Dagligstue, der er fyldt af Sommersolen, mens hun fortæller os om sit Liv – viger, saa snart hun tier, dette Præg af Myndighed ikke fra hendes Træk, og det harmonerer med den smalle, ranke Skikkelse, med den lidt stive Gang og med Stemmens Lys, der som oftest er tør, for i en enkelt

Herman Bang (1857-1912). Billedet er fra 1887. Herman Bang fungerede bl.a. som journalist ved Jyllandsposten i 1878 og ved Nationaltidende 1879-84. Det kgl. Biblioteks billedsamling.

Bemærkning at kunne blive godmodig kun. Alt i alt glemmer man ikke Hanne Niensens Skikkelse igjen.

Vi har set hendes Gaard. For fire og tredive Aar siden drog hun herind, i sin Husbonds Fædrengaard. Hun kom for Resten ikke meget langveis fra, thi ude fra den hele Havetrappe, hvor Strømmen af Vinløv vælder i Kaskader ned mod Jorden, kan man se hendes Fædrenehjem: Vejlegaarden, den yderste Gaard i Øverød. Hanne Nielsen er aldrig kommen udenfor dette Sogns Grænse – hendes Liv har aldrig eiet anden ydre Ramme end denne, dannet af disse to Gaarde, som mellem grønne Træer kan nikke til hinanden.

Da hun kom herop til sit nye Hjem, var dette Hjem ikke saa stadseligt som nu. Det var en venlig Bondegaard, hyggelig efter sin Tid, med fine grønmalede Skodder og Stokroserne, der rankede sig foran den hvide Havedør. Udbygningen svarede til dette Stuehus: De sædvanlige, straatækte Længer, byggede i Firkant. Saadan saa Hanne Niensens Gaard ud i de første Aar.

Da drev de ogsaa Gaarden som alle andre. Mælken havde de endogsaa forpagtet ud, eller de solgte den til en Meierist. Det gav for meget Besvær at drive Meieri selv, naar det skulde drives ordentlig. Der var nok at tage Vare foruden. Saadan gik en hel Del Aar i jævn Drift, indtil Hanne Nielsen en smuk Dag bad sin Mand, om hun ikke maatte købe Mælken for samme Pris, som Meieristen gav. Hun vilde saa lave Ost. Hun forpagtede altsaa Mælkeriet, og hun begyndte at drive for Alvor, hvad hun oprindeligt havde forsøgt næsten for Spøg. Hun vilde lave Myseost.

Det var i de Aar, at der første Gang udgik en Opfordring fra Fattigskolerne i Kjøbenhavn om at optage Børn hos sig i Sommerferien, for at de Smaa kunde nyde lidt Landliv og faa frisk Luft i Lungerne. Hanne Nielsen meldte sig, og de fik en lille norsk Pige ud til sig. Hun var sat i Pleie i Kjøbenhavn hos en Skomager, og da hun kom hjem til Byen igjen, fik Hanne Nielsen til Tak sendt et Stykke Myseost, som Pleieforældrene

*Fremstilling af
myseost*

havde faaet fra Norge. Da var Myseosten ikke meget kjendt, og det var første Gang, Hanne Nielsen smagte den. Hun syntes bedre om den end om nogen anden Ost, hun kjendte, og da det første Stykke var sluppet op, vilde hun købe mere.

– Men det var nu temmelig dyrt, siger hun, og ogsaa svært at faa. Saa der blev ikke Tale om at spise Myseost til Hverdag. Men jeg glemte ikke Osten; gik stadig og spekulerede paa, hvordan den vel lavedes. Det maatte da ikke kunne være saa farligt. Man kunde jo dog omtrent smage, hvad den maatte være gjort af.

– Og saa forsøgte De?

– Ja – en Dag kunde jeg ikke lade være. Den blev ganske ligesom Sand. Det var en forskrækkelig Ost. Saa lod jeg da Myseost være Myseost i nogen Tid. Men jeg kunde aldrig lade være at tænke paa, hvori feilen dog egenlig stak, og naar jeg kunde komme afsted med det, spurgte jeg alle Folk, som havde Forstand paa det. Professor Jørgensen vidste jo meget, og jeg gik ogsaa til Landhusholdningsselskabet for at forhøre. Kom der Nordmænd herved, spurgte jeg jo ogsaa dem ud – men *det* hjalp mig nu ikke stort. For de er jo fra Byerne, og de fleste var mere dumme end jeg selv.

Det godmodige Smil kommer frem om Hanne Nielsens Læber ved de sidste Ord. De ere nu kloge paa andre Ting, siger hun.

– For Resten gik jeg paa Jagt rundtom efter at lære noget om Osten, jeg læste alt hvad jeg kunde faa fat i, og saa – tænkte jeg, nu vilde jeg dog prøve igjen. Denne Gang blev Osten straks god.

Den hele Fortælling er sagt helt jævnt, roligt, med sikker Bevidsthed og netop derfor helt fordringsløst. Og den simple Beretning om en Myseost, der blev god, indeslutter en Sum af Energi, den største Part af et stort Livs Arbejde.

Men læg nøjere Mærke, og man vil ogsaa se, hvor meget Ordene gjemmer, hvilken Energi, hvilken Lyst til at tilendebringe, til at frembringe det fuldkomne. Hvad mig angaar, tror jeg, at denne Myseost,

som skulde koges paa ægte norsk, har samme Værd og har opbudt samme Sum af Arbejde og Talent, som Fremstillingen af noget Kunstværk. Forskjellen er kun en rent ydre, og den, som saa kort fortæller denne Myseosts Historie, har gjennemgaaet alle Produktionens Sindsbevægelser, alle dens skiftende Stemninger.

Men, siger Hanne Nielsen, saa solgte jeg da ogsaa straks til Aagaard,¹¹ og jeg begyndte ogsaa at faa Medailler. Den første var fra Frankrig.¹²

Vi reiser os og gaar ind i et lille Værelse, hvor alle Vægge ere behængte med Diplomer og Hædersskrivelser. Der er en Skare af Médailler.

– Nu forstaar jeg slet ikke mere, at jeg den Gang turde sende de tre, smaa, usle Oste til Frankrig, siger Hanne Nielsen, men den Gang vidste jeg jo ikke, hvad det gjaldt om. Det var i Begyndelsen – nu sender jeg saamænd aldrig noget ind til nogen Udstilling uden at være bange.

Det behøver hun dog vist ikke. Alle disse Hæderstegn borger derfor. De hænger indsamlede i broget Blanding fra alle Lande. Frankrig har hædret Hanne Nielsen to Gange: Republikkens og Keiserens Billeder hviler fredelig Side om Side. Ogsaa London findes her. Intet Møde er gaaet sporskilt forbi denne Samling; der ligger Diplomerne fra Aalborg, to, saavidt jeg husker.

For nu er det jo ikke alene Ostene, som omtales. Smørret er kommet til.

Alligevel tror jeg, at Osten er vedbleven at være Hanne Niensens Specialitet. Den har været hendes Studium, hjemme og ude. Det er den, hun har villet undersøge, hver Gang hun har reist. Derfor gjaldt ogsaa hendes første Udflugt Norge. Hun maatte til Myseostens Land.

– Jeg saa da ogsaa det hele, siger hun. – Ja – de har flere Geder og laver den jo alene af Gedemælk ... Men for Resten – og hun smiler – synes jeg, at mit paa mange Punkter kunde være fuldt saa godt ... – Herhjemme – spiser de nu helst mine Oste. De er mildere og federe. Hvad der i Kjøbenhavn sælges af norsk Ost, er næsten intet. Det er mine Oste overalt.

– De laver jo ogsaa franske Oste.

– Ja – siden jeg har set Fabrikationen i Frankrig. Jeg har været der to Gange og set godt – jeg havde gode anbefalinger med mig – hvad der var at se. Saa vil man jo gjerne selv probere. De spiser vel ofte Brioste paa Kaféerne. Det er mine. Og de Nysankomne franske inde hos Vildthandlerne – ja – de er ogsaa fra Øverød.

Saaledes har denne energiske Kvinde skabt sig et særligt Felt ved sit Arbejde og ved sit – Talent – der har drevet hende fremad.

Man ser sig uvilkaarlig rundt paa Væggene med Hæderstegnene: der er ikke for mange. Denne »Bondekone« har udrettet noget. Hun staar midt mellem Hæderstegnene med samme sikre Ro som altid. Bondehuen med sit rige Broderi af Guld ligesom understreger hendes Værdighed.

Denne Hue er mere end et Koketteri. Den er Tegnet paa en Standsstolthed. Den betyder paa Hanne Nielsens Hoved saa meget som dette: Saa vidt kan man komme med denne Hue over sit Haar. Og Stoltheden er nobel.

Saa viser Hanne Nielsen os rundt i sit Meieri. Hvad der maa slaa alle, er Ordenen overalt. Her maa sikkert arbeides efter en Snor og paa Klokkeslet. Kun den absolutte Regelmæssighed kan frembringe dette Resultat; Husets og Forretningens Liv maa være regelbundet som Husmoderens. I dette er der ingen Skygge af Forandring. Dagene følger hinanden og ligner hinanden uden Forskjel.

Til samme Tid staar hun op, arbejder hjemme – alt griber ind i hinanden, som Takkerne i et Hjul – kjører til Jernbanen, staar i sin Butik i Kjøbenhavn og vender hjem om Aftenen. Man maa sove godt efter en Dag uden Hvile fra Klokken fire om Morgenen til halv elleve om Aftenen. Saa lang er Hanne Nielsens Arbejdsdag.

Den Kunst at arbejde findes i vort Land kun sporadisk. Det er en vis Nonchalance overfor Minuterne, en usalig Snakkelyst, som gjør, at Fremmede paastaar, at de danske ikke har Begreb om at arbejde. I det

Bondehuen

Arbejdsdagen

Hanne Nielsen iført sin karakteristiske bondebragt, som hun fastholdt hele livet, selv om hendes indtægter tillod, at hun kunne have fulgt borgerskabets mode. Søllerød Byhistoriske Arkiv.

mindste Hanne Nielsen har Begreb derom. Men det er vel ogsaa derfor, man siger, at naar fremmede Potentater besøger vort Hof, forevises Hanne Niensens Gaard dem ofte som en Prøve paa den danske Bondegaard.

Det er smigrende for Hanne Nielsen – meget for smigrende for den danske Bondegaard.

Industribygningen 1872. Bygningen blev opført 1870-72. I 1875 åbnede Hanne Nielsen en lille butik beliggende ved spovognsskiftet i billedets højre side. I en af Hanne Nielsens regnskabsbøger fremgår det, at forretningen indbragte godt 10.000 kr. om året i begyndelsen af 1890'erne. Billedet er udlånt af Birte Mortensen.

Der er fremdeles en Ting til, som man maa lægge Mærke til paa sin Vej gennem Hanne Nielsens Hjem: Det er Benyttelsen af Pladsen. Her raader som i Brugen af Tiden den samme klare Økonomi, hvor intet gaar til Spilde. Hver Krog er benyttet. Og alt griber ind i hinanden, understøtter hinanden.

Her er Hønsriet og Meieriet som Led af Hinanden; intet fattes.

Vi gaar igjennem Haven. Den er smuk og smagfuld: Det er min Datters Værk, siger Husets Frue. Vi har delt for hver at have sit.

Moder og Datter synes at være baarne af den samme Aand. Det er den samme kloge Økonomi med Pladsen, den samme gode Benyttelse af hver Flade. Og midt i alt dette en Skjønhedssans, som ikke fornægter sig noget steds.

Hvem skulde tro idag, da alting hviler, at her var travlt paa Ugens seks Dage? Her er saa roligt, saa velhavende fredsommeligt, at man kunde mene, en og anden Rigmand udhvilede her i fordringsløs Landlighed efter et forceret Arbejdsliv.

Huset er dækket af Espalier, hvor Kirkemuren rødmer; Frugttærerne hælde sig frem over Plænen, hvis Bede pranger med sjældne Roser; mægtig Vedben har dannet tætte Tæpper under en Gruppe af Lindetræer.

Bag Haven ser man Søllerød-Skrænten og øverst på Bakken Kirken.

– Der er jeg baade døbt og gift, siger Hanne Nielsen.

Vi går tilbage til Huset. Vi har set alt. Naar vi paa vor Vandring har spurgt dumt, er bestandig det samme Smil dukket frem paa Hanne Niensens Ansigt.

– Hvis De vil skrive om Gaarden her, siger hun, saa skriv bare kun om det, De forstaar. Hvorledes Osten laves, er jo ikke Deres Sag. Og saa kommer De vist til at skrive om noget, der ikke er helt ret. Lad det være.

Meget af Hanne Niensens Væsen laa i de Ord og i den rolige, sikre Maade, hvorpaa hun sagde dem: Hun selv er netop bleven *der*, hvor hun hørte hjemme. Hun har taget alle sine Evner i sin Vold for at frembringe noget godt og fuldkomment paa *sin* Plads.

Dette er den store Hemmelighed ...

– Jeg har da efter Hanne Niensens eget Raad kun tegnet et løst Rids af hendes Hjem og hende selv. Og det har været mig en sjælden Glæde at gøre det, saa vist som hun er en af de mærkeligste og eiendommeligste Personligheder, jeg nogensinde har truffet: klar, dygtig, sikker paa sig selv og sin Opgave. Det er hendes store Fortrin.

*Hanne Niensens
personlighed*

NOTER

1. Denne artikel bygger på Hanne Niensens breve og personlige papirer, optegnelsesbøger over elever og regnskaber beroende på Byhistorisk arkiv i Søllerød. Diverse årgange af »Ugeskrift for Landmænd«, »Tidsskrift for Landøkonomi« samt »Aarsberetninger om Det kongelige danske Landhusholdningsselskabs Virksomhed« 1865-1880. Arkivalier fra Landhusholdningsselskabet, beroende i Erhvervsarkivet. Th. R. Segelckes arkiv på Landbohøjskolen. Holbæk Posten, årgang 1882 samt Søllerødbogen 1945.
2. Mejeriskolen på Ellinggård blev oprettet i 1866. Se Th. R. Segelckes arkiv 4° 80.102 Landbohøjskolen.
3. To optegnelsesbøger er tilgængelige på Byhistorisk arkiv i Søllerød, en tredje ført af Anna Nielsen findes på Midtsjællands Lokalhistoriske arkiv i Ringsted.
4. Marie Christiansens Dagbog er udlånt fra Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn. I dagbogen er der indsat nogle kommaer og enkelte punktummer. Den oprindelige retskrivning er bibeholdt.
5. Osteudstilling på Landbohøjskolen, arrangeret af Landhusholdningsselskabet.
6. Hanne Nielsen rejste i regelen til København hver dag kl. 12 for at forestå sit udsalg af mejeriprodukter om eftermiddagen. En vogn fra gården hentede og bragte hende til Holte Station. I toget havde hun sin faste plads i en anden classes kupé.
7. Th. R. Segelckes søsterdatter.
8. Hanne og Hans Niensens barnebarn, der var syv år gammel.
9. Regnskabet noteredes givetvis i *Mejeridagbog for Høvarthigaard. Udarbejdet af Th. Segelcke.*
10. Gjeddesdal Herregård mellem Roskilde og København ejedes af slægten Valentiner, der i datiden var nogle af de betydeligste foregangsmænd inden for mejeri- og landvæsen. Hanne Nielsen modtog selv meget af sin første lærdom på denne gård i begyndelsen af 1860'erne.
11. Ostehandler Ludvig Aagaard, København.
12. Præmie i 1865.

Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune

Beretning 1.6.1982–31.12.1983

Af Niels Peter Stilling

I løbet af sommeren og det tidlige efterår 1982 blev Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune overflyttet fra de trange lokaler i Hovedbibliotekets nordfløj til de prægtige, nyrestaurerede og rummelige lokaler på Gl. Holtegaard. Arkivet er her blevet indrettet med forkontor, læsesal og arkivmagasin. I tal fremgår arkivets virksomhed i det forløbne halvandet år af følgende oversigt:

<i>Tilvækst:</i>	Fotos	Tegninger & malerier	Privat- arkiver	Institutions- & foreningsarkiver	Andet	
1/6-31/12 1982	430	11	8	6	2	
1983	744	22	24	32	18	
<i>Besøg</i>	Arkivets læsesal	Arkivets arrangementer				
Efterår 1982	88	ca. 2.900				
1983	593	ca. 700				
<i>Arkivets arrangementer</i>	Udstil- linger	Studie- kreds	Konfe- rence	Omvis- ninger	Fore- drag	Publika- tioner
efterår 1982	1	–	–	4	–	1
1983	3	1	1	12	6	1

Det vil føre for vidt her at nævne alt det materiale, der ligger bag ved tallene. Fremhæves skal dog nytilkomne fotos og efterladte personlige papirer fra lærerne J. P. Hørning ved Ny Holte skole og Josias Petersen og hans slægt fra Søllerød Skole.

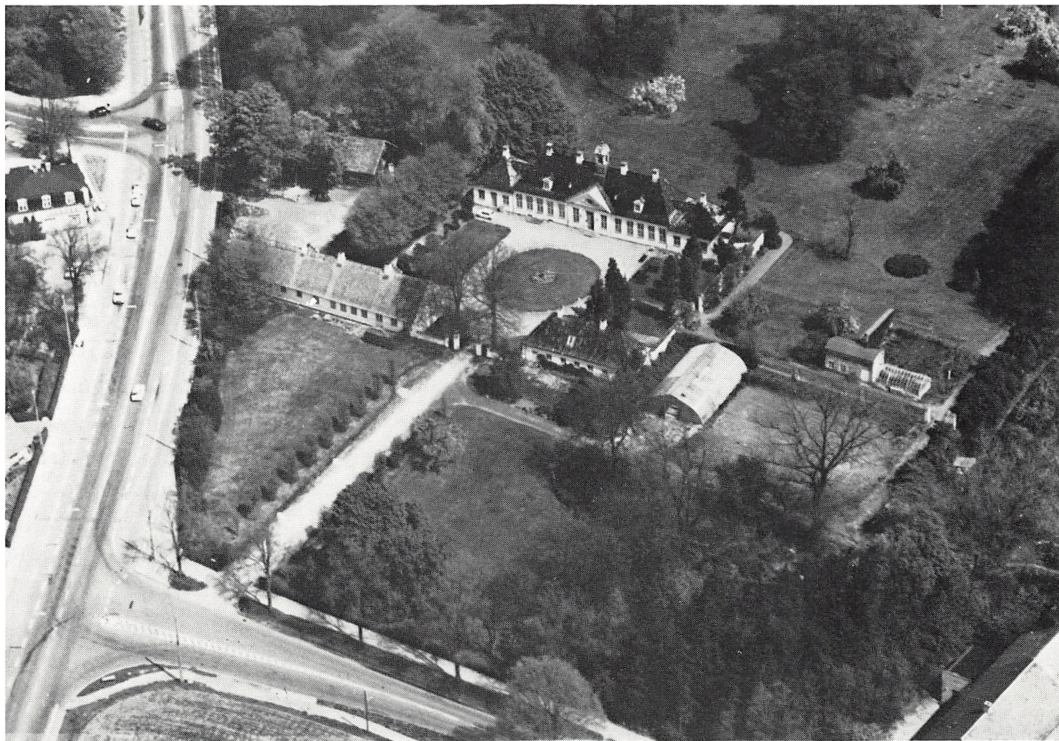
En del nye malerier og tegninger er blevet erhvervet, dels som gaver (f.eks. 2 akvareller af Jenny Meyer: Frydenlund Teglværk, en akvarel af Georg Kjeldsen: Frydenholm samt et stort litografi af Frantz Henningsen: Gadekæret i Gl. Holte), dels ved indkøb på kunstauktioner (f.eks. Ad. Larsen: Rolighed i Vedbæk, Søren Hjorth Nielsen: Holte station, Karl Schou: Frydenlund, Harald Pryn: Huse i Nærum ved vintertid og 9 akvareller med Søllerødmotiver af D. Bergmann).

Der har været en stærk vækst i privatarkiverne, hvor værdifuldt materiale som breve (ikke mindst fra Søllerødduvandrere) ejendomsPapirer og slægtsoptegnelser nu bliver bevaret. Den kraftige vækst i institutions- og foreningsarkiver skyldes, at den nu i et par år løbende foreningsarkivkampagne nærmer sig sin afslutning. I 1984 udkommer en fortegnelse over foreningsarkiver i Københavns amt. Godt 1/3 af Søllerøds foreninger er repræsenteret heri.

Under rubrikken 'Andet' hører specielt udvidelsen af arkivets kortsamling, bandede interviews og forskellige større manuskriptsamlinger. Til den her opregnede tilvækst skal lægges nytilkomne småtryk og tidsskrifter samt udvidelse af bogsamlingen.

Besøgstallet på arkivet har været stigende gennem 1983. Med 2.893 besøgende på udstillingen »Søllerød i det lokalhistoriske maleri« blev Gl. Holtegaard og arkivet i løbet af september 1982 præsenteret på behørig vis. Arkivets udadvendte arrangementer i 1983 har, bortset fra den internationale konference »From Scandinavia to America« 5.-9. september 1983, været mindre ambitiøse.

Arrangementerne i 1983 omfatter en række omvisninger på Gl. Holtegaard og arkivet med redegørelse for bygningshistorien. Dertil kommer en række foredrag om udvandringen fra Søllerød til Amerika, om de

Luftfotoграфи 1973 af bygningskomplekset Gl. Holtegaard. Søllerød kommune erhvervede Gl. Holtegaard i 1976, og lod ved arkitekt Jørgen Ott foretage en gennemgribende restaurering i perioden 1979-1983. I hovedbygningen, indviet i september 1982, er der nu arkiv på første salen og i stueetagens sydlige del, medens den øvrige del af huset benyttes til skiftende udstillinger og arrangementer af såvel historisk som af nutidig karakter. I den stråttækte sidelænge åbnes i april 1984 et museum for Vedbæk-fundene.

danske stationsbyer og om befolkningsudviklingen i Søllerød 1684-1984. Det sidstnævnte foredrag blev holdt i forbindelse med en udstilling af arkivets kortmateriale i februar 1983.

I forlængelse af konferencen om udvandringen til Amerika i september 1983 udstillede arkivet en række enestående fotos fra de danske udvandrerskibe, optaget i 1890'erne af skibslægen ombord. Udover den praktiske og faglige tilrettelæggelse af konferencen deltog arkivets medarbejdere med foredragene »Udvandringen fra Søllerød 1850-1900« (Niels Peter Stilling) og »Dannevirke, en dansk-amerikansk avis« (Lars Scheving).

En studiekreds med udspring i et foredragsarrangement i Vangebo-Centret er blevet startet i efteråret 1983 under temaet »Erindringer fra Søllerød«.

Arkivet har foreløbig udgivet 2 publikationer: kataloget »Søllerød i det lokalhistoriske maleri« og »Folketællingen 1787, Søllerød Sogn«. Endvidere har medarbejderne bistået med materialefremskaffelse, fotooptagelser og vejledning ved bogudgivelser af Jørgen Basland: »Træk af Ny Holte Skoles historie 1909-1984«, Elisa Markvardt Pedersen: »Børnehjemmet Bethlehem 100 år« samt Laura Jacobsen: »Søllerød set med malerøje«.

Endelig skal nævnes, at arkivet har haft to erhvervspraktikanter fra folkeskole og universitet udstationeret i henholdsvis 1 uge og 14 dage.

Arkivets faste stab udgøres af 2 personaleenheder fordelt på 3 personer, hvis væsentlige arbejdsindsats i 1982-83 – ved siden af de nævnte arrangementer – har været lagt på ordningen og registreringen af arkivets omfattende samlinger.

Arkivet vil til slut gerne benytte lejligheden til at takke alle privatpersoner og institutioner, der har betænkt arkivet med gaver og lån og samtidig opfordre alle, der besidder ældre som nyere historisk materiale fra Søllerød egnen til at deponere, forære eller låne dette til Byhistorisk Arkiv for Søllerød kommune.

Selskabet i året 1982

Af Roar Skovmand

Det forløbne år har været et jubilæumsår. Selskabets 40 års jubilæum blev fejret ved en reception den 27. februar 1982 i rådssalen, som kommunalbestyrelsen gang på gang og igen i aften har åbnet for selskabets medlemmer – ved jubilæumsreceptionen også for gratulerende gæster. Det takker vi for – og i særdeleshed for den sølvdirigentklokke, som borgmesteren, fru *Birgitta Broberg*, overrakte som nyttig og værdig jubilæumsgave. I forbindelse med receptionen var der åbent hus i kælderen, hvor Byhistorisk Arkiv havde arrangeret udstillingen »Foreningsliv i Søllerød«.

*Selskabets 40-års
jubilæum*

Jubilæet blev fortsat fejret i den følgende uge, nemlig tirsdag den 2. marts med en medlemsaften på Trørødskolen, hvor ca. 175 deltagere mødte op. Programmet omfattede en prolog, fremsagt af *Ady Rechnitzer*, et lysbilledforedrag af *Svend Aage Knudsen*, »Arkæologiske og topografiske studier af egnens oldtidsbebyggelse«, og sluttelig formandens tilbageblik over selskabets virke i de fyrretyve år.

Svend Aage Knudsens foredrag ved medlemsmødet virkede som en optakt til hans værk »Landskab og Oldtid, Atlas over Søllerød og Lyngby-Taarbæk kommuner«, udgivet i samarbejde mellem de to kommuners historisk-topografiske selskaber og med økonomisk støtte fra begge kommuner, fra Sparekassen for Lyngby og Omegns Fond og fra andre kilder. Dette værk, som medlemmerne af de to selskaber kan få for 115 kroner – billigt for et værk på 144 sider, med 42 kort og et væld af billeder – blev allerede omtalt i beretningen i fjor, og det skal på ny

understreges, at det er lige mønstergyldigt i videnskabelig og folkeoplysende henseende, og at det er uden sidestykke i kongeriget Danmark.

Kort tid efter udgivelsen af »Landskab og Oldtid« udkom Søllerødbogen 1982, i maj måned. Hovedartiklen deri er *Gunnar Sandfelds* »Gjeltehus – Skovly – Geelsgaard«, der fylder næsten 100 sider. Et andet væsentligt bidrag er Vedbækarkæologernes fortsatte redegørelse for dette enestående projekt. Årbogen nåede også at få formandens tale ved jubilæumsmødet og sekretæren *Annalise Børresens* tilbageblik over de 40 år med.

I denne årbog findes også ekspeditionssekretær *Ulrik Schous* artikel om Søllerød Grundejerforening. Den må fremkalde vemod, fordi det blev hans sidste indsats som medlem af dette selskabs bestyrelse. Siden juni 1950, i næsten en menneskealder, har Ulrik Schou været bestyrelsesmedlem, og han var ved sin død i fjor det medlem, der havde siddet længst i bestyrelsen. Fra sin drengetid havde han levet i denne kommune, som han kendte ud og ind, og selv om hans embedsgerning var knyttet til Gentofte kommune, var det Søllerød han var stærkest bundet til, politisk som konservativ, fra 1950 som medlem af kommunalbestyrelsen, fra 1962 til 1974 som viceborgmester. Fra bestyrelsesmøderne i min tid vil vi altid mindes hans noble fremtræden, hans forsigtigt og beskedent fremsatte forslag og hans ranke og varme holdning med dyb taknemlighed.

Til generalforsamlingen den 2. juni 1982 i rådssalen var der trods tropisk sommervarme mødt ca. 75 medlemmer. Til dirigent valgtes advokat *H. Bolt Jørgensen*. Under dagsordenens punkt 2 aflagde formanden sin beretning om selskabets virksomhed i året 1981, trykt i Søllerødbogen 1983. Beretningen blev godkendt, denne gang uden diskussion.

Under punkt 3 aflagde kassereren, ingeniør *Werner Ruff*, regnskabet for kalenderåret 1981. Det balancerede med godt 334.000 kroner, lidt mindre end forrige år, men med et overskud på henved 82.000 kroner. Regnskabet blev godkendt. Men da overskuddet faktisk ikke dækker de

stigende omkostninger ved fremstillingen af Søllerødbogen og den forhøjede porto, foreslog bestyrelsen under dagsordenens punkt 4, at kon-tingentet blev hævet til 80 kroner for 1983, hvilket vedtoges énstemmigt.

Under dagsordenens punkt 5 var der ikke indkommet forslag fra medlemmerne. Under punkt 6, Valg ifølge vedtægterne, blev de bestyrelses-medlemmer, der var på valg, genvalgt: *Roar Skovmand, Annalise Børresen, Nina Fabricius, Mogens Funch, Werner Ruff* og *Ulrik Schou*. Også anden-suppleanten, *Erik Helmer Pedersen*, blev genvalgt – ligesom revisionsfir-maet Schøbel & Marholt. Med andre ord: Genvalg over hele linien.

Under dagsordenens punkt 7, eventuelt, oplyste hr. *Friederichsen* fra Lyngby, at dettes historisk-topografiske selskab havde fået nedsat tryk-ningsomkostningerne ved at skifte til andet trykkeri. Kassereren lovede at undersøge sagen.

Efter generalforsamlingen holdt kontorchef, landinspektør *Svend Balslev*, Matrikeldirektoratet, lysbilledforedrag om de gamle matrikelkort fra Søllerød kommune – og hvad de kunne fortælle om tidligere udstykninger, bebyggelser og gamle gårdes beliggenhed. – Ved det bogmarked, der blev afholdt før generalforsamlingen, kunne man foruden *Svend Aage Knudsens atlas* købe et kort over Trørød By fra 1771, som Landbo-historisk Selskab netop har udgivet.

*Sensommerudflugt
til Farumgård*

Selskabets sensommerudflugt fandt sted søndag den 12. september og havde vor nabokommune vest for Furesøen, Farum, som mål. I skipper Schuberts overdækkede båd sejlede 75 deltagere fra Vejle Sø til Furesø-badet, mens omtrent lige så mange foretrak at køre i egen vogn ad Vasevejen. Vi blev derfor modtaget i to hold af værtsparret på Farum-gård, *Ruth Riis-Hansen*, formanden for foreningen Det gamle Farums Venner, og hendes mand, direktør *Finn Riis-Hansen*. I disse år, hvor så altfor mange af vore herregårde lider under forfald, er det en åbenbaring at besøge Farumgård. Både den 275 år gamle herregårds ydre, haven og de indre gemakker strålede i sommersolen, og det var også en strålende omvisning fru Riis-Hansen, bistået af sin mand, gav i de stilfuldt møble-

rede rum – med et udstyr værtparret selv har fremskaffet med videnskabelig omhu og sikker smag. Og så er stedets fremtid sikret som hjemsted for Dansk kulturhistorisk Museumsforening. Efter omvisningen takkede formanden i salen med den åbne havedør ned mod søen værtparret for dets storslåede modtagelse. Han takkede også pastor *Olav Rørdam Bonnevie*, der derefter fulgte deltagerne op til den velbevarede middelalderkirke med et af landets ældste våbenhuse. Ved 17-tiden tog de ikke selvkørende deltagere med en overfyldt bus til Holte, enige om, at der hermed var sat punktum for en af selskabets mest vellykkede sensommerudflugter.

Selskabets udvalg til varetagelse af landskabsbevarende opgaver har stadig arkitekt, M.A.A. *Albert Gebrke* som formand og ingeniør Ruff som næstformand, hvortil kommer museumsinspektør Nina Fabricius og advokat *Eigil Koefoed*. I min omtale af udvalgets virksomhed støtter jeg mig på notater fra dets formand, til hvem bemærkninger og spørgsmål vedrørende dette afsnit af beretningen kan rettes.

1) Til kommunens lokalplaner, der løbende har været tilstillet udvalget, har der ikke været bemærkninger at gøre.

2) Bevaringsudvalgets formand har sæde i det udvalg, der behandler en bevaringsplan for det gamle Søllerød – omtalt allerede i beretningen i fjor. Bevaringsudvalget har også opmærksomheden henvendt på det følsomme Strandvejs-miljø.

3) I »Søllerødundvalget«, der er nedsat af miljøministeren, er selskabet desværre ikke med. Der er kun repræsentanter for Fredningsstyrelsen, Skovstyrelsen, Hovedstadsrådet og Kommunen (ved borgmesteren selv). Hovedemnet er Naturparken, hovedspørgsmålet: rationel dyrkning eller åbne græsarealer. Emnet har været til offentlig drøftelse i september i fjor, og der vil blive afholdt nyt møde, inden udvalget forelægger forslag til ministeren.

4) I forbindelse med Naturparken står den nu nedrevne Langkærgårds tomt, hvor der har været planer om at bygge et kursuscenter. Dem har

Overfredningsnævnet afvist, og også bevaringsudvalget har taget afstand fra dem, især fordi det planlagte byggeri ville true de gamle trærækker, der har omgivet gården.

5) Også et spørgsmål om vejbelysningens karakter har bevaringsudvalget drøftet. Det er nødvendigt at tage økonomiske hensyn, men de må hverken gå ud over trafiksikkerheden eller krænke de æstetiske krav, som udvalget ønsker opfyldt.

6) Gennem fredninger har kommunen søgt at fastholde det gamle landskabspræg imellem de bebyggede områder, og nu er der også rejst fredningssag på det sidste led i fredningsplanlægningen, Maglemoseområdet ved Vedbæk.

Det er fredningsværdigt alene på grund af de omkring 30 epokegørende udgravninger fra forhistorisk tid, der har fundet sted her i den sidste halve snes år. Og som fortsættes – med kommunal og amtskommunal støtte, med bidrag fra Statens humanistiske forskningsråd og andre fonde. Også i selve Vedbæk by og på hattefabrikkens grund i Skodsborg er der i 1981-82 gjort nye fund, fra jægerstenalder til vikingetid.

Både disse nye fund og Maglemosefundene vil få deres blivende plads i staldlængen til Gammel Holtegård. For indretningen her står Søllerød Museum, der tillige som arkæologisk amtsmuseum har ledet en række udbyttegivende udgravninger langs naturgasnettets syd-nordgående linie. Lidt nord for hvor den krydsede Øverødvej ved stikvejen til Rygård blev der i fjor fremdraget seks husrester fra den yngre bronzealder og ældre jernalder. Der var både beboelseshuse og lader – foruden talrige daterende lerkarskår, ja endog en hank fra en importeret jernkedel.

Mens museet er på tale, må dets skiftende iderige særudstillinger fremhæves, sidste år om villaen som boligform og arkitektur. Denne udstilling er fulgt op af en fotoregistrering af karakteristiske landliggervillaer i Holte, Søllerød og Vedbæk.

En mindeværdig begivenhed i 1982 var indvielsen af Gammel Holtegård som kommunens kulturhus søndag den 5. september. Her blev 600

*Udstillingen
»Søllerød i det
lokalhistoriske
maleri«*

mennesker budt velkommen i parken foran *Thurabs* fornemme hus af borgmesteren, Birgitta Broberg. Vejret var lige så strålende som den septembersøndag fjorten år før, da Historisk-topografisk Selskab havde samlet et lignende antal mennesker til dr. phil. *Knud Voss'* foredrag om bygningens historie og unge skuespilleres Holbergspil på terrassen foran havedøren.

Også denne gang var det Knud Voss, der talte om stedets navnkundige bygherre og arkitekt. Senere var der lejlighed til at se husets første udstilling med omkring 250 billeder, ophængt i salene og kabinetterne af den nyansatte arkivar i Søllerød byhistoriske arkiv, cand. phil. *Niels Peter Stilling*. Emnet var »Søllerød i det lokalhistoriske maleri« – med et oplysende hjælpemiddel i det også af Stilling udarbejdede 40 siders katalog med en halv snes illustrationer.

Det er en storslået handling, at Søllerød kommune har villet overtage og istandsætte denne herlige ejendom. Med sine lyse sale og med sin centrale beliggenhed i kommunen er den som skabt til at danne ramme både om det omfattende byhistoriske arkiv – med dets utallige akter og godt 20.000 billeder, der er flyttet hertil fra hovedbiblioteket i Nærum – og om skiftende kulturelle aktiviteter. Her virker en anden historiker, universitetslektor, cand. mag *Axel Bolvig*, som konsulent.

En af forudsætningerne for kulturelle aktiviteter her i kommunen er – selskabets egen bestyrelse. Blandt dens medlemmer savner vi nu ikke blot – som tidligere mindet – Ulrik Schou, men også i høj grad *Ady Rechnitzer*. Fra september i fjor er hun flyttet til Rørvig og er samtidig udtrådt af bestyrelsen. Fra hun blev medlem af selskabets bestyrelse i maj 1969, har hun taget energisk del i dens arbejde, ikke mindst som sekretær for bevaringsudvalget. Som professionel journalist har hun sikret selskabet flittig omtale i den lokale presse. Hendes indlevede skildring »Vedbækfiskerne« – der i særtryk er blevet en bestseller – åbnede i 1970 årbogens nye serie i kvadratformatet. Denne skildring blev i 1981 suppleret med en artikel om »Skodsborgfiskerne«.

I stedet for Ulrik Schou og Ady Rechnitzer er de to suppleanter Albert Gehrke og universitetslektor, dr. phil. *Erik Helmer Pedersen* rykket ind i bestyrelsen. Sammen med indkaldelsen til denne generalforsamling har medlemmerne modtaget Søllerødbogen 1983. Den er ikke blot som sædvanlig righoldig, men denne gang usædvanlig righoldig og mangesidig. Den næste vil blive ikke mindre spændende, men dens endelige indhold kan endnu ikke røbes. Sensommerudflugten vil finde sted søndag den 4. september. Dens mål er Trelleborg ved Slagelse, der vil blive forevist af Roar Skovmand, der selv deltog i Poul Nørlunds udgravninger, og af Niels Peter Stilling, der har deltaget i den videnskabelige drøftelse af stedets historiske betydning.

Denne beretning må ikke slutte uden en tak til kommunalbestyrelsen for økonomisk støtte, uden hvilken selskabets indsats ville være blevet fattigere.

Sansen for historie skærpes i krisetider. Det er oplevet før under værre kriser end disse års økonomiske nedtur. Til trods herfor har forlagene sidste år kunnet sælge fire store Danmarkshistorier, de tre i flere bind. Også her i Søllerød kommune er et nyt danmarkshistorisk kildehefte undervejs. Det adskiller sig fra de andre fremstillinger ved at lægge vægt på det lokale miljø. Det får en til at tænke på Georg Brandes' fremhævelse i sin tid af hvordan »det uendeligt små« afspejler »det uendeligt store« i historien som i digtningen.

Resultatopgørelse for tiden 1. januar–31. december 1982

<i>1981:</i>			
97.796	Kontingenter		96.301
47.825	Salg af bøger	55.648	
<u>÷ 129.800</u>	Vareforbrug	<u>÷ 256.217</u>	<u>÷ 200.569</u>
15.821			÷ 104.268
82.000	Tilskud, Søllerød kommune 1982	8.000	
0	Andel fra Historisk-topografisk Selskab for Lyngby til udgivelse af bogen »Landskab og Oldtid«	<u>128.216</u>	<u>136.216</u>
<u>97.821</u>			31.948
<u>29.183</u>	÷ omkostninger		<u>49.042</u>
68.638			÷ 17.094
13.299	Renteindtægter		<u>12.410</u>
<u>81.937</u>	<i>Årets underskud</i>		<u>÷ 4.684</u>
<i>Til disposition:</i>			
	Kapitalkonto pr. 1. januar 1982		153.243
	Tilbageført hensættelse til 40 års jubilæet		<u>150.000</u>
			303.243
	Årets underskud		<u>4.684</u>
			<u>298.559</u>
Der foreslås anvendt således:			
	Overført til kapitalkonto		<u>298.559</u>

Balance pr. 31. december 1982

<i>1981:</i>	<i>Aktiver:</i>	
	Omsætningsaktiver:	
242.065	Kasse-, sparekasse- og girobeholdninger	203.294
1.200	Tilgodehavende kontingent	2.380
88.795	Boglager	94.378
1.971	Tilgodehavende vedrørende salg af bøger	<u>2.769</u>
<u>334.031</u>	Aktiver i alt	<u>302.821</u>
	<i>Passiver:</i>	
	Kortfristet fremmedkapital:	
1.332	Skyldig merværdiafgift	1.212
29.456	Øvrige kreditorer (skyldigt sagførerhonorar)	<u>3.050</u>
		4.262
	Egenkapital:	
150.000	40 års jubilæet (bogudgivelse m.v.)	0
<u>153.243</u>	Kapitalkonto	<u>298.559</u>
<u>334.031</u>		<u>302.821</u>

Foranstående resultatopgørelse og balance, som vi har revideret, er i overensstemmelse med foreningens bogføring.

København, den 25. februar 1983.

Schøbel & Marholt
statsautoriserede revisorer
Niels O. Marholt / Lars Rasmussen

Werner Ruff
kasserer

Bent Schlütter
revisor

BESTYRELSEN FOR HISTORISK-TOPOGRAFISK
SELSKAB FOR SØLLERØD KOMMUNE

professor, dr. phil. Roar Skovmand, formand (tlf. (02) 89 33 38)
stadsbibliotekar Annalise Børresen, sekretær og redaktør
(tlf. (02) 80 04 86)
ingeniør Werner Ruff, næstformand og kasserer (tlf. (02) 80 00 90)
museumsinspektør Nina Fabricius
boghandler Mogens Funch
arkitekt, M.A.A. Albert Gehrke
advokat Eigil Koefoed
lærer Anita Mikkelsen
lektor, dr. phil. Erik Helmer Pedersen
viceborgmester, skoleinspektør Jørgen Schunck
lærer Ole Sørensen

UNDERUDVALGET TIL VARETAGELSE AF
LANDSKABSBEVARENDE OPGAVER

arkitekt, M.A.A. Albert Gehrke (formand)
ingeniør Werner Ruff (næstformand)
museumsinspektør Nina Fabricius
advokat Eigil Koefoed

Til medlemmerne

Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune har gennem årene foruden Søllerødbogen udgivet en række andre bøger.

Følgende kan endnu købes – enten ved henvendelse til sekretariatet, Søllerød Kommunebiblioteker, Biblioteksalleen 1-5, 2850 Nærum, tlf. (02) 80 04 86 eller i boghandlen:

Gunnar Sandfeld: Dreng i Holte. 1969. Kr. 32,50 (49,50).

Knud Voss: Bygningskunst i Søllerød 1670-1970. Kr. 79,75 (110,00).

Gunnar Sandfeld: Søllerød – som det var engang, bd. 1-7 + register 1971-1980. Pr. bind kr. 79,75 (110,00).

Ved samlet køb af Gunnar Sandfelds serie: Søllerød – som det var engang, kan medlemmer erhverve alle 7 bind + register for kr. 500,00 (kr. 830,00).

P. Thomassen: Nærumbanen 1975. Kr. 79,75 (110,00).

Sv. Aage Knudsen: Landskab og oldtid. Atlas over Søllerød og Lyngby-Taarbæk kommuner. 1982. Kr. 115,00 (150,00).

Laura Jacobsen: Søllerød set med malerøje. 1983. Kr. 79,75 (125,00).

Nyhed

Lise Ott og Finn Slente: Litteratur om Søllerød kommune. Tillæg 1968-83. 1984. 2 bind. Kr. 79,75 (for begge bind) (125,00).

Endvidere har Selskabet endnu en del særtryk tilbage af artikler, der er bragt i årbogen.

Prisen i parentes angiver bogens ordinære pris.

